
ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 7/2013

ЗМІСТ

АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Самбор А.М., Самбор М.А. Телекомунікаційні технології на заняттях трудового навчання: сфера застосування та правового регулювання 7

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Матвійчук А.О. Цивільно-правові обов'язки, що кореспондують особистому немайновому праву на сприятливе навколишнє природне середовище 15

МЕДИЧНЕ ПРАВО

Шаповал Л.І. Згода на донорство (значення та проблемні питання) 22

ТЕОРІЯ УПРАВЛІННЯ

Кузьменко Б.В., Зайка Ю.О. Типи сучасного особливо небезпечного (шкідливого) програмного забезпечення: правові та технічні аспекти 29

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

Бакун В.І. Проблемні питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України 36

Дараганова Н.В. Кримінальна відповідальність пілотів на початку становлення цивільної авіації 45

Котляренко О.П. Сучасний стан протидії корупції у сфері використання коштів оборонного бюджету та військового майна 54

Сервецький І.В., Сапрун О.В. Деякі проблеми тлумачення поняття охорони громадського порядку 63

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Матвійчук В.К., Мартиненко Г.В. Процесуальний порядок застосування запобіжних заходів за новим КПК України 72

КРИМІНАЛІСТИКА

Карпенко М.І. Непокора та невиконання наказу:
методика розслідування цих злочинів 84

ФІЛОСОФІЯ І ПРАВО

Присухін С.І. Філософія права: об'єкт, предмет і функції 97

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

Трегубенко А.С. Міжнародне право про застосування сили
в системі колективної безпеки 104

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

Терлецький Р.М. Правові аспекти регулювання
військово-технічного співробітництва України
з іноземними державами 111

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА
JURIDICAL SCIENCE

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
№ 7/2013

СОДЕРЖАНИЕ

АСПЕКТЫ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Самбор А.Н., Самбор Н.А. Телекоммуникационные технологии на занятиях трудового обучения: область применения и правового регулирования 7

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

Матвейчук А.А. Гражданско-правовые обязанности, которые корреспондируют личному неимущественному праву на благоприятную окружающую природную среду 15

МЕДИЦИНСКОЕ ПРАВО

Шаповал Л.И. Согласие на донорство (значение и проблемные вопросы) 22

ТЕОРИЯ УПРАВЛЕНИЯ

Кузьменко Б.В., Заика Ю.А. Типы современного особо опасного (вредного) программного обеспечения: правовые и технические аспекты 29

УГОЛОВНОЕ ПРАВО, КРИМИНОЛОГИЯ

Бакун В.И. Проблемные вопросы индивидуального предупреждения преступности в Вооруженных Силах Украины 36

Дараганова Н.В. Уголовная ответственность пилотов в начале становления гражданской авиации 45

Котляренко А.П. Современное состояние противодействия коррупции в сфере использования денег оборонного бюджета и военного имущества 54

Сервецкий И.В., Сапрун А.В. Некоторые проблемы толкования понятия охраны общественного порядка 63

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

Матвейчук В.К., Мартыненко А.В. Процессуальный порядок применения мер пресечения по новому УПК Украины 72

КРИМИНАЛИСТИКА

Карпенко Н.И. Неповиновение и неисполнение приказа:
методика расследования этих преступлений 84

ФИЛОСОФИЯ И ПРАВО

Присухин С.И. Философия права: объект, предмет и функции 97

МЕЖДУНАРОДНОЕ ГУМАНИТАРНОЕ ПРАВО

Трегубенко А.С. Международное право о применении силы
в системе коллективной безопасности 104

ВОЕННОЕ ПРАВО

Терлецкий Р.М. Правовые аспекты регулирования
военно-технического сотрудничества Украины
с иностранными государствами 111

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JURIDICAL JOURNAL
№ 7/2013

CONTENTS

ASPECTS OF ADVANCED EDUCATION IN UKRAINE

Sambor A., Sambor N. Telecommunication technologies
in the classroom working time: the scope and legal regulation 7

CIVIL LAW

Matviichuk A.O. Civil Obligations That Correspond
to a Personal Non-property Right to a Favourable
Natural Environment 15

MEDICAL LAW

Shapoval L.I. Agreement for donorship (meaning and problem questions) ... 22

CONTROL THEORY

Kuzmenko B.V., Zaika Y.A. Types of modern highly dangerous
(harmful) software: legal and technical aspects of 29

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Bakun V.I. Problematic issues of individual crime prevention
in the Armed Forces of Ukraine 36

Daraganova N.V. Criminal responsibility of pilots
at the beginning of becoming of civil aviation 45

Kotlyarenko O. Current status of anti-corruption In the field
of use of the money of the defense budget and military equipment 54

Servetsky I., Saprunov O. Some problems of interpretation
of the concept of public order 63

LAW OF CRIMINAL PROCEDURE

Matveichuk V., Martinenko A. Remedial order of application
of preventive measures on the new Code of Criminal Procedure 72

CRIMINALISTICS

Karpenko N. Disobedience and failure to order: a methodology
for the investigation of these crimes 84

PHILOSOPHY AND LAW

Prysuchin S.I. Philosophy of Law: object, subject and functions 97

INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

Tregubenko A. International law on the use of force
in the system of collective security 104

MILITARY LAW

Terletskiy R. Legal aspects of the regulation of military-technical
cooperation with foreign countries in Ukraine 111

**АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
АСПЕКТЫ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ
В УКРАИНЕ
ASPECTS OF ADVANCED EDUCATION IN UKRAINE**

**ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ
НА ЗАНЯТТЯХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ:
СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ
ТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

А.М. Самбор

*викладач Прилуцького гуманітарно-педагогічного коледжу
імені І.Я. Франка,
відмінник освіти України*

М.А. Самбор

*кандидат юридичних наук,
лауреат Всеукраїнського фонду юридичної науки
академіка права В.В. Сташиса,
лауреат Міжнародної премії академіка П.П. Михайленка
Міжнародної академії фундаментальних основ буття,
лауреат відзнаки НАН України «Талант, натхнення, праця»,
заступник начальника штабу Прилуцького МВ
(з обслуговування міста Прилук та Прилуцького району)
УМВС України в Чернігівській області,
член координаційної ради з питань
забезпечення рівних прав та можливостей
жінок і чоловіків Прилуцької міської ради
Чернігівської області, член Прилуцької
міської міжвідомчої координаційно-методичної
ради з правової освіти населення*

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні тенденції розвитку суспільства обумовлюються результатами науково-технічного прогресу. Саме останній визначає рівень розвитку окремих особистостей, галузей господарства, та у цілому країни.

У Конституції України країну проголошено демократичною, соціальною, правовою державою, визнано, що найвищою соціальною цінністю в Україні є людина, її права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави. Однією зі складових, що забезпечують це законодавче положення, є освіта.

Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 водночас зазначає, що стан справ у галузі освіти, темпи та глибина

перетворень не повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства і держави. Глобалізація, зміна технологій, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інші властиві сучасній цивілізації риси зумовлюють розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу, потребу в радикальній модернізації галузі, ставлять перед державою, суспільством завдання забезпечити пріоритетність розвитку освіти і науки, першочерговість розв'язання їх нагальних проблем [6].

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями, зазначається у Законі України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. [8].

У світі відбувається активне формування глобального освітнього простору: утворюється єдина система знань, відбувається експансія інформаційних технологій, діяльність освітніх інституцій набуває інтернаціоналізованого та інноваційного характеру [7]. Телекомунікаційні технології визначають зміст та спрямованість різноманітних сегментів суспільного життя, обумовлюючи новітні засоби досягнення цілей, котрі істотно полегшують затрати.

Разом з тим п. 2. Національної доктрини розвитку освіти, затвердженої Указом Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 зазначає, що пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку освіти є: запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій. Не залишаються осторонь втілення даної доктрини науковці, які розробляють авторські погляди, що можуть і повинні стати підґрунтям формування державної політики у галузі освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Так, наукові засади менеджменту інновацій в освіті, знайшли відображення у працях Л.І. Даниленко; питанням інноваційного менеджменту присвятили свої дослідження І.Т. Балабанова і Н.В. Краснокутська; управління інноваційними процесами в регіональній системі освіти обрано предметом наукових пошуків у працях Л.М. Ващенко; наукове обґрунтування впровадження інноваційних технологій у освітній простір здійснила в своїх працях І.М. Дичківська.

Однак залишається малодослідженим питання впровадження телекомунікаційних технологій у процес навчання під час викладання навчальних дисциплін студентам вищих навчальних закладів.

Метою даної статті є дослідження можливостей використання сучасних телекомунікаційних технологій під час проведення практичних занять зі студентами вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації за спеціальністю «Технологічна освіта».

Основні результати дослідження. Як стверджується у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI ст.»), яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896 «Про Державну

національну програму «Освіта» («Україна ХХІ ст.») [9], існуюча в Україні система освіти перебуває в стані, що не задовольняє вимог, які постають перед нею в умовах розбудови української державності, культурного та духовного відродження українського народу. Це виявляється насамперед у невідповідності освіти запитам особистості, суспільним потребам та світовим досягненням людства; у знеціненні соціального престижу освіченості та інтелектуальної діяльності; у спотворенні цілей та функцій освіти; бюрократизації усіх ланок освітньої системи. Одним із стратегічних завдань реформування змісту освіти, зазначається у Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ ст.»), є створення передумов для розвитку здібностей молоді, формування готовності і здатності до самоосвіти, широке застосування нових педагогічних, інформаційних технологій.

Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17 квітня 2002 р. № 347/2002, вказує на те, що необхідно істотно зміцнити навчально-матеріальну базу, здійснити комп'ютеризацію навчальних закладів, впровадити інформаційні технології, забезпечити ефективну підготовку та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників, запровадити нові економічні та управлінські механізми розвитку освіти. Всі ці проблеми потребують першочергового розв'язання.

Незважаючи на об'єктивні проблеми, пов'язані з фінансово-економічною кризою, динаміка розвитку інформаційного суспільства в Україні протягом останніх років є стабільно позитивною, і це можна вважати сталою тенденцією, що має бути збережена та посилена в найближчому майбутньому. Зокрема, є всі підстави стверджувати, що в коротко- й середньостроковій перспективах на теренах нашої держави триватимуть процеси повномасштабної імплементації Інтернет-сервісів та відповідних технологій, конвергенції традиційних і розвитку нових медіа-форматів на технологічній платформі Інтернет. Триватиме диверсифікація аудиторії, формування нових моделей інформаційного споживання, соціальної та політичної активності тощо [4, с. 51]. Реалізація програми «Відкритий світ» (розгортання інформаційно-комунікаційної 4G освітньої мережі національного рівня) в якості національного проекту створить принципово нові можливості для розвитку людського капіталу в Україні, — наголошується у Посланні Президента України В.Ф. Януковича до Верховної Ради України [4, с. 51].

Таким чином, держава підтримує процес інформатизації освіти, застосування інформаційно-комунікаційних технологій у системі освіти; сприяє забезпеченню навчальних закладів комп'ютерами, сучасними засобами навчання, створенню глобальних інформаційно-освітніх мереж; забезпечує розвиток усе охоплюючої системи моніторингу якості освіти всіх рівнів, що відповідає п. 20 Національної доктрини розвитку освіти, затвердженої Указом Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17 квітня 2002 р. № 347/2002.

Вважаємо, що інформатизація навчання має своїм змістом не лише технічне оснащення навчальних закладів, зокрема ВНЗ I-II рівнів акредитації,

використання інформаційних можливостей Інтернет-ресурсів під час вивчення навчального матеріалу студентами, а й повномасштабне забезпечення можливості використання сучасних телекомунікаційних ресурсів у навчально-виховному процесі.

Гордон Драйден і Джанет Вос, аналізуючи шкільну справу з позицій глобалізації, підтверджують думку В.О. Сухомлинського: «Справжня революція у навчанні полягає не лише в змісті шкільної системи. Вона полягає у навчанні того, як учитися, як думати, у вивченні нових методів, котре ви можете використати для розв'язання будь-якого завдання, що виникає перед вами в будь-якому віці» [1, с. 122]. Одним із таких методів, на наш погляд, можуть стати телекомунікаційні технології, котрі привнесуть у освітній простір нові можливості не лише у отриманні знань, а й у формуванні методик начального процесу.

Власне телекомунікації, у відповідності до абз. 52 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 р. [10], – це передавання, випромінювання та/або приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду по радіо, проводових, оптичних або інших електромагнітних системах.

Педагог відповідає на дуже складне питання, як організувати активну діяльність учня, щоб вона сприяла його розумовому розвитку, розвивала думку, культуру слова, забезпечувала грамотність. Він планував таку активну діяльність для всіх учнів, у якій би яскраво виражались і, звичайно, осмислювалися взаємозв'язки між фактами, предметами, явищами, трудовими процесами. Діяльність під час вивчення предмета має бути не тільки ілюстрацією до знань (це також необхідно), але й джерелом нових істин, відкриттів, закономірностей [2, с. 198]. Реалізація такої мети очевидно можлива в умовах широкого запровадження та використання телекомунікаційних технологій, які відкривають нові можливості щодо доступу до сучасної інформації про освіту, технічних досягнень, обумовлених новітніми підходами до прийомів роботи, а також сучасних технічних засобів, котрі забезпечують механізацію робіт.

Відтак, керівництво країни реагує на сучасні виклики, в тому числі об'єктивні чинники, які вказують на необхідність кардинальних змін у підходах до освітніх процесів.

У Постанові Загальних зборів Національної академії педагогічних наук України «Освіта в структурі цивілізаційних змін: актуальні проблеми» від 18 листопада 2010 р. № 1-6/3-5 вказується, що освітні процеси розглядаються як багатомірні і багатофункціональні системи, побудовані на культурно-цивілізаційних засадах у русі від індустріального до науково-інформаційного суспільства дослідження розвитку особистості розглядається за ціннісними парадигмами освітнього процесу, до яких належить відкритість, синергетичність, інформаційність, комунікативність, мобільність, демократичність, децентралізованість [7]. Однак, наскільки якісно використовуються на сьогоднішній день у навчальному процесі телекомунікації. Беззаперечно, основною сферою, яка найбільш наповнена сучасними освітніми технологіями є заняття з інформатики. Це зумовлюється насамперед тим, що телекомунікації виступають власне об'єктом та предметом пізнання.

Більший інтерес викликає використання таких телекомунікаційних технологій під час викладання інших навчальних дисциплін, які безпосередньо не пов'язані із вивченням телекомунікацій, де останні із предмета навчання набувають ознак засобів навчання. Серед таких дисциплін є трудове навчання.

У загальному контексті соціальної мобільності, починаючи з 30-х років ХХ ст., досліджувалася професійна мобільність, яку розглядали як здатність і готовність швидко освоювати технічні засоби, технологічні процеси та нові спеціальності і зміни у них; потреба підвищувати освіту і кваліфікацію. Сьогодні професійну мобільність пов'язують з готовністю людини приймати самостійні та нестандартні рішення, спрямовані на підвищення рівня власного професіоналізму, здатністю швидко освоювати нове освітнє і соціальне середовище відповідно до нових вимог, використовуючи ефективні методи і засоби для досягнення мети [3, с. 11].

Очевидним, що така мобільність може бути досягнута лише за умови використання передових технічних розробок, які можуть і повинні застосовуватися до відносин у системі «людина-людина». Останнім часом у засобах масової інформації озвучуються питання реалізації програми комп'ютеризації навчальних закладів, зокрема забезпечення комп'ютерною технікою, підключення її до всесвітньої мережі Internet, забезпечення мультимедійними дошками навчального процесу. Разом з тим не висвітлюються питання про використання цих технологій у навчальному процесі.

Сфера телекомунікаційних технологій надає широкий спектр можливостей для забезпечення навчального процесу під час проведення практичних занять з трудового навчання. Насамперед телекомунікації дають можливість ознайомитися із новітніми досягненнями технічної науки, яка є фундаментом компетентності майбутнього викладача трудового навчання. По-друге, сфера телекомунікації забезпечує можливість ознайомлення студента із прийомами, методами та методиками викладання навчального матеріалу. По-третє, створює умови для обміну досвідом між студентством та викладачами. По-четверте, формує уміння та навички аналітичної роботи студента у зв'язку із опрацюванням навчальної та наукової літератури. По-п'яте, дає можливість у створенні новітніх методик контролю з боку адміністрації за навчальним процесом у закладі освіти. Це може досягатися за допомогою використання того ж самого Skype чи інших телекомунікаційних технологій відеозв'язку.

Висновки. Отже, вважаємо, що використання телекомунікаційних технологій на практичних заняттях з трудового навчання при підготовці фахівців-педагогів за спеціальністю «Технологічна освіта» може і повинна мати декілька основних напрямків:

1) *Забезпечення якості навчально-виховного процесу.* Даний аспект може бути забезпечений із використанням усередині вузівської телекомунікаційної мережі. Оскільки ВНЗ (у переважній своїй більшості) забезпечені комп'ютерною технікою, тому створення вказаної мережі не потребує значних матеріальних затрат. Відтак, необхідно лише забезпечення web-камерами навчальні кабінети. Таким чином адміністрація навчального закладу, фахівці з методики та педагогіки викладання будуть мати можливість спостерігати за

роботою викладача зі студентською аудиторією, вчасно реагувати на можливі проблеми, які можуть виникати при спілкуванні, а відтак оперативно реагувати та усувати негативні чинники, або навпаки, розповсюджувати позитивні здобутки окремих педагогів серед викладацького колективу. Адже, існуючі форми контролю за педагогічною майстерністю викладача, зокрема такі як «відкриті заняття», «показові заняття», свідомо чи несвідомо змушують педагога з особливою прискіпливістю готуватися до його проведення. В умовах, коли педагог буде свідомий того, що будь-якої миті адміністрація навчального закладу зможе переглянути хід заняття, створить обставини, які гарантуватимуть однаково якісну підготовку викладача до зустрічі зі студентством на занятті. Це у повній мірі відповідатиме шляху реформування управління освітою, а саме створення єдиної інформаційно-комп'ютерної системи управління освітою, що було проголошено у Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ ст.»).

2) *Єдність педагогічної та виробничої професії.* Даний напрямок передбачає необхідність створення міжгалузевого освітнього простору, куди залучаються й виробництва. Одна річ – це прослухати викладача щодо порядку здійснення тих чи інших операцій, а зовсім інша – на власні очі побачити в online-режимі роботу слюсаря, столяра з виготовлення тих чи інших деталей, при виконанні тих чи інших видів робіт, які вивчаються студентами. А за необхідності, й поспілкуватися з таким фахівцем.

3) *Поєднання навчального процесу з майбутньою педагогічною діяльністю.* Облаштування відповідних навчальних майстерень шкіл (не тільки базових, де студенти, зазвичай, проходять педагогічну практику) відповідними телекомунікаційними засобами зв'язку, котрі дозволять бачити повсякденну роботу вчителя з учнями. Це дасть змогу студентам під керівництвом викладача помічати всі позитиви і недоліки у діяльності вчителя, аби у своїй самостійній професійній діяльності не допускати подібних педагогічних помилок, аналізувати методику викладання трудового навчання викладачем, проводити порівняльний аналіз. Вказаний аспект використання телекомунікаційних технологій детально було розглянуто авторами [5].

4) *Якісна реалізація самостійної підготовки студента.* Можливості локальної мережі навчального закладу, можливості всесвітньої мережі Internet дозволяють студентові самостійно оволодівати знаннями з педагогічних та технічних наук. Крім того, локальна мережа з правом доступу виключно викладачів та студентів даного навчального закладу, дозволить студентам переглядати заняття, які останні пропустили у зв'язку з хворобою чи іншим причинами. У локальній мережі доцільно розміщувати лекції викладачів закладу, їх навчально-методичні розробки. До того ж всесвітня мережа Internet дозволяє самостійно студентам знайомитися з навчально-методичною, науковою літературою з предмета «Трудове навчання».

В результаті проведених перетворень педагогічна практика перестане бути вузькопрофесійною і набуде виражену соціальну спрямованість; випускники педагогічних ВНЗ зможуть успішно адаптуватися в професійній діяльності у сфері «людина-людина»; педагогічна освіта стане основою для реаліза-

ції професійних і особистих інтересів майбутніх фахівців, держава і суспільство отримують мобільних фахівців, готових до роботи в соціальній сфері [3, с. 5]. Отже, освіта набуває об'єктивної можливості реалізувати головне завдання – формування компетентного фахівця трудового навчання, який акумулює історичні здобутки та передові сучасні досягнення людства, відповідатиме існуючим потребам ринку праці, а також буде у змозі забезпечувати освітні процеси для майбутніх поколінь.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що запровадження у навчальному процесі під час проведення занять зі студентами за спеціальністю «Технологічна освіта» телекомунікаційних технологій поряд з традиційними засобами дозволить вивести навчальний процес на якісно новий рівень. Недарма п. 19. Національної доктрини розвитку освіти, затвердженої Указом Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 імперативно вказує, що пріоритетом розвитку освіти є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують даліше удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління учителів трудового навчання до активної життєдіяльності в інформаційному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Драйден Гордон*. Революция в обучении. Научить мир учиться по-новому / Драйден Гордон, Вос Джанет. – М. : Парвинэ, 2003. – 670 с.
2. *Дьяченко Б.* Компетентнісний підхід до якості освіти й діалог з В. Сухомлинським / Б. Дьяченко // Наукові записки. – Вип. 78 (1). – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 196-199.
3. *Прохорова И.К.* Роль педагогической практики в формировании профессиональной мобильности будущего педагога: Автореф. дис. ... канд. пед. наук по спец.: 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования; 13.00.08 – теория и методика профессионального образования / И.К. Прохорова. – Тюмень, 2012. – 25 с.
4. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.
5. *Самбор А.Н.* Телекоммуникационные технологии в образовательном процессе на этапе подготовки студентов педагогических ВУЗов к педагогической практике / А.Н. Самбор, Н.А. Самбор // Юридична наука. – 2012. – № 11. – С. 20-28.
6. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> – Дата доступу 5 лютого 2013 року.
7. Освіта в структурі цивілізаційних змін: актуальні проблеми: Постанова Загальних зборів Національної академії педагогічних наук України від 18 листопада 2010 року № 1-6/3-5 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/osvita-v-strukturii-civilizaciinih-zmin-aktualni-problemi-doc40041.html> – Дата доступу 5 лютого 2013 року.

8. Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/print1360053215179834> – Дата доступу 5 лютого 2013 року.

9. Про Державну національну програму «Освіта»: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896 («Україна XXI ст.») – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF/print1360053215179834> – Дата доступу 5 лютого 2013 року.

10. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1280-15/print1360053215179834> – Дата доступу 5 лютого 2013 року.

Самбор А.М., Самбор М.А. Телекомунікаційні технології на заняттях трудового навчання: сфера застосування та правового регулювання

У статті розглядаються актуальні питання інформатизації навчального процесу та можливості використання на заняттях телекомунікаційних технологій. Авторами розглядаються основні напрямки використання телекомунікаційних технологій у навчальному процесі, визначаються основні завдання, які розв'язуються із застосуванням телекомунікацій.

Ключові слова: освіта, сучасна доктрина освіти, інформатизація суспільства, телекомунікаційні технології, навчальний процес, правове регулювання.

Самбор А.Н., Самбор Н.А. Телекоммуникационные технологии на занятиях трудового обучения: область применения и правового регулирования

В статье рассматриваются актуальные вопросы информатизации учебного процесса и возможности использования на занятиях телекоммуникационных технологий. Авторами рассматриваются основные направления использования телекоммуникационных технологий в учебном процессе, определяются основные задания, которые развязываются с применением телекоммуникаций.

Ключевые слова: образование, современная доктрина образования, информатизация общества, телекоммуникационные технологии, учебный процесс, правовое регулирование.

Sambor A., Sambor N. Telecommunication technologies in the classroom working time: the scope and legal regulation

In the article the pressing questions of informatization of educational process and possibility of the use are examined on employments of telecommunication technologies. Authors are examine basic directions of the use of telecommunication technologies in an educational process, basic tasks that get untied with application of telecommunications are determined.

Key words: education, modern doctrine of education, informatization of society, telecommunication technologies, educational process, legal regulation.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013.

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ОBOB'ЯЗКИ,
ЩО КОРЕСПОНДУЮТЬ ОСОБИСТОМУ
НЕМАЙНОВОМУ ПРАВУ НА СПРИЯТЛИВЕ
НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ**

А.О. Матвійчук

*здобувач кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Як стверджували М.І. Матузов і А.В. Малько, суб'єктивне право завжди передбачає не лише гарантію з боку держави, але і відповідні обов'язки інших осіб [1, с. 260-261]. Якщо нема цього обов'язку, то перед нами просто дозвіл, а не суб'єктивне право [1, с. 260-261]. Простий дозвіл свідчить лише про відсутність заборони [1, с. 260-261]. Законний інтерес, на відміну від суб'єктивного права, це простий правовий дозвіл, що має характер наміру, в якому відсутня вказівка діяти суворо зафіксованим у законодавстві чином і вимагати відповідної поведінки від інших осіб, і який не забезпечений конкретним юридичним обов'язком [1, с. 260-261]. А отже, дослідження обов'язків, що кореспондують особистому немайновому праву на сприятливе навколишнє природне середовище дасть можливість краще зрозуміти зміст цього права, відмежувати складові його складові від законних інтересів, і з'ясувати, які вимоги є реалізацією права, а які – лише спробою реалізувати інтереси.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання обов'язків у сфері охорони навколишнього природного середовища є малодослідженим. Серед нечисленних українських праць варто відмітити дисертаційне дослідження С.Р. Тагієва, серед російських – О.В. Ніколаєва.

Мета статті. З'ясувати, які обов'язки кореспондують особистому немайновому праву фізичної особи на сприятливе навколишнє природне середовище та коло зобов'язаних осіб.

Основний зміст роботи. Структура юридичного обов'язку є зворотним боком суб'єктивного права і складається з трьох елементів, що представляють собою конкретні юридичні вимоги до правозобов'язаної сторони: 1) здійснювати певні дії (активні обов'язки) або утримуватися від них (пасивні обов'язки); 2) реагувати на законні вимоги правомочної сторони; 3) нести юридичну відповідальність (зазнавати позбавлення прав особистого, майнового чи організаційного характеру) у разі відмови від виконання юридичних обов'язків або несумлінного їх виконання, якщо це суперечить вимогам правової норми [2, с. 531].

Особисте немайнове право на сприятливе навколишнє природне середовище прийнято вважати абсолютним, тож зобов'язаною стороною у ньому виступають усі та кожен суб'єкти цивільного права.

У літературі панує думка, що зміст обов'язку невизначеного кола осіб має пасивний характер, оскільки вони повинні утримуватися від дій, що порушують право управомоченої особи, тобто не повинні псувати, забруднювати довкілля [3, с. 473]. Л.О. Красавчикова вважає, що зобов'язані особи не повинні руйнувати, псувати, забруднювати навколишнє середовище, аби уникнути небезпечного і шкідливого впливу її факторів на людину [4, с. 29-30]. М.Н. Малєїна зазначає, що праву громадянина на сприятливе навколишнє середовище кореспондує обов'язок будь-якого суб'єкта утримуватися від негативного впливу на навколишнє середовище, а також вживати заходів з попередження такого впливу і ліквідації його наслідків [5, с. 99]. Н.Р. Кобецька вважає, що праву на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище як абсолютному кореспондується обов'язок держави і всіх інших осіб утримуватися від порушення цього права [6, с. 45]. Але разом з тим, держава, її органи, всі інші юридичні і фізичні особи в процесі своєї діяльності, пов'язаної з впливом на довкілля, зобов'язані здійснювати комплекс заходів, спрямованих на дотримання відповідної якості навколишнього природного середовища, покращення його стану і т.п. [6, с. 45].

У Конституції України міститься ряд обов'язків, що кореспондують суб'єктивному праву на сприятливе навколишнє природне середовище:

1) Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству (ст. 13).

2) Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (ст. 16).

3) Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (ст. 41); ця норма продубльована у ст. 319 Цивільного кодексу України.

4) Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66).

5) Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 66) [7].

Характерно, що останні три норми містяться у Розд. II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», тож згідно рішення Конституційного суду України від 09.02.1999 № 1-рп/99 у справі №1-7/99 (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) адресовані виключно фізичним особам — людям [8].

Численні кореспондуючі норми закріплені у природоохоронному законодавстві України, однак вони не є предметом нашого дослідження. У рамках цієї статті ми прагнемо проаналізувати насамперед положення Цивільного

кодексу України, який як основний акт цивільного законодавства, повинен бути базовим у регулюванні не лише цивільних прав, але і цивільних обов'язків.

Ряд обов'язків встановлено цивільним законодавством України. По-перше, у Цивільному кодексі України встановлено загальний обов'язок утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині [9]. Це правило стосується усіх суб'єктів цивільного права. Окрім того, з ч. 2 ст. 272 Цивільного кодексу України випливає, що посадові і службові особи зобов'язані вчиняти відповідні дії, спрямовані на забезпечення здійснення фізичною особою її особистих немайнових прав [9]. Відповідні обов'язки містяться і у ч.1 ст. 273 Цивільного кодексу України: органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування у межах своїх повноважень забезпечують здійснення фізичною особою особистих немайнових прав [9]. Діяльність фізичних та юридичних осіб не може порушувати особисті немайнові прав (ч. 3 ст. 273 Цивільного кодексу України) [9]. Водночас юридичні особи, їх працівники, окремі фізичні особи, професійні обов'язки яких стосуються особистих немайнових прав фізичної особи, зобов'язані утримуватися від дій, якими ці права можуть бути порушені (ч. 2 ст. 273 Цивільного кодексу України) [9]. На нашу думку, фрази, на зразок «зобов'язані утримуватися» взагалі не повинні використовуватися у законодавстві. Зазначені слова не є заборонаю і лише вносять безлад у нормативне регулювання, адже нагадують старий жарг: не можна, але якщо дуже хочеться...

По-друге, Цивільний кодекс України містить і спеціальні приписи. Так, згідно ч. 3 ст. 410 ЦК України землекористувач зобов'язаний ефективно використовувати земельну ділянку відповідно до її цільового призначення, підвищувати її родючість, застосовувати природоохоронні технології виробництва, утримуватися від дій, які можуть призвести до погіршення екологічної ситуації [9]. Тут звертає на себе увагу відсутність прямої заборони на вчинення дій, що можуть призвести до погіршення екологічної ситуації, адже «зобов'язаний утримуватися» не означає «забороняється». На наш погляд, у такому випадку цілком допустимим є втручання у приватну сферу особи і встановлення окремих правил використання належного їй майна та поведження у побуті, адже мова йде про збереження «основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави», як це зазначено у ч. 1 ст. 14 Конституції України [7]. У зв'язку з цим слід внести зміни до ч. 3 ст. 410 Цивільного кодексу України, встановивши замість обов'язку заборону: «Землекористувачам забороняється вчиняти діяння, які можуть призвести до погіршення екологічної ситуації».

На окрему увагу заслуговує положення ст. 293 ЦК України, згідно яких діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною [9]. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності [9]. Діяльність фізичної та юридичної особи, яка завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду [9]. Ці норми є логічним продовженням ч. 2 ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», згідно якої діяльність, що перешкоджає здійсненню

права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших їх екологічних прав, підлягає припиненню в порядку, встановленому цим Законом та іншим законодавством України [10]. Однак, з наведеного випливає кілька висновків. 1). Фізична та/або юридична особа, що здійснює описану вище діяльність, зобов'язана її припинити або змінити, аби не порушувати права інших осіб. 2). Такий обов'язок покладається лише на фізичних та юридичних осіб, і не стосується інших суб'єктів права (держава, АРК, органи місцевого самоврядування). 3). Положення Цивільного кодексу України є кроком назад порівняно з нормою природоохоронного законодавства: згідно Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» відповідна діяльність підлягає припиненню, у той час як згідно Цивільного кодексу України – лише може бути припинена. Вочевидь, законодавець мав на увазі дотримання балансу між правами та приватними інтересами особи і економічними інтересами громадськості та держави. На цю обставину вказує і Європейський суд з прав людини, зокрема, констатує обов'язок держави контролювати промислове забруднення, вживати заходів для забезпечення реалізації прав особи на приватність та права власності, невиконання якого визнається порушенням прав людини (справа *Lopez Ostra v Spain*, 16798/90 [1994] ECHR 46 09/12/1994; *Guerra v Italy* 14967/89 [1998] ECHR 7(19/02/1998) [11]. Питання балансу інтересів у контексті особистих немайнових прав узагалі є вкрай гострим та суперечливим. Наприклад, відомо, що у світі спостерігається масова загибель бджіл, основною причиною якої називають використання пестицидів у сільському господарстві [12]. Ця проблема не нова, ведуться численні наукові дослідження, в окремих країнах світу громадськість домоглася заборони використання ряду особливо небезпечних пестицидів [12]. Тим не менш, на рівні урядів проблема ігнорується, залишається невіршеним питання співвідношення між прибутками, робочими місцями і врожайми рослин, що не потребують запилення, з одного боку та знищенням цілих видів комах, які не лише є самоцінним як біологічний вид, а від яких залежать цілі галузі сільського господарства, зокрема плідництво та ягідництво, а беручи глобально – можливість забезпечення людей їжею [12].

По-третє, зобов'язана сторона, рішеннями, діями або бездіяльністю якої порушено особисте немайнове право фізичної особи, зобов'язана вчинити необхідні дії для його негайного поновлення (ст. 276 Цивільного кодексу України) [9]. Поновлення особистого немайнового права є одним зі спеціальних способів захисту, передбачених ч. 2 ст. 275 Цивільного кодексу України, не тотожним відновленню становища, яке існувало до порушення, що зазначений у ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України [9].

По-четверте, є обов'язок відшкодувати завдану шкоду. Відповідні положення закріплені як у гл. 82 Цивільного кодексу України, так і в інших статтях, зокрема ст. 280, ст. 394 Цивільного кодексу України: власник земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель має право на компенсацію у зв'язку із зниженням цінності цих об'єктів у результаті діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі [9]. У ст. 69 Закону України «Про охорону навколиш-

нього природного середовища» встановлено особливості застосування цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища [10].

Зауважимо, що хоча Цивільний кодекс України і вказує на можливість заподіяння шкоди не лише конкретному суб'єкту права, але і його об'єкту – довкіллю (у значенні навколишнє природне середовище) (ст. 13, 292 Цивільного кодексу України), але не розкриває особливостей її відшкодування [9]. Вочевидь це викликано положеннями ч. 1 ст. 9 Цивільного кодексу України, згідно якої норми цього Кодексу застосовуються до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства [9]. Окремі норми з цього питання містяться у природоохоронному законодавстві, однак про їх недостатність та неефективність свідчить не лише повсякденна практика порушення природоохоронного законодавства, але і матеріали перевірок контролюючих органів. На наш погляд, Цивільний кодекс України як основний акт цивільного законодавства, що встановлює засади майнової відповідальності суб'єктів права, повинен містити і загальні правила відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, як протиправною, так і узаконеною діяльністю, зокрема прядок відшкодування її у природі (приведення об'єктів навколишнього природного середовища до попереднього стану), коли це є можливим. Зауважимо, що у ч. 1 ст. 13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони названі об'єктами права власності Українського народу [7]. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією [7]. Таким чином, відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, є питанням не лише охорони природи, але і захисту права власності, а отже цілком логічно буде включити відповідні норми до Цивільного кодексу України.

Висновки. Як бачимо, вітчизняний Цивільний кодекс містить певні цивільні обов'язки, що кореспондують особистому немайновому праву на сприятливе навколишнє природне середовище. Це великий крок уперед порівняно з багатьма країнами світу, чий цивільні кодекси не закріплюють навіть зазначеного особистого немайнового права. Однак, між словом і ділом велика різниця. І слід погодитися з Васільєвою М.І., що на даний час екологічний інтерес частково переведений у форму суб'єктивного права громадян, частково – існує у стадії законного інтересу, і у частині – очевидно, значній – ще ніяк не опосередкований позитивним правом [13, с. 30]. Звідси відоме незадоволення суспільства результатами судових спорів з приводу порушення екологічних прав громадян може пояснюватися суттєвими розбіжностями між суб'єктивним відчуттям екологічного інтересу і його відображенням у законі [13, с. 30]. У зв'язку з цим ми підтримуємо позицію Р.О. Стефанчука, О.О. Посикалюка та ін. щодо необхідності створення реальної можливості правової охорони

інтересу фізичних осіб, не конкретизуючи його в певне суб'єктивне цивільне право [14, с. 56; 15, с. 117].

Вважаємо, що в умовах тотального правового нігілізму не так важливо розширити коло обов'язків суб'єктів права, як змусити їх належним чином виконувати вже існуючі. Пошук механізмів стимулювання суб'єктів права до сумлінного виконання своїх обов'язків, зокрема не завдавати шкоди навколишньому природному середовищу та відшкодовувати вже завдану ними шкоду, стане метою наших подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Теория государства и права: Курс лекцій / Под. ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М., 1997. – 672 с.

2. Скаун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. / О.Ф. Скаун. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.

3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. – 4-те вид., перероб і допов. / За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – Т. 1. – 808 с.

4. Красавчикова Л.О. Понятие и система личных, не связанных с имуществом прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.03 / Л.О. Красавчикова; Урал. юрид. акад. – Екатеринбург, 1994. – 43 с.

5. Малейна М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита / М.Н. Малейна. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : МЗ Пресс, 2001. – 224 с.

6. Кобецька Н.Р. Юридичний зміст права громадян на безпечне довкілля / Проблеми права на зламі тисячоліть: Матеріали міжнародної наукової конференції. Наукове видання / Н.Р. Кобецька. – Дніпропетровськ : Вид-тво ІМА-Прес, 2001. – 528 с. – С. 43-46.

7. Конституція України: Закон 254к/96-ВР від 28.06.1996 // Офіційний вісник України від 01.10.2010. – № 72/1 Спеціальний випуск. – Ст. 2598.

8. Рішення Конституційного суду України від 09.02.1999 № 1-рп/99 у справі № 1-7/99 (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) // Офіційний вісник України від 05.03.1999. – № 7. – С. 160.

9. Цивільний кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV (Редакція станом на 02.12.2012) // Офіційний вісник України від 28.03.2003. – № 11. – С. 461.

10. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

11. Case Law by the European Court on Human Rights, [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту: <http://righttoenvironment.com/default.asp?pid=91>.

12. Снякевич О. Мертві бджоли не гудуть. І люди теж [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту : http://durdom.in.ua/uk/main/article/article_id/17593.phtml

13. Васильєва М.И. О соотношении интереса и субъективного права в экологических правоотношениях / М.И. Васильева // Экологическое право. – Москва, 2012. – № 4. – С. 26-32.

14. Посикалюк О.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у романській, германській, англо-американській системах приватного права: Монографія /

О.О. Посикалюк – К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. – 205 с.

15. *Стефанчук Р.О.* Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / Р.О. Стефанчук / [відп. ред. Я.М. Шевченко]. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2007. – 626 с.

Матвійчук А.О. Цивільно-правові обов'язки, що кореспондують особистому немайновому праву на сприятливе навколишнє природне середовище

У статті досліджується питання обов'язків, що кореспондують особистому немайновому праву на сприятливе навколишнє природне середовище, узагальнено та проаналізовано відповідні норми Конституції України та Цивільного кодексу України. Сформульовано пропозиції про внесення змін до Цивільного кодексу України; обґрунтовано необхідність включення положень щодо відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, до Цивільного кодексу України, а також заміни при конструюванні правових приписів словосполучення «зобов'язаний утримуватися» на пряму заборону.

Ключові слова: особисте немайнове право; цивільні обов'язки; навколишнє природне середовище.

Матвейчук А.А. Гражданско-правовые обязанности, которые корреспондируют личному неимущественному праву на благоприятную окружающую природную среду

В статье исследуется вопрос обязанностей, которые корреспондируют личному неимущественному праву на благоприятную окружающую природную среду; обобщены и проанализированы соответствующие нормы Конституции Украины и Гражданского кодекса Украины. Сформулированы предложения о внесении изменений в Гражданский кодекс Украины; обосновано необходимость включения положений относительно возмещения вреда, причиненного окружающей природной среде, в Гражданский кодекс Украины, а также замены при конструировании правовых предписаний словосочетания «обязан воздержаться» прямым запретом.

Ключевые слова: личное неимущественное право; гражданские обязанности; окружающая природная среда.

Matviichuk A.O. Civil Obligations That Correspond to a Personal Non-property Right to a Favourable Natural Environment

In this article the matter of civil obligations that correspond to a personal-non-property right to favourable natural environment was researched. Legal norms of the Constitution of Ukraine and the Civil Code of Ukraine were generalized and analyzes. Some amendments to the Civil Code of Ukraine were formulated; the need to supplement the Civil Code of Ukraine with the rules of compensation for harm, done to natural environment, was grounded as well as the need to change while constructing legal norms the phrase 'must abstain from' into sharp interdiction.

Keywords: personal non-property right; civil obligations; favourable natural environment.

Стаття надійшла до редакції 07.06.2013.

ЗГОДА НА ДОНОРСТВО (ЗНАЧЕННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ)

Л.І. Шаповал

*кандидат юридичних наук,
доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Трансплантація (пересаджування) органів і тканин – один з напрямків наукомістких медичних послуг. На перших етапах розвитку трансплантології лідерство належало СРСР, але в налагодженні «потоків» операцій вирішальну роль зіграли США. Початковими віхами трансплантології вважають 1954 р., коли Джозеф Мюррей (США) здійснив пересадку нирки, і 1963 – хірург Томас Старзл (США) зробив трансплантацію печінки. У 1967 р. Кристіан Барнард (ЮАР) пересадив серце.

До послуг трансплантологів зверталось багато відомих політиків: колишній президент Польщі Лех Валенса і экс-президент США Білл Клінтон. В американському госпіталі замінили серце экс-президенту Азербайджана Гейдару Алієву і экс-президенту Португалії Жоржі Сампайю.

Слід зазначити, що трансплантологія стала галуззю медицини наприкінці 1980-х років. Саме вона породила індустрію по організації постачання донорськими органами. Нелегальна складова цього бізнесу приносить великі гроші. І є чимало доказів того, що поставка органів із країн третього світу контролюється організованим злочинним угрупованням із країн Західної Європи.

Проблема зі зникненням величезної кількості людей у країні пов'язана з пошуком органів для трансплантації. Справа в тому, що жодна держава у світі не може забезпечити собі достатню кількість трансплантата. Таке положення активно використовується транснаціональною організованою злочинністю для створення високоприбуткового чорного ринку донорських органів. Основними постачальниками органів є бездомні й бідні, а також діти.

Правову сферу відносин по донорству та трансплантації складають Основи законодавства України про охорону здоров'я, прийняті 19 листопада 1992 р., Закон України від 16 липня 1999 р. «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» [6], а також, прийняті відповідно до них підзаконні нормативно-правові акти, норми цивільного та сімейного права України. Щодо останніх, то чинні Цивільний і Сімейний кодекси України регулюють ці відносини на рівні особистих немайнових прав.

Потреба у досконалій правовій базі трансплантології пов'язана насамперед із особливими відносинами між донором і реципієнтом, специфіка яких полягає у рівному для кожного з них праві на життя. Гарантія основних прав і свобод людини і громадянина, насамперед права на життя, є показником цивілізованості держави, тому в розвинутих країнах здійснення трансплантацій органів та тканин регулюється відповідними правовими актами.

З 1999 р. практичну діяльність трансплантологічної служби в Україні регулює Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» (далі – Закон).

Цей Закон було прийнято з урахуванням сучасного стану науки і рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я для визначення умов і порядку застосування трансплантації як спеціального методу лікування. Важливо, що він забезпечує додержання в Україні прав людини та захист людської гідності при застосуванні трансплантації та здійсненні іншої, пов'язаної з нею, діяльності. Дія цього Закону поширюється на діяльність, пов'язану зі взяттям, зберіганням, перевезенням органів, інших анатомічних матеріалів людини та їх трансплантацією, виготовленням біоімплантатів, отриманням і використанням ксенотрансплантатів.

Трансплантологія як медична наука має специфічну термінологію, що присутня в тексті Закону і потребує чіткого юридичного визначення. Наприклад, у ст. 1 Закону тлумачаться терміни «трансплантація», «анатомічні матеріали», «донор», «реципієнт», «біоімплантати», «ксенотрансплантати».

Інтеграція України в світове співтовариство та міжнародне співробітництво вимагає узгодження взаємодії Закону та міжнародних договорів України з питань трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини, що регламентовано в ст. 4, яка встановлює пріоритет міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [1, с. 84-85].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми правового регулювання відносин по донорству та трансплантації активно досліджувались вченими – юристами. Серед таких науковців-правників відомі праці М.І. Авдеева, М.І. Горелика, О.М. Красикова, В.Л. Суховерхого, Л.О. Красавчикової, М.С. Малєїна, М.М. Малєїном, О.В. Тихомирова, Г.Н. Красовського. Але, незважаючи на досягнуті результати у вирішенні як теоретичних так і практичних питань, пов'язаних з трансплантацією людських органів, це питання залишається не достатньо вивченим та впровадженим на практиці.

Теоретично-правова думка говорить про право на донорство і трансплантацію як єдине суб'єктивне право людини [2]. Проте детальний аналіз вітчизняного законодавства дозволяє стверджувати, що це два окремі суб'єктивні права людини: право на донорство та право на трансплантацію. Як висновок, правове забезпечення відносин по донорству та трансплантації може характеризуватися й окремими особливостями [3, с. 90].

Метою цієї статті є розгляд деяких питань, пов'язаних з правом на донорство анатомічних матеріалів померлої особи.

Основні результати дослідження. Вилучення анатомічних матеріалів у померлих осіб відбувається частіше, ніж від живих донорів, у таких випадках

виникають специфічні питання, основними з яких є констатація смерті мозку потенційного донора та питання про право особи розпоряджатись власним тілом та органами після смерті.

На захист прав донора спрямоване положення Закону про те, що смерть потенційного донора констатує консиліум лікарів відповідного закладу охорони здоров'я або наукової установи, однак зазначені лікарі не можуть брати участь у взятті у цього донора анатомічних матеріалів, у їх трансплантації чи виготовленні біоімплантатів. Аналогічна вимога є обов'язковою для виконання згідно з Інструкцією щодо констатації смерті людини на підставі смерті мозку. Такий порядок усуває елемент зацікавленості і суб'єктивності, дозволяє об'єктивно оцінити всі показники та прийняти правильне рішення, беручи до уваги те, що Інструкція допускає за певних умов констатацію смерті мозку на основі тільки клінічних даних.

Проте найбільш проблемним і дискусійним питанням після прийняття Закону виявилось питання щодо згоди донора на вилучення анатомічного матеріалу після його смерті. Умови отримання такої згоди визначені в ст. 16 Закону, згідно з якою кожна повнолітня дієздатна особа може заявити про згоду або про незгоду стати донором анатомічних матеріалів у разі своєї смерті. За відсутності такої заяви анатомічні матеріали у померлої повнолітньої дієздатної особи можуть бути взяті за згодою подружжя або родичів, які проживали з нею до смерті. Таким чином, Закон виключає з числа потенційних донорів невстановлених осіб і осіб, що не мають родичів, а у тому разі, коли особа потенційного донора відома, процедура вилучення трансплантаційного матеріалу вимагає пошуку близьких родичів для отримання їх дозволу, що часто займає багато часу. Крім того, родичі не завжди дають згоду на вилучення анатомічного матеріалу. Цей факт можна пояснити важкою психоемоційною травмою останніх на момент звернення до них з метою отримання такого дозволу. Таким чином, в умовах лімітованого часу дотримання трансплантологами зазначеної процедури призводить до невинуватеної втрати значної частини донорських органів, у зв'язку з чим провідні спеціалісти-трансплантологи України наголошують на необхідності внесення змін до ст. 16 Закону [4].

Питання отримання згоди на вилучення анатомічного матеріалу — одне з найскладніших питань трансплантології насамперед тому, що воно пов'язано з правом вибору особи і повагою суспільства до цього вибору після смерті людини. Але це питання — не нове, і в деяких країнах застосовуються ефективніші варіанти його вирішення.

У світі існує дві основні юридичні моделі, що законодавчо регулюють процедуру отримання дозволу на вилучення анатомічних матеріалів померлих осіб: «система згоди» і «система відсутності згоди».

В Україні діє «система згоди». Така юридична модель передбачає явно виражену згоду на вилучення анатомічних матеріалів у померлого. За цією системою померлий до своєї смерті робить заяву про те, що він не заперечує проти вилучення органу, або член сім'ї дає згоду на це у випадку, коли померлий не залишив ніякої заяви чи свідчення.

Інша модель отримання згоди на вилучення органу у померлого після смерті називається «система відсутності згоди» і полягає у тому, що органи для пересадки можуть вилучатися з тіла померлого, якщо він за життя не висловлював заперечень щодо цього, або інші особи, близькі померлого не робили заяв у відповідний час про те, що померлий мав би заперечення проти вилучення його органів після смерті.

Наведені системи гарантують право особи віддати свої органи після смерті, одночасно охороняючи її право відмовитись від такого вилучення. Про це може свідчити їх «життєздатність» і успішне застосування на практиці в країнах-лідерах з трансплантології. Так, «система згоди» прийнята в законодавствах США, Канади, Франції, Італії, а «система відсутності згоди» — в Австрії, Бельгії, Данії, Росії [5].

Ситуація, що склалась в українській трансплантології після прийняття Закону, пов'язана не з недосконалістю останнього, а з недосконалістю соціальної структури нашого суспільства. Принципова відмінність наведених систем наочно демонструється у випадку, якщо після смерті особа не залишила ніякого підтвердження свого негативного ставлення до вилучення органу. В такому разі за «системою згоди» на вилучення органу необхідна згода відповідного члена сім'ї, а «система відсутності згоди» ніякої згоди не потребує, якщо члени сім'ї з власної ініціативи не заявлять про негативне ставлення до вилучення донорських органів з свого боку або з боку померлого. Зважаючи на майже повну непоінформованість населення України з правових питань органного донорства, зрозуміло, що майже в усіх випадках вилучення біологічного матеріалу в померлих трансплантологи змушені отримувати згоду родичів померлого [1, с. 87-88].

Висновки. У зв'язку з цим, пропонуємо внести зміни до Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині», наприклад, ст. 5-1, яка б мала такий вигляд:

5-1. Поінформованість населення про умови і порядок застосування трансплантації, як спеціального методу лікування

Поінформованість населення про умови і порядок застосування трансплантації, як спеціального методу лікування здійснюється Міністерством охорони здоров'я України в засобах масової інформації.

На нашу думку, до засобів масової інформації можна було б віднести, наприклад, використання в закладах охорони здоров'я стендів, де б містилась докладна інформація про трансплантацію людських органів. Потрібно подавати більше інформації. Дійсно, скільки ефірного часу на телебаченні приділяється рекламі різних медичних препаратів – години, а необхідно всього декілька хвилин, щоб сказати про те, що трансплантація це дійсно можливість зберегти життя людини.

Однак, як зазначив А. Мусянко, кожна людина повинна мати право самостійно вирішувати питання про можливе вилучення органів з її тіла після смерті для трансплантації, і «система згоди» реалізує це право процедурою документального оформлення згоди у вигляді «картки донора» для особи, що висловила згоду на вилучення органів з її тіла після смерті.

У США процедура отримання «картки донора», як правило, проводиться при оформленні посвідчення водія. Погоджуючись з думкою А. Мусієнко, хочемо зазначити, що в Україні доцільно було б проводити аналогічну процедуру як при отриманні громадянином посвідчення водія так і на момент призову на строкову військову службу. Такий підхід дозволив би охопити максимальну кількість повнолітніх, дієздатних, освічених і прогресивно налаштованих осіб, істотно поліпшивши ситуацію з донорськими органами в Україні цивілізованим шляхом [1, с. 88].

До того ж, усім відомо, що хоча Законом і заборонено продаж людських органів, але таке відбувається. Це можна побачити, наприклад, в Інтернеті.

Як відомо, людина, яка надає свої органи (таємно продає) іншій людині, певним чином ризикує своїм здоров'ям. Оскільки не завжди можна передбачити, як вона себе буде почувати після операції по видаленню органу та пересадці його іншій особі. Стан здоров'я такої людини може значно погіршитись, що в свою чергу може потягти за собою негативні наслідки. Тому, на нашу думку, доцільніше було б більше використовувати трансплантовані органи від померлих осіб.

Також, за словами Тутченко М.І. (головного позаштатного трансплантолога м. Києва, професора, зав. кафедрою хірургії НМУ ім. А.А. Богомольця, який першим у Києві і другим в Україні здійснив пересадку печінки хворому), ефективний забір органів можливий, як правило, в межах 2-3 діб. Особливо у випадку таких делікатних органів, як: серце, легені. Нирку можливо зберігати 24, 48 і навіть 72 години в стані охолодження, а ось печінку не більше 12 годин, серце ще менше.

На підставі вищевикладеного та з метою:

- 1) незаконного продажу анатомічних матеріалів;
- 2) зменшення випадків погіршення здоров'я у донорів, а також запобігання погіршенню стану здоров'я донора;
- 3) врятування життя інших людей, які потребують негайної пересадки органів або з метою покращення стану їх здоров'я;
- 4) зменшення затрат і ліміту часу на визначення можливості бути донором пропонуємо внести зміни до Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині», а саме доповнити його статтею 16-1 такого змісту:

16-1. Документ, який засвідчує письмову згоду на донорство

Письмова згода стати донором анатомічних матеріалів у разі своєї смерті оформляється видачею донору «картки донора».

Спеціально уповноваженим органом, який здійснює оформлення та видачу «картки донора» є Міністерство охорони здоров'я України.

До того ж, згідно наказу Міністерства охорони здоров'я від 11.12.2006 року № 812 «Про затвердження Положення про Координаційний центр трансплантації органів, тканин і клітин», даний центр організовує і проводить науково-дослідну, організаційну, інформаційну діяльність щодо пріоритетних, фундаментальних та прикладних досліджень у галузі трансплантології, лікувально-профілактичну, виробничу та іншу діяльність відпо-

відно до чинного законодавства України. Центр має вчену раду. Вона є колегіальним дорадчим органом управління науковою і науково-технічною діяльністю Центру [7]. Тому, на нашу думку, для більш детального і досвідченого розгляду проблемних питань, які ставились нами в даній статті, необхідно було б їх винести на розгляд даної вченої ради та остаточно з'ясувати всі переваги і недоліки запропонованих нами пропозицій щодо проблем згоди донора на вилучення анатомічного матеріалу після його смерті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Мусієнко А.* Трансплантація органів та тканин // Прокуратура. Людина. Держава.- 2004. — № 5. — С. 84-89.
2. *Красавчиков Л.О.* Понятие и система личных не связанных с имуществом прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации: дис. ... докт.юр.наук. — Екатеринбург, 1994, 216 с.; *Малина М.Н.* Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление, защита): дис. ... докт.юр.наук. — М., 1997, 196 с.
3. *Пунда О.* Правове регулювання донорства та трансплантації в Україні // Юридический вестник. — 2003. — № 4. — С. 90-95.
4. *Обухова Т.* Трансплантология — шанс выжить // Здоровье Украины. — 2000. — № 11. — С. 56.
5. Трансплантология: Руководство / Под ред. В. Шумакова. — М., 1995. — 137 с.
6. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини: Закон України // Відомості Верховної Ради України від 15.10.1999. — 1999 р., № 41. — Ст. 377.
7. Про затвердження Положення про Координаційний центр трансплантації органів, тканин і клітин: Наказ № 812 від 11.12.2006 року // Офіційний вісник України від 09.01.2007 — 2006 р., № 52. — С. 484. — Ст. 3550.

Шаповал Л.І. Згода на донорство (значення та проблемні питання)

Наукова стаття присвячена дослідженню питання згоди донора на вилучення анатомічного матеріалу після його смерті. На основі проведеного аналізу наукових поглядів і законодавства України здійснено загальну характеристику права донора на вилучення анатомічного матеріалу після його смерті, а також внесено пропозиції щодо доповнення чинного законодавства відносно покращення реалізації прав осіб бути донором.

Ключові слова: трансплантація, донорство, згода на донорство, анатомічний матеріал.

Шаповал Л.И. Согласие на донорство (значение и проблемные вопросы)

Научная статья посвящена изучению вопроса согласия донора на изъятие анатомического материала после его смерти. На основании проведенного анализа научных взглядов и законодательства Украины сделано общую характеристику права донора на изъятие анатомического материала после его смерти, а также внесены предложения, которые касаются дополнения действующего законодательства об улучшении реализации прав лиц быть донором.

Ключевые слова: трансплантация, донорство, согласие на донорство, анатомический материал.

Shapoval L.I. Agreement for donorship (meaning and problem questions)

This article is concerning on research of donor's agreement on taking anatomic material after his death. Basing on analysis of scientific points of view and Ukrainian legislation the general characteristic of donor's right on taking anatomic material after his death has been given. Suggestions on addition of current legislation regarding on improvement of human being's right to become a donor has been put forward.

Key words: *transplantation, donorship, agreement for donorship, anatomic material*

Стаття надійшла до редакції 07.05.2013.

ТИПИ СУЧАСНОГО ОСОБЛИВО НЕБЕЗПЕЧНОГО (ШКІДЛИВОГО) ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ПРАВОВІ ТА ТЕХНІЧНІ АСПЕКТИ

Б.В. Кузьменко

*доктор технічних наук, професор,
професор кафедри управління інформаційною
безпекою ВНЗ «Державний університет
інформаційно-комунікаційних технологій»*

Ю.О. Заїка

*доктор юридичних наук, професор,
начальник кафедри цивільного права і процесу
ВНЗ «Національна академія внутрішніх справ»*

Постановка проблеми. ХХІ ст., яке вже стало століттям інформаційних технологій, внесло колосальні зміни в життя окремих людей та всього суспільства в цілому. Зросла роль інформації, чисельність людей, задіяних у сфері інформаційних технологій, посилилась загальна інформатизація суспільства, зросла роль телекомунікаційних мереж і персональних комп'ютерів. Усе це привносить позитиви у розвиток комп'ютерних технологій, забезпечує особистості свободу вибору, можливість створювати та використовувати необхідні для життєдіяльності електронні комунікації, кругло добова доступність щодо можливості отримання та відправки інформації. Разом з тим, технічний прогрес надає можливість здійснювати злочини у новий спосіб, з використанням нових знарядь [2; 3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання інформаційного права та правових засад інформаційної безпеки останніми роками вивчали К.І. Беляков, В.Я. Настюк, Д.Й. Никифорчук, В.Г. Пилипчук, Є.Д. Скулиш та ін. Отримані значні результати у напрямку фундаментальних правових досліджень в інформаційній сфері. Проте динаміка інформаційних систем і технологій набула нових темпів зростання та якостей. Шаленими темпами зростає інформаційна злочинність, створено сучасне, особливо небезпечне програмне забезпечення, яке використано в економічній, терористичній, військовій, розвідувальній та в інших сферах. Перебіг подій потребує правового та технічного аналізу їх динаміки та тенденцій.

Мета статті полягає в аналізі сучасного шкідливого програмного забезпечення та визначенні правових засад протидії та попередження.

Основні результати дослідження. Бурхливий розвиток засобів зв'язку та інформаційних технологій визначає тенденції розвитку шкідливих програм.

Людство вступило в еру цифрових та інформаційних технологій, інформації відводиться велика роль, вона розглядається, як стратегічно важливий ресурс.

Удосконалення технології приводить не тільки до зміцнення індустріального суспільства, а і до появи нових, раніше невідомих джерел небезпеки для нього [1; 4].

Історично одним із перших, найпростіших типів шкідливого програмного забезпечення є класичні комп'ютерні віруси. Нині комп'ютерні віруси зустрічаються вкрай рідко, їх повністю витіснили будь-які мережеві хробаки та шпигунські програми. Наразі можна нарахувати з десятка активних файлових вірусів з достатньо рідкими сплесками їх активності, які пов'язані з здатністю інфікувати виконувані файли поштових хробаків. Часто з'являються варіанти поштових хробаків типу Mudoom, NetSky чи Bagle, заражені файловими вірусами Funlove, Xorala, Parite чи Spaces. Основні зусилля вірусодописувачів спрямовані, окрім використання вразливості мережевих технологій, ще й на людський фактор. Кваліфіковане використання соціального інжинірингу часто сприяє поширенню комп'ютерних вірусів. У троянських програмах сьогодні можна прослідкувати наступні тенденції: значне зростання чисельності програм-шпигунів, які «викрадають конфіденційну інформацію; прагнення отримати тотальний контроль над інфікованими комп'ютерами (їх об'єднання у зомбі-мережі, які управляються з єдиного центру). Використання інфікованих комп'ютерів задля розсилання через них спаму чи організації DDoS-атак. Більшість установ і організацій використовують мережеві технології, доступ до конфіденційної інформації отримується шляхом використання Інтернет, а особи, зацікавлені у такій інформації, наймають хакерів, чи своїми зусиллями отримують доступ до інформації своїх конкурентів.

Нові середовища і можливості шкідливих програм можуть свідчити про ймовірне збільшення чисельності програм, написаних на мові програмування NET, її популярність неминуче притягне увагу вірусодописувачів. Linux- платформи залишатимуться у полі уваги програм класу rootkit, та найпростіших файлових вірусів. Основна загроза для них виходитиме від виявлення уразливості у програмних продуктах для цієї платформи, які нададуть вірусодописувачам допомогу у досягненні цілей – тотального контролю за значною чисельністю комп'ютерів у Інтернет. Може зрости кількість шкідливих програм та кількість випадків виявлення вразливості ОС Unix. Стосовно мобільних технологій слід мати на увазі шкідливе програмне забезпечення для КПК, сотових телефонів, старт-фонів та комунікаторів. Стрімке зростання популярності ОС Windows Mobile 2003/05/06 та Symbian широкі можливості мережевої комутації цих засобів та наявність середовища розробки додатків (NET framework) неминуче призведе до появи троянських програм (для PalmOS такі вже існують), але й до значно небезпечніших різновидів, включно з варіантом мережевих хробаків. Найбільшу загрозу безпеці мобільних пристроїв становлять хробаки – віруси, що поширюються самостійно. Хробак здатний викликати надшвидке зараження великої кількості систем, порушити працездатність мобільної мережі, або перетворити її у підконтрольну зловмиснику розподілену мережу.

Стала закономірною поява у 2012 р. мобільних ботнетів на базі мобільних пристроїв з ОС Android. Першою недоброю подією стало виявлення у січні 2012 р. IRC-бота для Android, який працював у спаровуванні з СМС-трояном. Обидві шкідливі програми названі Fopcy. У APK-дроппері містився також goot-експлоїт. Усі інфіковані IRC-ботом Fopcy смартфони залишали потенційний ботнет і були готовими до здійснення будь якої дії за командою «господаря». Того ж року нові шкідливі комп'ютерні програми використовувалися для точкових атак – атаки з використанням ZitMo та SpitMo (Zeus- та SpyEye-in-the-Mobile).

Розвиток інформаційних технологій на сучасному етапі нерозривно пов'язаний з безпекою інформації та захистом інформації, останнє поняття (захист інформації) є складовою частиною першого (захист інформації). У свою чергу, має 2 складові: безпека змістовної частини (сміслу) інформації відсутність у ній спонукальних мотивів людини до негативних дій, умисно закладених механізмів негативної дії на людську психіку, або на інший блок інформації; захищеність інформації від зовнішньої дії (спроб неправомірного копіювання, поширення, модифікації, чи знищення). Захист інформації є прийняття правових, організаційних та технічних заходів, спрямованих на забезпечення захисту інформації від неправомірного доступу, знищення, модифікування, блокування, копіювання, надання, поширення, та від інших неправомірних дій у відношенні такої інформації, дотримання конфіденційності інформації обмеженого доступу, реалізації права на доступ до інформації. У цілому проблема інформаційної безпеки включає, поряд із задачами забезпечення захищеності інформації та інформаційних систем, ще два аспекти: захист від дії шкідливої інформації, забезпечення прийняття обґрунтованих рішень з максимальним використанням доступної інформації.

Забезпечення інформаційної безпеки має вирішувати наступні основні задачі: виявлення, оцінка та попередження загроз інформаційним системам та ресурсам; захист прав юридичних та фізичних осіб на інтелектуальну власність, та збирання, накопичення та використання інформації; захист державної, службової, комерційної, особистої та інших типів таємниці. Загрози інформаційним системам та ресурсам можна умовно поділити на основні чотири групи: програмні – впровадження «вірусів», апаратних та програмних закладок; знищення та модифікація даних в інформаційних системах; технічні, у тому числі радіоелектронне, перехоплення інформації у лініях зв'язку, радіоелектронне придушення сигналу у лініях зв'язку та системах управління; фізичні – знищення засобів обробки та носіїв інформації; крадіжка носіїв, а також апаратних чи паролічних програмних ключів; інформаційні – порушення регламентів інформаційного обміну; незаконне збирання та використання інформації; несанкціонований доступ до інформаційних ресурсів; незаконне копіювання даних в інформаційних системах; дезінформація, укриття чи спотворення інформації; крадіжка інформації з баз даних.

Протистояти цим загрозам можна на основі створення та впровадження ефективних систем захисту інформації.

Останнім часом розглядається й обговорюється питання комп'ютерного протистояння у просторі Інтернету – т.з. кібервійна. Вона спрямована насамперед на дестабілізацію комп'ютерних систем і доступу до Інтернету державних установ, фінансових та ділових центрів, створення безладу та хаосу у державах, які покладаються на Інтернет у повсякденному житті. Міждержавні відношення та політичне протистояння може знаходити своє продовження в Інтернеті у вигляді кібервійни: вандалізму, пропаганді, шпигунстві та безпосередніх атаках на комп'ютерні системи та сервери.

З поширенням інформаційних технологій громадяни, підприємства, державні установи у прямому розумінні стали залежними від мережі Інтернет у повсякденному житті, його використання для атак комп'ютерних систем іншої держави здатне нанести значні збитки економіці, створити розлад у повсякденне життя держави. На відміну від кібератак минулого нині кібервійна є загрозою для національної безпеки і сприймається як серйозна загроза національній безпеці. Розвідувальні установи багатьох країн займаються шпигунством в Інтернеті, збирають інформацію, зламують комп'ютерні системи та мережі інших держав, займаються диверсійною діяльністю та економічним шпигунством. Згідно з висновками західних спеціалістів, лідерами у веденні кібервійни нині є Китай та Росія, представники яких категорично заперечують причетність державних установ до організації атак. Подальший розвиток нових технологій, рівень кібервійни постійно вдосконалюється і підвищує її небезпечність. Певні держави приділяють належну увагу захисту від кібервійни, і виділяють необхідні ресурси для організації систем захисту, підтримують спеціальні підрозділи, задачею яких є підвищення і вдосконалення інформаційної безпеки. Контроль над Інтернетом у наш час визначає стан національної безпеки держави. У грудні 2012 р. у Дубаї (Об'єднані Арабські Емірати) відбувся Міжнародний саміт з питань кіберпростору, на якому дійшли висновку про те, що суперечності, пов'язані з міжнародними телекомунікаціями посилюються. Зокрема, США відмовилися підписати договір, що регламентує право усіх держав здійснювати управління Інтернетом, у цьому їх підтримали більше 50 держав світу, зокрема Франція, Велика Британія, Канада. На іншому боці виявилися Російська Федерація, Китай, Індія та інші держави наполягають на рівноправності у глобальній мережі, результатом чого стали досить невтішні висновки цього Саміту.

Нині основним документом, який регулює питання міжнародного співробітництва у боротьбі з кіберзлочинністю є «Конвенція про злочинність у сфері комп'ютерної інформації». У ньому сформульовано принципи із забезпечення заходів до боротьби і кіберзлочинністю на національному та міжнародному рівнях. Міжнародне співробітництво сприяє розв'язанню питань у відношенні видачі осіб, які здійснили кібернетичні злочини, загальних принципів взаємної допомоги, конфіденційності та забезпечення збереження інформації, транскордонного доступу до неї тощо [4]. У відповідності з даною Конвенцією, видача осіб іншій стороні можлива за такі типи здійснених кібернетичних злочинів: протизаконний доступ, неправомірне перехоплення, дія на дані функціонування системи, протизаконне використання пристроїв, фаль-

шування та шахрайство з використанням комп'ютерних технологій, правопорушення, пов'язані з дитячою порнографією, порушення авторських та суміжних прав. Допускається також видача осіб іншим державам, у випадку замаху співучасті чи підбурювання до здійснення вищевказаних злочинів. Видача осіб, які здійснили злочини, можлива за наявності у двох сторін передбаченого покарання у вигляді позбавлення волі на максимальний термін не менше одного року.

Важливим документом, у рамках країн-учасниць ООН є Резолюція «з боротьби із злочинним використанням інформаційних технологій», прийнята у 2001 р., у якій вказано на необхідність співробітництва між державами та приватним сектором у боротьбі із злочинним використанням інформаційних технологій. Співробітництво у боротьбі із злочинами у сфері інформаційних технологій повинно досягатися шляхом уведення до законодавства відповідальності за інформаційні злочини, транснаціонального співробітництва правоохоронних органів, міжнародного обміну інформацією про проблеми злочинного використання інформаційних технологій, навчання співробітників правоохоронних органів за умови інформаційного суспільства, захисту комп'ютерних систем від несанкціонованого втручання, забезпечення зберігання інформаційних даних та своєчасний збір доказів при розслідуванні злочинів. У п. 1 Резолюції вказано, що інформаційні технології мають розроблятися таким чином, щоб сприяти попередженню та виявленню випадків злочинного використання, відстежуванню злочинців та збиранню доказів [5]. Цей пункт надає правоохоронним органам окремої країни здійснити виявлення та піймання злочинців у короткий термін з більшою ефективністю. Але існує можливість неправомірного доступу злочинців до вищевказаних технологій з використанням скритих можливостей систем з метою здійснення інформаційних злочинів, наприклад, крадіжка персональних даних.

У 1996 р. країнами Великої Вісімки було прийнято рішення про створення спеціальної підгрупи по боротьбі з міжнародними злочинами у сфері високих технологій — «Ліонська група» [6]. В цей же час глави країн схвалили прийняття плану, що складається з десяти пунктів, по протидії кіберзлочинам. З найбільш важливих пунктів документу, варто відмітити: створення в кожній країні контактного центру, працюючого 24 години в добу, для співпраці у боротьбі з інформаційними злочинами, надання допомоги кваліфікованими співробітниками правоохоронних органів іншим державам, розробку і використання сумісних стандартів для отримання і перевірки достовірності електронних даних у ході судового розслідування, ознайомлення із законодавчими методами боротьби з комп'ютерними правопорушеннями країн-учасниць [7].

На щорічній сесії країн НАТО, що проходила у 2009 р., була підготовлена доповідь — «НАТО і Кіберзахист». У доповіді були згадані засадничі принципи, сприяючі ефективному захисту від можливих кібернетичних загроз. Так, на міжнародному рівні, було запропоновано ввести в законодавства країн, такі терміни: «кібервійна», «кібератака», «кібертероризм». Відзначалася необхідність щільнішої співпраці країн з приватними організаціями й Інтернет-

провайдерами для забезпечення захисту. Крім того, у рамках розвитку заходів по кіберзахисту країн НАТО, було рекомендовано сприяти Росії, Китаю, Бразилії і Індії, до швидкого їх приєднання до «Конвенції про злочинність у сфері комп'ютерної інформації» [7]. Блоком країн НАТО, в Талліні, у 2008 р. був відкритий сучасний центр по проведенню досліджень і навчань в області кіберзахисту і веденню військових дій у кіберпросторі [8].

У рамках співпраці держав-учасників СНД, у 2001 р., було вироблено угоду по боротьбі із злочинами у сфері комп'ютерної інформації, за якою, сторони здійснюють співпрацю у формах обміну інформацією, проведенню розслідувань в області комп'ютерної інформації, сприяння в підготовці кадрів, проведення спільних наукових досліджень, створення інформаційних систем, обміну нормативно-правовими актами і науково-технічної літератури по боротьбі з комп'ютерними злочинами [9]. У документі також вказувалося, що співпраця між країнами СНД здійснюється на підставі запитів компетентних органів про сприяння. Час виконання запиту не повинен перевищувати 30 діб з дня його отримання. Відмова в його виконанні допустима, у разі, якщо його виконання суперечить національному законодавству запрошеної сторони. Російська Федерація прийняла Угоду з обмовкою – відмова у виконанні запиту допустима, якщо його виконання може завдати збитку суверенітету або безпеці РФ [10].

Міжнародне законодавство грає дуже важливу роль у боротьбі з кіберзлочинами. Створення 24/7 контактних центрів, законодавче визначення понять «кіберзлочини», видача осіб, що їх вчинили, міжнародна взаємодія співробітників компетентних органів, проведення навчань та обмін інформацією сприяють здійсненню ефективних методів реагування і боротьби з міжнародними злочинами, що здійснюються в кіберпросторі.

Висновки. Розвиток сучасних інформаційних технологій має тенденції до все більшого прискорення, тому нормативно-правова база має не тільки встигати за ним, але й змінюватися, задовольняючи у цьому всі нагальні проблеми людини, суспільства і міжнародного співтовариства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Попередження та розкриття кіберзлочинів: Курс лекцій / За ред. Д.Й. Никифорчука. – К. : НАВС, 2013 – 300 с.

2. *Кривогин М.С.* Международно-правовые аспекты борьбы с кибернетическими преступлениями/ М.С. Кривогин // Государство и право: теория и практика: материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Чита, март 2013 г.). – Чита : Изд-во «Молодой ученый», 2013. – С. 77-79.

3. *Федотов Н.Н.* Форензика – компьютерная криминалистика. – М. : Юридический Мир, 2007. – 432 с.

4. <http://pravo.ru/interpravo/legislative/viev/27/7page=20>

5. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 55/63 Боротьба із злочинним використанням інформаційних технологій

6. http://www.g8.utoronto.ca/justice_uk2005.htm

7. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/38671.stm>

8. http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_78170.htm?

9. Соглашение о сотрудничестве государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с преступлениями в сфере компьютерной информации.

10. Федеральный закон РФ от 01.10.2008 № 164-ФЗ «О ратификации Соглашения о сотрудничестве государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с преступлениями в сфере компьютерных технологий».

Кузьменко Б.В., Заїка Ю.О. Типи сучасного особливо небезпечного (шкідливого) програмного забезпечення: правові та технічні аспекти

У статті досліджені технічні та правові питання програмного забезпечення різних типів програмного забезпечення, у тому числі шкідливого (небезпечного).

Ключові слова: інформаційні технології, шкідливе (небезпечне) програмне забезпечення.

Кузьменко Б.В., Заика Ю.А. Типы современного особо опасного (вредного) программного обеспечения: правовые и технические аспекты

В статье исследованы технические и правовые вопросы программного обеспечения разных типов, в том числе опасного (вредного).

Ключевые слова: информационные технологии, опасное (вредное) программное обеспечение.

Kuzmenko B.V., Zaika Y.A. Types of modern highly dangerous (harmful) software: legal and technical aspects of

The technical and legal questions of software of different types are investigational in the article, including dangerous(harmful).

Keywords: information technologies, dangerous(harmful) software.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2013.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

В.І. Бакун

*випускник Національного університету оборони України
імені І.Д. Черняховського, полковник*

Постановка проблеми. Проблема зміцнення законності та правопорядку, запобігання злочинності в Збройних Силах залишається досить актуальною.

У Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р. (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209) визначені основні проблеми, які потребують розв'язання. Серед них: недосконалість нормативно-правового, організаційного, фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення профілактики правопорушень; неналежний рівень комплексних запобіжних заходів, спрямованих на усунення причин і умов учинення правопорушень, та профілактичної роботи з особами, схильними до їх вчинення.

Недостатній рівень дослідження проблем попередження злочинності в армії, обґрунтованості заходів її протидії вкрай негативно позначається на ефективності боротьби з нею у Збройних Силах України.

Актуальність проблеми зростає також і в зв'язку давно назрілою необхідністю вдосконалення нормативно-правових актів, що регламентують попередження злочинів у Збройних Силах України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми попередження злочинності досліджувались у працях вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: В.В. Голіни, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, В.В. Лунєєва та ін. Проте питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах та інших військових формуваннях дослідженні недостатньо.

Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України.

Основні результати дослідження. В кримінології, нормативно-правових актах, літературі вживаються близькі за значенням терміни «попередження», «профілактика», «припинення» та «запобігання».

Частина науковців розмежовує терміни «попередження» та «профілактика», пов'язуючи їх з різними рівнями, напрямками та видами діяльності.

Так, поняття попередження злочинності Зелінський А.Ф. визначає: «систему заходів, які вживає суспільство для того, щоб стримувати зростання

злочинності і, по можливості, знизити її реальний рівень шляхом усунення та нейтралізації її причин та умов, що їй сприяють (профілактики), а також через запобігання та припинення окремих конкретних злочинів» [1, с. 140].

Профілактика розуміється як сукупність заходів уповноважених законом суб'єктів щодо нейтралізації, блокування, обмеження дії причин та умов, які детермінують злочинну поведінку [2, с. 12].

Голіна В.В., Зелінський А.Ф. усі форми та заходи превентивного характеру об'єднують терміном «попередження», а під «профілактикою» розуміють заходи щодо усунення або нейтралізації криміногенних чинників. Така позиція уявляється нам обґрунтованою та найбільш прийнятною. Частина ж науковців використовують ці поняття як синоніми.

Співвідношення понять «профілактика», «припинення» та «запобігання» найбільш точно, на наш погляд, надано Івановим Ю.Ф. та Джужою О.М. Під профілактикою злочинності розуміють багаторівневу систему державних і громадських цілеспрямованих заходів щодо виявлення, усунення, нейтралізації причин та умов злочинності. Виходячи з цього, профілактика розглядається як діяльність з усунення, нейтралізації чи ослаблення факторів, які породжують злочинність або сприяють їй.

Припинення полягає в діях, спрямованих на зупинення злочинної діяльності, що вже почалася, та на недопущення настанню злочинного результату.

Запобігання є діяльністю держави та суспільства, спрямованою на утримання злочинності на можливо мінімальному рівні через усунення її причин й умов, а також на недопущення та припинення конкретних злочинів [3, с. 165].

Залежно від ієрархії причин та умов злочинності виділяють три основних рівні її запобігання: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний [4, с. 179].

Індивідуальне запобігання злочинам розглядають як вид запобігання злочинності щодо конкретної особи.

Погляди вчених на зміст запобігання та попередження злочинів на індивідуальному рівні близькі за змістом. Поняття індивідуального попередження злочинів визначають як:

– «діяльність державних і утворених відповідно до закону недержавних органів, організацій та їх представників з виявлення осіб, від яких, судячи з об'єктивно встановлених даних, можна очікувати вчинення злочинів, і надання на них і їх навколишнє соціальне мікросередовище позитивного коригуючого впливу» [5, с. 456].

– «діяльність державних органів і громадськості у виявленні осіб, що своєю поведінкою засвідчили схильність до злочинів, і спрямування на них попереджувального впливу засобами виховання, допомоги, контролю, який здійснюється з метою усунення чи нейтралізації конкретних причин і умов, що сприяють злочинам за допомогою заходів, що не мають характеру покарання» [6, с. 63–64].

– «діяльність державних та недержавних органів, організацій та їх представників по виявленню осіб, від яких, судячи з їхньої поведінки, можна очіку-

вати вчинення злочину, надання впливу на них і їх навколишнє середовище з метою позитивної корекції поведінки цих осіб, ліквідації або нейтралізації криміногенних факторів, що діють в даному середовищі» [7, с. 163].

Наведені вище визначення об'єднують наявність суттєвих ознак індивідуального попередження злочинів:

- це діяльність спеціально уповноважених на це органів;
- така діяльність представляє собою цілеспрямований вплив, направлений на конкретну особу, як носія соціально значимих якостей;
- особа, яка піддається впливу, має відмінну від інших членів суспільства ознаку – схильність до вчинення злочину;
- мета діяльності полягає у здійсненні позитивного впливу на особу та її навколишнє середовище.

Крім цього ряд авторів наголошують, і з цим не можна не погодитись, що така діяльність поєднує в собі і процес виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів (з огляду на певні обставини, вчинення злочинів, якими більш вірогідно, ніж іншими членами суспільства).

Метою індивідуального попередження є позитивна корекція особистості, що тягне зміну її поведінки від антигромадської до законослухняної.

Узагальнюючи погляди вчених на завдання індивідуальної профілактики виділимо головні з них:

- виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів;
- вивчення цих осіб і джерел негативного впливу на них;
- прогнозування індивідуальної поведінки;
- планування заходів індивідуального попередження;
- здійснення коригуючого впливу на особу;
- контроль досягнення мети індивідуального попередження та фіксація (документування) його процесу і досягнутих результатів.

Об'єктом індивідуального попередження злочинної поведінки є особа. З огляду на основні характеристики особи, коригуючий вплив має бути направлений на:

- поведінку і спосіб життя особи;
- кримінологічно значущі особистісні характеристики людини, які визначають деформацію її поведінки;
- кримінологічно значущі психофізіологічні особливості (в міру їх схильності виправленню, зміни, лікуванню);
- безпосередні умови несприятливого формування та життєдіяльності особистості в побутовому оточенні (насамперед у сім'ї), у сферах праці, навчання, дозвілля, в інших мікросоціальних групах, у першу чергу антигромадської спрямованості, а також неблагополучні умови індивідуального буття;
- елементи несприятливої життєвої ситуації, які об'єктивно мають криміногенний характер і існують досить тривалий час [7, с. 164].

З аналізу запропонованих у кримінологічній літературі класифікації методів індивідуального запобігання злочинів найбільш доречним, на наш погляд, є їх поділ на: переконання, надання допомоги, примус.

Чинне законодавство передбачає проведення індивідуального попередження з особами, які перебувають на різних видах профілактичного обліку. Зокрема:

- звільненими з місць позбавлення волі, які відбували покарання за умисний злочин і в яких судимість не знято або не погашено у встановленому законом порядку;
- засудженими за вчинення злочинів, виконання вироку щодо яких не пов'язано із позбавленням волі;
- особами, яким було винесено офіційне застереження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї;
- психічно хворими, які є суспільно небезпечними і перебувають на спеціальному обліку в закладах охорони здоров'я тощо.

Постановка особи на профілактичний облік певною мірою пов'язано із застосуванням обмежень конституційних прав і свобод громадянина. Порядок взяття на профілактичний облік осіб встановлюється інструкціями Міністерства внутрішніх справ України.

Суб'єктами попередження злочинності є державні органи, громадські організації, посадові особи та окремі громадяни, які здійснюють діяльність, пов'язану з виявленням, усуненням причин і умов злочинності, її певних видів та конкретних злочинів, а також запобігання вчинення злочинів з боку осіб, схильних до їх вчинення.

Індивідуальне попередження злочинів здійснюється спеціалізованими суб'єктами, для яких така діяльність відноситься до основних завдань та функцій. Це органи суду, прокуратури, внутрішніх справ, податкової міліції, юстиції, митна та прикордонна служби, внутрішні війська, наукові й навчальні спеціалізовані юридичні установи та ін.

Отже, розглянувши основні положення індивідуального попередження злочинів у суспільстві в цілому, звернемось до шляхів вирішення цієї проблеми в окремих центральних органах виконавчої влади.

Ще у 2004 р. наказом Державної митної служби України було затверджено Положення про профілактику правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності працівниками митної служби України [8].

У цьому документі під індивідуальною профілактикою правопорушень розуміють заходи індивідуального впливу на свідомість і поведінку осіб з числа працівників митної служби, дії яких можуть призвести до вчинення злочинів, пов'язаних з виконанням покладених на них службових обов'язків, з метою попередження виникнення у них злочинного умислу і його практичної реалізації.

Об'єктом профілактики правопорушень є: працівники митної служби, які при здійсненні службових обов'язків своїми діями або бездіяльністю вчиняють правопорушення, що не містять ознак злочину; передумови та обставини, що можуть призвести до негативних явищ під час здійснення службової діяльності працівниками митної служби або функціонування об'єктів митної інфраструктури.

Суб'єктами профілактики правопорушень у митній службі України були визначені:

– Управління внутрішньої безпеки та Управління кадрів Департаменту кадрового забезпечення та роботи з персоналом Державної митної служби України;

– підрозділи внутрішньої безпеки та підрозділи по роботі з особовим складом митних органів, спеціалізованих митних установ і організацій;

– керівники та начальники інших структурних підрозділів Держмитслужби України, митних органів, спеціалізованих митних установ і організацій у межах своєї компетенції.

Основними методами індивідуальної профілактики правопорушення є переконування і правозастосування.

Метод переконування передбачає: роз'яснення (особі, стосовно якої здійснюється профілактичний захід, допущених нею помилок і порушень); засудження протиправної поведінки; вплив на свідомість особи, стосовно якої здійснюється профілактичний захід (з метою формування у неї бажання відмовитись від дій, що можуть призвести до вчинення злочинів).

Метод правозастосування передбачає можливість застосування до особи, стосовно якої здійснюється профілактика правопорушення, дисциплінарних або громадських заходів впливу, а в окремих випадках – в ініціюванні питання щодо притягнення до інших видів відповідальності, передбачених законодавством.

Підставою для індивідуальної профілактики правопорушення визначено наявність достовірної інформації (яка підлягає обов'язковій попередній перевірці уповноваженими посадовими особами митної служби) про те, що конкретна особа або група осіб з числа працівників митної служби здійснили вчинки, що не містять складу злочину, але є умовою або формальною підставою для притягнення їх до дисциплінарної відповідальності.

Подібним чином, шляхом затвердження відповідних Інструкції (положення) питання попередження злочинів на індивідуальному рівні серед власних співробітників було у свій час врегульовано в Державній прикордонній службі України та Державній міграційній службі України [9, 10]. У виданих у цих службах документах окремо наголошується на зв'язок проведення профілактичних заходів з працівниками (військовослужбовцями) та виконанням покладених на цих осіб службових обов'язків.

Деякі відмінності пов'язані з визначенням об'єктів індивідуальної профілактики. В Державній прикордонній службі України, до них крім працівників входять і військовослужбовці. Завданням індивідуальної профілактики розглядається не тільки недопущення злочинів, а й інших правопорушень.

У Державній прикордонній службі України передбачена й можливість проведення негласної профілактики, під якою розуміють комплекс заходів, що проводиться без доведення до відома особи (осіб) мети, підстав та ініціаторів зазначених заходів.

Право прийняття рішення про проведення профілактичного заходу у Державній прикордонній службі України було надано посадовим особам внутрішньої безпеки, в залежності від категорії займаних посад військовослужбовців та працівників, з якими здійснюється індивідуальна профілактика.

У Державній міграційній службі України уповноваженими на здійснення профілактики правопорушень були визначені підрозділи або посадові особи, уповноважені на виконання функцій протидії корупції і здійснення кадрового забезпечення (територіального органу Державної міграційної служби України), керівники та начальники інших структурних підрозділів, територіальних органів.

Рішення про індивідуальну профілактику відносно працівників або військовослужбовців цих служб повинно бути обґрунтовано та приймається уповноваженими посадовими особами на підставі достатньої, перевіреної інформації.

У зазначених документах передбачено документальне забезпечення профілактичних заходів.

Проведення перевірки інформації відносно працівника Державної міграційної служби України, яке проводилось з метою визначення її достовірності, повноти та об'єктивності оформлюється у формі доповідної записки. Працівник, стосовно якого проведено індивідуальну профілактику правопорушення, ознайомлюється з її результатами під підпис перед поданням доповідної записки про результати індивідуальної профілактики. Подібним чином були вирішені ці питання і у Державній прикордонній службі України.

Результати перевірки та доповідь про проведені заходи з індивідуальної профілактики в Державній прикордонній службі України доповідаються старшим начальникам у формі рапортів. Особа, стосовно якої проведено індивідуальну профілактику, має право надати письмові пояснення та зауваження щодо проведення профілактичних заходів. Пояснення та зауваження додаються до рапорту щодо проведення індивідуальної профілактики.

У Збройних Силах України заходи з індивідуальної профілактики правопорушень здійснюються в системі виховної та соціально-психологічної роботи, під якою розуміють систему організаційних, інформаційних, психологічних, педагогічних, правових, культурнопросвітницьких і військово-соціальних заходів, спрямованих на формування і розвиток у воїнів професійно необхідних морально-бойових якостей, належного стійкого морально-психологічного стану військових колективів, що має сприяти високій бойовій та мобілізаційній готовності органів управління, з'єднань і частин, високому рівню бойової і оперативної підготовки, зміцненню військової дисципліни і правопорядку, згуртуванню військових колективів для забезпечення підготовки та виконання військами (силами) покладених на них завдань [11, с. 9].

Індивідуальна виховна робота у Збройних Силах України є одним із видів військового виховання, який реалізує його головний принцип – індивідуальний підхід до підлеглих. За своєю загальною сутністю він передбачає систему цілеспрямованого вивчення особливостей особистісної сфери підлеглих та педагогічної взаємодії (впливу) з ними в інтересах ефективної військово-професійної підготовки, різноманітного виховання та розвитку, із врахуванням їх психічних, психологічних, інших можливостей та вимог військової служби.

Під індивідуальною виховною роботою розуміється системна, цілеспрямована психолого-педагогічна діяльність командирів (начальників), їх заступ-

ників, медичних працівників, психологів та інших учасників навчально-виховного процесу щодо впливу на психіку та поведінку військовослужбовця з урахуванням індивідуально-психологічних, психофізіологічних, соціально-демографічних та інших особливостей, умов повсякденного життя та службової діяльності в інтересах його всебічного вивчення та розвитку для успішного виконання завдань за призначенням.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України визначає загальні обов'язки командирів (начальників) та обов'язки посадових осіб (від командира бригади до заступника командира роти з виховної роботи) з організації і проведення індивідуальної роботи з військовослужбовцями.

Метою індивідуальної виховної роботи з особовим складом вважається глибоке і всебічне вивчення та знання посадовими особами індивідуальних особливостей військовослужбовця, ступеню їх впливу на психіку і поведінку конкретної особистості та своєчасне реагування на їх зміни, актуалізація наявних позитивних, зниження інтенсивності прояву негативних рис особистості в інтересах підвищення ефективності службової діяльності та забезпечення особистої дисциплінованості.

Особливу увагу при проведенні індивідуально-виховної роботи спрямовують на: військовослужбовців, які перебувають у стані психоемоційного збудження; які звертаються за психологічною допомогою; які вчинили протиправний вчинок, грубе порушення військової дисципліни; які притягнуті до кримінальної відповідальності без позбавлення волі.

До основних форм індивідуальної виховної роботи відносять: індивідуальну бесіду, психологічну допомогу, індивідуальне завдання, доручення, індивідуальний контроль.

У керівних документах з організації виховної роботи у Збройних Силах питання профілактики правопорушень на індивідуальному рівні чітко не окреслені. Індивідуальна профілактика правопорушень не виділена в окремий напрямок діяльності, не конкретизовані об'єкти профілактики правопорушень. Об'єктом індивідуально-виховної роботи є всі (без винятку) військовослужбовці. В окремому порядку індивідуально-виховна робота проводиться з військовослужбовцями, які мають певні ознаки, які вказують на схильність до правопорушень. Разом з цим залишилися поза увагою велика група осіб з підвищеним ризиком вчинення правопорушень у майбутньому:

– працівники Збройних Сил України, які при здійсненні службових обов'язків своїми діями або бездіяльністю вчиняють правопорушення, що не містять ознак злочину;

– військовослужбовці, які при здійсненні службових обов'язків своїми діями або бездіяльністю вчиняють правопорушення, що не містять ознак злочину (в т.ч. були притягнуті до адміністративної, матеріальної відповідальності).

Висновки. Практична діяльність щодо попередження злочинності не може здійснюватися за відсутністю чіткої системи, без визначення необхідних понять, принципів, підстав, чіткої регламентації порядку її здійснення.

Сьогодні значна частина питань організації запобігання злочинам не регулюється законом, а передбачається лише рядом відомчих нормативних

актів, в яких даються визначення поняття, об'єктів, суб'єктів індивідуальної профілактики, їх повноважень щодо прийняття рішення та проведення заходів профілактики, основних методів індивідуальної профілактики та порядку їх застосування, конкретизовано підстави щодо здійснення такої діяльності, порядок перевірки повноти та достовірності інформації про відповідних осіб, документальне забезпечення профілактичних заходів, порядок ознайомлення особи з результатами індивідуальної профілактики.

На даний час у Збройних Силах України недостатньо використовуються можливості щодо попередження злочинів на індивідуальному рівні.

Здійснення індивідуальної профілактики в системі індивідуально-виховної роботи серед військовослужбовців Збройних Сил України не в повній мірі відповідає теоретичним основам індивідуального попередження злочинів, які ґрунтуються на:

- правовому закріпленні порядку здійснення такої діяльності;
- цілеспрямованості, визначення основної її мети – направленості саме на попередження злочинів;
- обмеження числа суб'єктів здійснення індивідуальної профілактики;
- чіткому визначенні повноважень суб'єктів та регламентації їх діяльності;
- визначенню критеріїв віднесення осіб до об'єктів індивідуальної профілактики;
- визначення підстав проведення індивідуальної профілактики відносно конкретних осіб.

Відповідно до Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р., пріоритетними шляхами розв'язання проблеми організації профілактики правопорушень передбачено вдосконалення нормативно-правової бази з питань правоохоронної діяльності та профілактики правопорушень, провадження діяльності щодо запобігання злочинності в Україні з обов'язковим урахуванням результатів вітчизняних наукових досліджень та міжнародного досвіду протидії різним видам злочинності.

У зв'язку із цим доцільно переглянути підходи до організації та проведення індивідуальної профілактики правопорушень у Збройних Силах України з урахуванням наукових надбань кримінології та позитивного досвіду інших центральних органів виконавчої влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Зелінський А.Ф.* Кримінологія: Курс лекцій / А.Ф. Зелінський. – Харків, 1996. – 259 с.
2. *Голіна В.В.* Попередження злочинності: Конспект лекції. – Х. : Укр. юрид. академія, 1994.
3. *Іванов Ю.Ф.* Кримінологія: Навч. посіб. / Ю.Ф. Іванов., О.М. Джу́жа. – К. : Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2006. – 264 с.
4. Кримінологія / Под ред. В.Н. Бурлакова и Н.М. Кропачева. – СПб. : Питер, 2002. – С. 179.

5. Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. д. ю. н., проф. А.И. Долговой. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма, 2005. — 912 с.

6. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3-х кн. — К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. — Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. — 424 с.

7. Криминология: Учебник для вузов / Под ред. проф. В.Д. Малкова — 27-е изд., перераб. и доп. — М. : ЗАО «Юстицинформ», 2006. — 528 с.

8. Наказ Державної митної служби України від 24.05.2004 № 380 (зарєєстровано в Міністерстві юстиції України 13.07.2004 за № 875/9474).

9. Про затвердження Інструкції про порядок забезпечення підрозділами управління внутрішньої та власної безпеки профілактики правопорушень у сфері службової діяльності військовослужбовців та працівників Державної прикордонної служби України: Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 27.03.2006 № 235.

10. Про затвердження Положення про профілактику правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності працівниками Державної міграційної служби України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25.05.2012 № 452.

11. Виховна робота у Збройних Силах України: Підруч. / [А.О. Кобзар, О.В. Копаниця, В.М. Грицюк та ін.]; за заг. ред. Б.П. Андрєсюка. — Чернівці : Місто, 2011. — 408 с.

Бакун В.І. Проблемні питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України

У статті розглядаються проблемні питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України.

Ключові слова: *індивідуальне попередження, профілактика, злочини.*

Бакун В.И. Проблемные вопросы индивидуального предупреждения преступности в Вооруженных Силах Украины

В статье рассматриваются проблемные вопросы индивидуального предупреждения преступлений в Вооруженных Силах Украины.

Ключевые слова: *индивидуальное предупреждение, профилактика, преступления.*

Bakun V.I. Problematic issues of individual crime prevention in the Armed Forces of Ukraine

The article deals with the problematic issues of individual prevention of crime in the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: *individual warning, prevention, crime.*

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПІЛОТІВ НА ПОЧАТКУ СТАНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ

Н.В. Дараганова

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. З тих часів, коли людство навчилося за допомогою літальних апаратів пересуватися по повітрю і стало використовувати повітряний простір для повітроплавання, коли повітроплавання робило свої перші кроки, а літак ще і не був винайденим, постала необхідність у встановленні визначених правил та норм для упорядкування цієї сфери людської діяльності. Ще наприкінці XIX ст. учені-юристи висловлювали думки про те, що пересування повітряним транспортом тільки тоді матиме реальну можливість здійснюватись, коли будуть вирішені основні питання правового регулювання повітряного пересування, у тому числі й питання правової регламентації діяльності та відповідальності пілота [1, с. 755].

Звичайно, реальне значення повітряного пересування в першому десятилітті двадцятого століття було ще досить невеликим – спочатку авіація використовувалась виключно як спортивне видовище. Однак, уже під час Італо-турецької і Балканської війн (1911-1913 рр.) авіація вперше одержала своє бойове хрещення, що підтвердило її практичне значення і для військових цілей. З цього часу літак стали розглядати, як цілком дієву зброю, при цьому все більш реальною поставала потреба правового регулювання питань, пов'язаних, як зі становленням авіації як галузі в цілому, так і питань, пов'язаних з правовим регулюванням діяльності осіб, які здійснюють керування повітряним судном – пілотів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ґрунтовні дослідження питань, пов'язаних з діяльністю цивільної авіації, проводилися ще за часів існування СРСР – серед них слід відзначити праці І.С. Перетерського, І.С. Лопаногова, В.Л. Лахтіна, П.І. Люблінського, В.А. Зарзара, А.Д. Кейліна, Ю.М. Малеева та інших. Сьогодні, однак, слід констатувати про майже повну відсутність комплексних правових досліджень, присвячених питанням правового регулювання діяльності цивільної авіації, у тому числі й питанням, пов'язаними з історико-правовими аспектами діяльності та відповідальності пілотів.

Мета статті. Враховуючи зазначене вище, метою цієї статті є розгляд питань, пов'язаних з історико-правовими аспектами виникнення та запровадження кримінальної відповідальності пілотів на початку XX ст. – часу зародження як авіації у цілому, так цивільної авіації, зокрема.

Основні результати дослідження. Перша світова війна сприяла інтенсивному розвитку та застосуванню авіації: були продемонстровані широкі можливості застосування літаків з військовою метою – спочатку для розвідки, а пізніше й для обстрілу та бомбардування. Приміром, побудований у 1913 р.

важкий літак І. Сікорського «Ілля Муромець» піднімав до 800 кг бомб, був озброєний 3-7 кулеметами та мав екіпаж повітряного судна – 8 осіб [2, с. 65].

Держави, на думку І.С. Лопаногова, вийшли з війни зі значними розробками в галузі конструкторської думки щодо льотної справи, з запасами невикористаних повітряних суден та матеріалів, які могли бути використані і для цивільної авіації, а також із достатньо потужними авіаційними заводами, які вимагали нових замовлень для свого подальшого існування [3, с. 20–21]. Як наслідок, постало актуальним питання використовувати авіацію не тільки для військових, але й для мирних цілей – для повітряного перевезення пасажирів, пошти, вантажів.

Водночас за цих умов стало спостерігатися все більше підстав для правового втручання та судового врегулювання справ, пов'язаних із повітряним пересуванням. Незаконні перельоти кордонів; контрабанда; скидання з літаків заборонених предметів; недотримання правил безпеки, які призводили навіть до зіткнення літаків між собою; небезпечні прийоми при польотах із пасажирами тощо стали приводом для численних дискусій, а часто і предметом судових розглядів. У результаті постала нагальна необхідність врегулювати повітряне сполучення новими правовими нормами, дати в законодавстві точні вказівки з питань правової регламентації діяльності осіб, які обслуговують цей вид транспорту та визначити відповідальність за порушення цих норм.

Як зазначав В.Л. Лахтін, через загальний технічний прогрес, прискорену швидкість розвитку авіації та повітроплавання, пов'язані з серйозними політичними та економічними перспективами, які відкривались щодо можливостей далекого пересування по повітрю, внутрішньодержавні законодавства багатьох країн у галузі авіації та повітроплавання у 1920-х роках значно розвинулись і охарактеризувались: 1) виданням законодавчих актів про повітряне пересування тими державами, які ще таких законів не мали; 2) доповненням, переглядом чи перевиданням таких законів у державах, які видали їх раніше; 3) посиленням більш детального регламентування всіх, навіть найдрібніших, питань, пов'язаних із цим способом пересування [4, с. 30].

Посилена швидкість руху, його масовий характер, залежність безпеки пасажирів і інших осіб від стану найдрібніших деталей обладнання і, нарешті, підвищені вимоги щодо обслуговуючого ці механічні двигуни персоналу змусили ввести ретельне нормування використання повітряного транспорту. Уже перші законодавчі акти, що регулювали повітряне пересування, містили правила, що регулювали діяльність пілотів та норми, що встановлювали відповідальність за порушення цих правил.

Для більш детального аналізу та ілюстрації вищезазначеного розглянемо деякі із законодавчих актів щодо повітряного пересування тих часів.

Так, першим комплексним актом, який встановив основні правила пересування в повітряному просторі України та містив норми, які регулювали діяльність та відповідальність пілотів, став Декрет про повітряні пересування від 17 січня 1921 р. [5]. Аналіз норм цього Декрету дає підставу зробити висновок про те, що ним централізовано, на державному рівні, в інтересах внутріш-

ньої та зовнішньої безпеки, з метою недопущення використання цього нового на той час і могутнього засобу пересування на шкоду інтересам суспільства були введені норми, що регулювали діяльність пілотів у цілому, та кримінальну відповідальність пілотів, зокрема.

Наприклад, ст. 6 цього Декрету було встановлено, що управління повітряними суднами дозволено лише тим особам, які витримали у встановленому порядку іспит на звання «пілот» та відповідали встановленим умовам. При цьому додатком 1 до ст. 6 була встановлена імперативна вимога щодо позбавлення права управління повітряними суднами тих пілотів, які протягом одного року не здійснювали польотів (до нового іспиту), а в ст. 3 було передбачено, що будь-який пілот, який здійснює польоти, повинен бути зареєстрований і приписаний до одного з аеродромів. Тобто Декретом було введено обов'язковий облік та реєстрацію всіх пілотів країни. Також у зазначеному акті були введені і статті забороняючого характеру, якими передбачалось застосування відповідних санкцій, у тому числі і кримінальних, до порушників встановлених цим Декретом правових норм (зокрема, це ст.ст. 9, 17, 20, 22, 23, 24, 25, 26 Декрету). Наприклад, ст. 17 цього Декрету була встановлена норма про те, що на повітряних судах, які прибувають через кордон, забороняється під страхом конфіскації та кримінальної відповідальності перевозити предмети, ввіз яких заборонений митними та іншими правилами.

Аналогічно вирішувалися питання щодо притягнення до кримінальної відповідальності пілотів і в інших країнах. На основі аналізу праць П.І. Люблинського [6, с. 165–189], В.Л. Лахтіна [4, с. 30–40], І.С. Перетерського [7], А.Д. Кейліна [8, с. 120–136] нами зроблено висновок про те, що до найбільш показових актів того часу, відносяться законодавчі акти Швейцарії, Італії, Франції, Німеччини та ін.

Так, 27 січня 1920 р. швейцарською Федеральною радою було прийнято постанову про повітряні пересування. В цій постанові було встановлено цілий ряд правил та норм, дотримання яких визнавалось необхідним для управління цим засобом пересування та охорони безпеки населення. Порушення пілотом цих правил вело до накладання на нього штрафу у розмірі до 10 000 франків чи тюремного ув'язнення на термін до 1 року.

Італійський декрет про повітряне пересування від 19 листопада 1921 р. (у редакції від 20 серпня 1923 р.) містив значну кількість статей, що регулювали діяльність пілотів та визначали їх відповідальність, у тому числі й кримінальну, за порушення вимог цих статей. Він карав навіть за польоти, що переслідували лише одну акробатичну мету, польоти над населеними пунктами на висоті нижче 1 000 метрів, скидання з літаків різних предметів, відсутність на літальних апаратах визначених розпізнавальних знаків і т.п.

Виданий на додаток до цього декрету Декрет про правила повітряного пересування від 11 січня 1925 р. вже становив собою детально розроблений кодекс, який мав 288 статей. У цьому кодексі було введено четвертий розділ, що містив положення, які регулювали діяльність екіпажа повітряного судна (ст. 188–207) та встановлювались правила, що стосувались відповідних посвідчень на право управління повітряними суднами, спеціальні умови, яким

повинні відповідати особи, що керують цими суднами. Розділом VIII Декрету (ст. 279–284) було визначено і кримінальну відповідальність пілотів.

Зокрема, всі порушення цього Декрету можна розподілити на основні три види. По-перше, це ті, які стосувалися порушення правил Кримінального кодексу чи інших законів, – вони переслідувалися згідно з цими декретами. По-друге, це порушення правил більш тяжкого характеру, які підлягали штрафу від 100 до 1 000 лір, а у випадку рецидиву – крім штрафу застосовували ще й арешт на термін до 1 місяця. До цієї групи було віднесено такі дії, як: 1) виліт з аеропорту до виконання запропонованого огляду і до одержання згоди на виліт; 2) недотримання протипожежних заходів в ангарах для повітряних суден; 3) переліт повітряними суднами італійського кордону без наявності відповідних документів; 4) провіз пасажирами багажу, не пред'явленого до огляду митній владі; 5) недопущення компетентної влади до здійснення контролю й спостереження за повітряним пересуванням; 6) перетинання повітряним судном кордонів, прибережної територіальної чи прикордонної смуги не в зазначеному місці; 7) відсутність на повітряному судні визначеного обладнання і інструментів; 8) відсутність на повітряному судні визначених розпізнавальних знаків і написів, визначених законом тощо. А по-третє, це були порушення, які підлягали штрафу у розмірі від 50 до 300 лір (у цю групу було віднесено дуже численні дрібні порушення правил, які визначалися регламентом).

У Німеччині повітряні пересування регулювалися, в цілому, декількома законами, з яких найбільшого значення мав загальноімперський закон про повітряне пересування від 1 серпня 1922 р.

Цей закон являв собою невеликий кодекс. У його статтях була вказівка на те, що особи, які керують повітряним судном, повинні одержати належний дозвіл, засвідчений відповідним посвідченням. Питання відповідальності пілотів було розкрито у параграфах 32 та 33. Зокрема, параграф 32, ч. 1, передбачав за навмисне порушення особами екіпажу положень цього закону (щодо реєстрації повітряних суден, одержання посвідчення на управління ними, на обслуговування їх) тюремне ув'язнення до 2 років і штраф до 10 000 марок. Покаранню підлягали як пілот, так і власник повітряного судна. Пункт 5 тієї ж статті встановлював таке ж саме покарання за навчання льотчиків; проведення спортивних чи розважальних польотів без відповідного дозволу чи з порушенням умов, зазначених у виданому дозволі тощо. Частина друга параграфу 32 встановлювала покарання у вигляді арешту на термін до 3 місяців чи накладання штрафу у розмірі до 10 000 марок.

Складний характер мав і параграф 33 цього закону, дія якого поширювалася як на осіб екіпажу повітряного судна, так і на інших осіб. Перша частина цього параграфа карала тюремним ув'язненням на термін не менше 3-х місяців будь-кого, хто наражає на небезпеку життя людей у зв'язку з навмисним ушкодженням, знищенням чи приведенням у стан непридатності або ненадійності повітряного апарата, а також того, хто навмисне створював перешкоди руху повітряного апарата за допомогою помилкових сигналів або іншим способом. Карався й замах на цей вид злочину. При цьому перелічені дії кваліфікувалися як тяжкі злочини у разі настання особливо шкідливих наслідків (зокрема,

коли внаслідок цього настали тяжкі тілесні ушкодження чи смерть людини). У таких випадках за ці дії карали каторжними роботами, а при пом'якшувальних обставинах – ув'язненням на термін не менш 6 місяців. Якщо ж зазначені в параграфі 33 цього закону дії були вчинені по необережності, то покарання зменшувалося до тюремного ув'язнення на термін до 6 місяців та штрафу до 10 000 марок.

Близьким до німецького законодавства був і закон вільного міста Данцига про повітряне пересування від 9 червня 1926 р., який містив положення, що визначали правовий статус пілотів, а також детально розроблені норми, що стосувалися питання відповідальності пілота за порушення вимог цього закону. Наприклад, параграфом 32 було визначено, що буде покараний ув'язненням до 2-х років чи штрафом до 12 000 гульденів, або обома цими санкціями той, хто: 1) буде управляти судном, що підлягає реєстрації, яке, однак, не зареєстровано чи виключено з реєстру; 2) буде використовувати таке судно через третіх осіб; 3) буде управляти судном або обслуговувати судно без одержання посвідчення на це, чи після відібрання такого посвідчення; 4) буде використовувати в якості осіб екіпажа осіб, які не мають установленого посвідчення; 5) буде без дозволу чи всупереч умовам дозволу проводити професійну підготовку пілотів, влаштовувати чи утримувати аеродроми, повітряні підприємства, влаштовувати повітряні розваги; 6) буде ухилятися від подання відомостей про власника і екіпаж судна. У випадку необережного здійснення дій, зазначених у пп. 1–5, застосовувалося ув'язнення на термін до 3 місяців чи штраф до 12 000 гульденів. А, параграф 33 закону міста Данцига буквально повторював відповідний параграф 33 німецького закону про повітряне пересування від 1 серпня 1922 року.

Положеннями англійського акту про повітряне пересування («Air navigation act» 1920 р.) заборонялось здійснення особами екіпажа небезпечних польотів. Цей акт містив жорсткі санкції щодо пілотів, які порушили ці норми. Зазначені дії загрожували накладанням штрафу у розмірі до 200 фунтів стерлінгів та тюремним ув'язненням на термін до 6 місяців.

Численні положення, які стосувалися кримінальної відповідальності пілотів зустрічалися і в Нідерландському законі про повітряне пересування від 30 липня 1926 року. Зокрема, у цьому законі загальною санкцією за порушення встановлених цим законом правил повітряного пересування був арешт на термін до 1 року чи штраф до 3 000 гульденів. Ця санкція передбачалась: у випадку здійснення польотів на голландському чи іноземному, законним чином допущеному в країну, літальному апараті; за порушення заборон, що були видані при особливих обставинах і містили обмеження щодо польотів літальних апаратів; за здійснення польотів над місцями, закритими для польотів; за влаштування повітряних змагань чи видовищ без належного дозволу; за участь у недозволених повітряних змаганнях чи за порушення правил, встановлених у виданому дозволі для цих змагань; за здійснення польотів таким чином, що був порушений громадський порядок чи громадська безпека; за влаштування повітряних транспортних ліній без відповідного дозволу; за відсутність у пілотів відповідних посвідчень на право польотів. При винесенні

вироку щодо пілотів повітряного судна суд міг додатково ухвалити рішення про заборону цим особам здійснювати польоти терміном до 6 місяців.

Штрафом до 300 гульденів і ув'язненням до 3 місяців карали пілота за наявність на літальному апараті будь-яких знаків, що могли надати йому вигляд, схожий на військові голландські літаки. А за відмову пред'явити уповноваженим на те органам відповідні посвідчення на право управління повітряним судном та свідоцтво про його реєстрацію, наявність яких була обов'язковою для повітряного судна та для пілота, на останнього накладався штраф у розмірі 25 гульденів.

У Франції ретельно розробленим, особливо в частині застосування кримінальних санкцій до порушників, був Закон про повітряне пересування від 31 травня 1924 р. (декретом від 11 травня 1928 р. дія цього закону була поширена і на французькі колонії).

Основні положення цього закону щодо кримінальної відповідальності були зведені до таких: 1) закон карав штрафом від 500 до 10 000 франків та тюремним ув'язненням від 6 днів до 1 місяця пілотів, які здійснювали польоти без здачі відповідного іспиту та без одержання посвідчення на право здійснення польотів. При цьому покарання посилювалось вдвічі, якщо політ було зроблено, незважаючи на відмову у видачі такого посвідчення; 2) за здійснення акробатичних польотів над простором, зайнятим публікою, чи над частиною аеродрому, доступною для публіки, встановлювалось покарання у вигляді штрафу від 100 до 500 франків чи тюремного ув'язнення на термін від 1 до 5 днів; 3) під загрозою таких само покарань заборонялось здійснення польотів над населеними пунктами на висоті нижче встановленої законом для цієї мети; 4) закон вимагав, щоб кожен літальний апарат був обладнаний розпізнаваним знаком, який був би зареєстрований у списках відділу повітряного пересування, також на кожному літальному апараті повинні були вестися особливі журнали та книги, у які заносили дані про польоти, здійснені на цьому апараті тощо. Кожен літальний апарат, ще до здійснення першого польоту, обов'язково мав бути перевірений особливою технічною комісією, що встановлювала його технічну придатність для польотів і видавала посвідчення на право здійснення польотів. Порушення цих правил призводила до накладення штрафу від 500 до 10 000 франків та тюремного ув'язнення від 6 днів до 1 місяця. Це покарання подвоювалось у випадку, якщо особи екіпажа здійснювали польоти на повітряному судні, яке не пройшло відповідну перевірку. А у разі, якщо дії льотчика визначалися умисно обманними (наприклад: пілот застосував фальшиві розпізнавальні знаки, змінив їх зовнішній вигляд чи підробив документи щодо них), то крім штрафних санкцій застосовували й тюремне ув'язнення на строк від 6 місяців до 3 років, а у випадку рецидиву розмір штрафу та терміни тюремного ув'язнення могли бути подвоені. Додатковим заходом було позбавлення пілота права здійснення польотів і управління апаратом на термін від 3 місяців до 3 років, а при рецидиві – на подвоєний термін; 5) з метою боротьби з контрабандою французький закон вважав використання повітряного судна для цієї мети обтяжуючою обставиною. Контрабанда, перевезена повітряним шляхом, призводила до збільшення штрафу у чотири рази більшому, ніж вар-

тість контрабандного товару при мінімумі в 4 000 франків. З метою прикордонного контролю над повітряними суднами декрет від 12 січня 1921 року наказував пілотам перетинати кордон у визначених місцях і знижуватися на особливих митних аеродромах для митного огляду (невиконання цієї вимоги призводило до штрафних санкцій). Закон, поряд із цим, вводив й обов'язок для пілота підкорятися вимогам поштового відомства, поліцейських та митних літаків; 6) закон особливо обумовлював відповідальність пілота у разі, якщо після заподіяного ним нещасного випадку пілот не перервав політ і не зупинив повітряне судно; 7) законом було врегульовано і питання щодо скидання з повітряних суден різних предметів – закон карав за умисне і не викликане необхідністю, скидання з повітряного судна будь-яких предметів, здатних заподіяти шкоду людям чи майну – штраф від 500 до 3 000 франків і позбавлення волі на термін від 6 днів до 2 місяців.

Крім цього, з метою посилення репресії проти порушників різних авіаційних обмежень французький закон значно розширив коло посадових осіб, які мали право складати протоколи про порушення правил повітряного пересування, здійснювати вилучення недозволених до перевезення предметів, відкривати кримінальне провадження. Це право надавалося не лише органам судової поліції, але й військовим, органам військово-морських сил, органам охорони мостів і доріг, гірничозаводській поліції й ін.

Висновки. Узагальнюючи вищенаведене, можна зробити висновки про те, що на початку зародження цивільної авіації:

1) всі країни прагнули створити єдині для всієї країни централізовані законодавчі акти про повітряне пересування і в кожному з цих актів певною мірою висвітлювалося й питання щодо відповідальності пілотів, у тому числі й кримінальної. Проте часто держави обмежувались лише вказівкою на найважливіші порушення (з більшою чи меншою їх деталізацією);

2) всі порушення пілотами визначених правил повітряного пересування, за які передбачалась кримінальна відповідальність у часи становлення цивільної авіації загалом можна звести до таких: порушення правил, установлених для допущення окремих повітряних суден чи осіб екіпажа, що обслуговують їх, до повітряного пересування; порушення правил, що вимагали наявності на повітряному судні під час перельотів визначених документів і книг, порядку ведення книг, визначеного устаткування повітряних суден різними установками, відсутності на борту заборонених чи без особливого дозволу, предметів; порушення правил щодо порядку повітряного пересування; порушення правил, що забезпечують безпеку пересування як для самих осіб екіпажа, так і для інших осіб (визначена висота польоту над населеними пунктами, заборона акробатичних прийомів, влаштування повітряних змагань і видовищ без належного дозволу тощо); здійснення дій, що могли порушити безпеку повітряного пересування (помилкові маякові вогні й сигнали, uszkodження повітряних суден і обладнання, пересування вибухових та вибухонебезпечних речовин і ін.); ненадання допомоги іншому повітряному судну при аварії; здійснення загальних злочинів (державних, перевезення контрабанди, незаконний переліт кордону й ін.) за допомогою використання повітряного судна; непо-

кора правилам контрольного огляду, недотримання правил звітності, неповідомлення про визначені факти; недозволене навчання керуванню повітряними суднами (відкриття шкіл пілотажу, прийняття до школи пілотажу без належного дозволу й ін.);

3) покарання за перераховані злочинні дії зводилися до: штрафу, арешту та тюремного ув'язнення, а як додаткове покарання стосовно пілотів була встановлена тимчасова чи постійна заборона на здійснення польотів, анулювання посвідчення на право здійснення польотів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дараганова Н.В. Етапи формування правового статусу працівників цивільної авіації України / Н. В. Дараганова // Наука і молодь: збірник наукових праць міжнародної наукової конференції. – К.: НАУ, 2003. – С. 755.

2. Яковлев А.С. Авиация / А.С. Яковлев // Большая советская энциклопедия. – [3-е изд.]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Т. 1. – С. 65.

3. Лопаногов И.С. История воздушного права / И.С. Лопаногов // Авиация и воздухоплавание. – 1924. – № 3. – С. 20–21.

4. Лахтин В.Л. Обзор современного развития воздушного права и его тенденций / В.Л. Лахтин // Вопросы воздушного права / [под ред. П.И. Баранова и др.]. – Вып. 2. – Москва–Ленинград: Союз Осоавиахим Союза Советских Социалистических Республик (СССР) и Осоавиахим РСФСР, 1930. – С. 30–40.

5. Декрет «О воздушных передвижениях»: [от 17 января 1921 г.] / Совет народных комиссаров. – Офиц. изд. – М.: Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства: [изд. Народного Комиссариата Юстиции], 1921 [4 февраля]. – № 6.

6. Люблинский П.И. Преступления в области воздушного транспорта / П.И. Люблинский // Вопросы воздушного права / [под ред. П.И. Баранова и др.]. – Вып. 2. – Москва–Ленинград: Союз Осоавиахим СССР и Осоавиахим РСФСР, 1930. – С. 165–189.

7. Перетерский И.С. Воздушное право [изд. 2-е, исп. и доп.]: [Электронный ресурс] / И.С. Перетерский. – Режим доступа: <http://www.aerohelp.ru/law/info/72>.

8. Кейлин А.Д. Правовое положение командира гражданского воздушного судна / А.Д. Кейлин // Вопросы воздушного права / [под ред. П.И. Баранова и др.]. – Вып. 2. – Москва–Ленинград: Союз Осоавиахим Союза Советских Социалистических Республик (СССР) и Осоавиахим РСФСР, 1930. – С. 120–136.

Дараганова Н.В. Кримінальна відповідальність пілотів на початку становлення цивільної авіації

У статті автором здійснено розгляд питань, пов'язаних з історико-правовими аспектами виникнення та запровадження кримінальної відповідальності пілотів на початку ХХ ст. – часу зародження авіації, у цілому, та цивільної авіації, зокрема.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, пілот, авіація.

Дараганова Н.В. Уголовная ответственность пилотов в начале становления гражданской авиации

В статье автором осуществлено рассмотрение вопросов, связанных с историко-правовыми аспектами возникновения и введения уголовной ответственнос-

ти пілотів в началі ХХ ст. – время зародження авіації, в цілому, і громадянської авіації, в частині.

Ключевые слова: *уголовная ответственность, пилот, авиация.*

Daraganova N.V. Criminal responsibility of pilots at the beginning of becoming of civil aviation

In the article the author is carry out consideration of the questions about historical and legal aspects to beginning and introduction of criminal responsibility of pilots at the beginning XX century – time of beginning of aviation on the whole and the civil aviation in particular.

Key words: *criminal responsibility, pilot, aviation.*

Стаття надійшла до редакції 04.06.2013.

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ КОШТІВ ОБОРОННОГО БЮДЖЕТУ ТА ВІЙСЬКОВОГО МАЙНА

О.П. Котляренко

*підполковник юстиції,
начальник відділу
управління по боротьбі
з корупцією Головного управління
Військової служби правопорядку
Збройних Сил України*

*«Казенного козла хоча б за хвіст потримати –
можна шубу пошити».
Народна мудрість.*

Постановка проблеми. Запобігання та протидія корупції – одна з найактуальніших проблем у сучасній Україні. Адже корупція – це деструктивне явище, здатне породжувати позанормативну діяльність органів державного управління, гальмувати економічний розвиток, становити загрозу багатьом елементам конституційного та суспільного ладу, а також національній безпеці. Корупція в оборонній сфері є однією з ключових загроз національній безпеці України. Адже недоброчесність і корумпованість людей у погонах підривають рівень довіри суспільства і міжнародних партнерів держави до її Збройних Сил, не дозволяють ефективно забезпечувати безпеку громадян, загрожують механізмам демократичного управління та фундаментальним принципам існування держави у сучасному світі, а отже, посилює внутрішню вразливість держави до потенційних викликів безпеки.

Аналіз ст.ст. 1, 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. [1] дозволяє зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку держави ступінь захищеності життєво важливих інтересів у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією та оборони України, – визнаються реальними і потенційним загрозами національним інтересам. При цьому, поширення корупції і хабарництва в органах державної влади визначено як одну з основних загроз національній безпеці України. Слід зазначити, що ці зміни до Закону були внесені згідно із Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. [2]. У свою чергу, в ньому визначено «посилення протидії корупції в державних органах», у тому числі Збройних Силах України, як одну з основних засад політики у сфері розбудови державності [2, ст. 3].

Відтак, дослідження діяльності органів, уповноважених на протидію корупції, не втрачають актуальності. Вважаємо, що в сучасних умовах ця проблема набуває особливої гостроти та необхідності наукового аналізу, адже в державі тривають процеси реформування правоохоронної системи та одночасно реформування і розвитку Збройних Сил України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Після прийняття нового Закону України «Про запобігання та протидію корупції» від 7 квітня 2011 р. [3], проблеми протидії їй розглядали такі науковці, як: А.М. Бойко, В.Д. Гвоздецький, М.І. Данилюк, М.І. Карпенко, І.І. Мельничук, В.І. Тимошенко, С.О. Шатрава, Г.Л. Шведова, М.І. Хавронюк та інші. Організаційно-правові аспекти діяльності органів внутрішніх справ та їх місця у механізмі протидії корупції розглянуті у працях С.М. Алфьорова та І.В. Корулі. Дослідженню окремих аспектів протидії корупції в оборонному секторі присвячені публікації Л.І. Полякова, М.С. Туркота, М.Я. Голомши, В.М. Соловійова та інших. У той же час, ґрунтовних досліджень сучасних тенденцій протидії корупції у зазначеній сфері не існує.

Мета статті полягає у проведенні аналізу організаційно-правових заходів, які на теперішній час проводяться у Міністерстві оборони України і Збройних Силах України, та спрямовані на мінімізацію корупційних проявів, а також вироблення пропозицій щодо вдосконалення цієї діяльності.

Основні результати дослідження. Корупційні скандали у військовому відомстві, пов'язані зі зловживаннями у традиційних сферах (постачання ресурсів, закупівлі та ремонт озброєнь, списання та утилізація матеріальних засобів), відбуваються не лише в арміях подібних до України перехідних держав, але періодично спостерігаються і в демократичних Сполучених Штатах чи Великій Британії, і в комуністичному Китаї – різниця в масштабах цього явища. Очевидно, певну універсальну роль у корупційних проявах відіграють суто споживацькі риси людського характеру, які проявляються незалежно від рівня розвитку країни чи типу державного устрою. Специфіка військової сфери за певних умов створює сприятливі умови для корупційної діяльності, оскільки в ній є додаткова можливість уникати контролю, прикриваючись секретністю [4].

Однак, системність (а не епізодичність) проявів корупції у секторі оборони України свідчить про наявність особливих, характерних і довготривалих чинників, які її зумовлюють. У загальному вигляді ці чинники можна віднести насамперед до впливів на армію з боку зовнішнього надмірно корумпованого середовища всієї країни. Вище політичне керівництво держави публічно визнає проблему, вимагає рішучих заходів боротьби з корупцією [5].

Загалом, тема корупції в оборонному відомстві стала гострою та актуальною доволі давно та, на жаль, залишається такою і сьогодні. Водночас чинна Національна антикорупційна стратегія на 2011-2015 рр. [6] не містить жодної згадки про сферу військової діяльності. Хоч у преамбулі до Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011-2015 рр. є традиційно вірні слова: «Відсутність єдиної загальнодержавної антикорупційної політики в Україні є однією з причин неефективного реагування держави та суспільства на загрозу корупції, рівень якої зростає протягом останніх років» [7].

Безумовно, специфіка проявів корупції в оборонному відомстві зумовлена не лише загальним впливом зовнішнього корупційного середовища у країні. Феномен корупційно забарвленої еволюції радянської військової спадщини в Україні, який до сьогодні не дозволив створити сучасні Збройні Сили,

значною мірою зумовлений системним спротивом корпоративних та особистих інтересів усередині Міністерства оборони і Збройних Силах. Цей спротив зводив нанівець численні спроби реформування, нівелюючи всі попередні програми реформування до імітації реформ у сферах суто військової діяльності, політика в яких визначається всередині Міністерства оборони. Серед таких сфер, на які загальнодержавний корупційний клімат впливає найбільше, можна виокремити використання коштів оборонного бюджету та наповнення його спеціального фонду, державні закупівлі, будівництво й розподіл житла, військову освіту, управління та контроль над виконанням завдань, програм і планів, призов на військову службу, кадрову політику, миротворчу діяльність тощо [4].

Слід зазначити, що з призначенням у кінці 2012 р. Павла Лебедева на посаду Міністра оборони України кардинально змінилися підходи до викорінення фактів корупційних діянь у вітчизняному оборонному відомстві і Збройних Силах України, адже для цього ним зроблено ряд важливих і обґрунтованих кроків.

Першим кроком, яким фактично підтверджено серйозність намірів щодо протидії корупції, стало затвердження Міністром оборони України 4 лютого 2013 р. Плану дій по запобіганню і протидії корупції у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, а також Організаційно-методичних вказівок Міністра оборони України щодо реалізації державної антикорупційної політики в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України на 2013 р. У цей же день видано наказ Міністерства оборони України від 4 лютого 2013 р. № 71 «Про організацію керівництва Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України» [8] та наказ Міністерства оборони України від 4 лютого 2013 р. № 72 [9], якими зазначене спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, підпорядковано безпосередньо Міністру оборони України.

Наступне, з метою ефективної взаємодії та координації діяльності з питань протидії корупційним проявам у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, наказом Міністерства оборони України від 25 лютого 2013 р. № 140 [10] утворено постійно діючу координаційну робочу групу з питань запобігання та протидії корупції. До її складу увійшли представники інспекційних, контролюючих та правоохоронних органів, а саме: Головної інспекції Міністерства оборони України, Департаменту внутрішнього аудиту та фінансового контролю Міністерства оборони України і Військової служби правопорядку у Збройних Силах України (далі – Військова служба правопорядку).

Також, з метою оперативного реагування на правопорушення з ознаками корупційних діянь у сфері використання державних коштів і майна, наказом Міністерства оборони України від 28 березня 2013 р. № 204 [11], із представників вищезазначених структур утворено постійно діючу мобільну групу з питань дотримання у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України антикорупційного законодавства у сфері використання державних коштів і майна, а також затверджено Інструкцію з організації роботи вказаної

групи. Згідно п. 3 цієї Інструкції основними завданнями Мобільної групи визначено: здійснення оцінки корупційних ризиків і загроз у сфері використання державних коштів і майна, надання пропозицій щодо мінімізації їх впливу; виявлення корупційних схем у використанні державних коштів і майна та надання пропозицій щодо їх припинення, в тому числі у взаємодії з правоохоронними органами; документування фактів порушень антикорупційного законодавства та надання пропозицій щодо притягнення до відповідальності винних у їх вчиненні посадових (службових) осіб.

Третім важливим кроком було видання наказу Міністра оборони України від 14 листопада 2012 р. № 753, яким визначено структуру Служби внутрішнього аудиту Збройних Сил України та затверджено Порядок проведення внутрішнього аудиту підрозділами цієї Служби [12]. Наказом Міністерства оборони України від 1 квітня 2013 р. № 222 затверджено Положення про Департамент внутрішнього аудиту та фінансового контролю Міністерства оборони України [13], а також ліквідовано як окремий структурний підрозділ Управління з питань запобігання та виявлення корупції Міністерства оборони України, яке увійшло до складу вказаного Департаменту. Згідно п. 1, 3 цього Положення згаданий Департамент призначений, зокрема для реалізації державної антикорупційної політики та дотримання антикорупційного законодавства в Міністерстві оборони України, а основними його завданнями визначено: підготовка, забезпечення та контроль за здійсненням заходів щодо запобігання корупції; участь в інформаційному і науководослідному забезпеченні заходів стосовно запобігання та виявлення корупції, а також міжнародному співробітництві в зазначеній сфері; проведення організаційної та роз'яснювальної роботи щодо запобігання і виявлення корупції, надання методичної та консультаційної допомоги з питань дотримання антикорупційного законодавства.

По-четверте, 5 квітня 2013 р. Міністром оборони України затверджено Програму реформування і розвитку Військової служби правопорядку у Збройних Силах України на період 2013-2014 р. у контексті Державної комплексної програми реформування та розвитку Збройних Сил України, Пріоритетні напрямки діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в 2013-2014 рр. у сферах, що містять корупційні ризики, загрози заподіяння шкоди державі, реформуванню та розвитку Збройних Сил України, а також Заходи реформування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України на період з 2013 по 2014 роки. Згідно яких у структурі Управління по боротьбі з корупцією Головного управління Військової служби правопорядку утворено новий підрозділ – відділ моніторингу контрольних та інспекційних заходів, основним призначенням якого є координація діяльності представників Головної інспекції Міністерства оборони України і Служби внутрішнього аудиту Збройних Сил України щодо реалізації ними заходів державної антикорупційної політики в оборонній сфері, постійний правовий моніторинг результатів цієї діяльності.

Крім цього, з метою підвищення оперативності у роботі щодо запобігання і протидії корупції, Міністром оборони України затверджено План розмі-

щення та забезпечення службових осіб спеціальних підрозділів по боротьбі з корупцією Військової служби правопорядку у Збройних Силах України [14].

Отже, враховуючи зазначене можна резюмувати, що у Міністерстві оборони України на теперішній час організована і проводиться цілеспрямована, копітка робота щодо виявлення фактів корупційних діянь, крадіжок, інших проявів порушень законодавства України. Це питання перебуває на особистому контролі Міністра оборони України Павла Лебедева. Яскравим прикладом цього може слугувати його інформаційний виступ 22 травня 2013 р. в якому, він зазначив: «Головним управлінням Військової служби правопорядку проведено службове розслідування з метою перевірки причин і умов, що сприяли фактам не отримання військовими частинами Збройних Сил України майна за договорами 2012 р. на загальну суму 1,98 млн. грн., недопущення нанесення збитків державі, порушень Бюджетного кодексу України службовими особами та встановлення ступеня їхньої вини.

Службовим розслідуванням встановлено, що згідно з кошторисом Міністерства оборони України на 2012 р. за спеціальним фондом коду програмної класифікації видатків 2101020/3 та 2101020/13 «Утримання особового складу Збройних Сил України», КЕКВ 1131, ст. 0636 було розподілено кошти: 327,7 млн грн. для здійснення централізованої закупівлі та 24,4 млн грн. для здійснення децентралізованої закупівлі, яка розподілена за номенклатурою речової служби між військовими частинами розташованими у місті Київ, Одеса, Сімферополь, Харків та Хмельницький, а також номенклатурою продовольчої служби між військовими частинами розташованими у місті Одеса та селищі Мервичі, Жовківського району, Львівської області.

Станом на 17 квітня 2013 р. вказаними військовими частинами недоотримано військового майна на загальну суму 926,01 тис. грн. Службовими особами цих військових частин у звітних документах за 2012 р. надано неправдиву інформацію щодо наявності військового майна, що призвело до викривлення фінансової звітності у цілому за Збройні Сили України. З метою запобігання подібним випадкам у подальшому наказом Міністра оборони України колишнього начальника Центру забезпечення речовим майном і зберігання техніки та майна речової служби Збройних Сил України притягнуто до дисциплінарної відповідальності та у відповідності до пункту «є» ст. 68 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України – звільнено з військової служби за службовою невідповідністю» [15].

Крім цього, згідно рішення Міністра оборони України започатковано проведення спільних семінарів з питань внутрішнього аудиту та запобігання і протидії корупції. Так 12 червня 2013 р. у Вінниці відбувся перший семінар під керівництвом заступника директора Департаменту внутрішнього аудиту та фінансового контролю Міністерства оборони України Матвія Холошина для представників Центрального територіального управління внутрішнього аудиту та контролю, а також Вінницького зонального відділу Військової служби правопорядку.

Під час якого начальник відділу організації та забезпечення якості внутрішнього аудиту Департаменту внутрішнього аудиту та фінансового контролю Міністерства оборони України Марина Бариніна зауважила: «сьогодні

проведення контрольних заходів у військових частинах та інших підконтрольних суб'єктах водночас є і допомогою командирам у фінансово-господарській діяльності, і інструментом виявлення порушень та недоліків. Це лише перший рік роботи Департаменту внутрішнього аудиту, і сьогодні наголос переважно робиться на перевірках. Але поступово ми збільшуватимемо питому вагу функції попередження та запобігання порушенням, на чому робить наголос Міністр оборони України. Зараз ми працюємо над створенням системи ризиків у сфері використання державних коштів і майна, яка надасть допомогу у зміцненні фінансово-бюджетної дисципліни», – повідомила Марина Бариніна. Проведення семінарів з питань внутрішнього аудиту та запобігання їй протидії корупції заплановано ще в п'яти містах України [16].

Про пріоритетність питання боротьби з корупцією Міністр оборони України Павло Лебедев наголосив 27 червня 2013 р. під час робочої наради з керівниками структурних підрозділів оборонного відомства. Зокрема, він зазначив: «що ініційовані керівництвом Міністерства оборони України рішучі заходи щодо боротьби з проявами корупції, крадіжками військового майна, іншими порушеннями чинного законодавства повинні отримати максимальну підтримку на місцях. З початку поточного року спеціалізованими структурними підрозділами Міністерства оборони України вже виявлено низку правопорушень, що стосувалися фінансової та бюджетної діяльності Міноборони, прийняття неправомірних рішень, розкрадання майна, корупційних проявів тощо. Усі матеріали встановленим порядком передано до правоохоронних органів.

Загалом за дорученнями керівництва Міністерства оборони у першому півріччі 2013 р. проведено майже 500 аудиторських перевірок, у ході яких встановлено низку порушень, що призвели до збитків на суму 106 млн грн. Завдяки невідкладним вжитим заходам відшкодовано 13,9 млн грн., усунуто порушень фінансової дисципліни на суму 118,8 млн грн.

З метою дотримання законності у Міноборони та Збройних Силах України, ретельного контролю за недопущенням порушень чинного законодавства в оборонному відомстві Павлом Лебедєвим посилено функції Військової служби правопорядку та Головної інспекції Міноборони. На сьогодні кардинально змінено підходи до боротьби з корупцією. Всі виявлені в ході перевірок порушення, пов'язані з корупційними проявами чи зловживанням службовим становищем негайно викорінюються, матеріали перевірок встановленим порядком передаються до правоохоронних структур для відповідного реагування та притягнення винних посадових осіб до відповідальності згідно із Законом. Це питання є для мене принциповим, – зазначив Павло Лебедев» [17].

Разом з тим, на нашу думку, прослідковується мало логічна і не послідовна позиція законодавчого органу влади щодо безсистемного внесення змін до законів України у сфері протидії корупції. Так у травні місяці поточного року законодавцями було прийнято два Закони України, які зокрема, стосуються повноважень Військової служби правопорядку у цій сфері, а саме: 1) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики» від 14 травня 2013 р. [18], яким внесено зміни до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» [3] і виключено органи

Військової служби правопорядку з переліку спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, при цьому застереження «якщо інше не передбачено законом» залишено; 2) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у відповідність з Кримінальним процесуальним кодексом України» від 16 травня 2013 р. [19], яким внесено зміни до Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7 березня 2002 р. [20], при цьому в її складі залишено спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та визначено їх завдання на виявлення і припинення корупційних правопорушень, здійснення провадження у справах про адміністративні корупційні правопорушення. Зауважимо, що згадані закони України, підписані Президентом України, опубліковані та 9 червня 2013 р. набрали чинності.

Висновки. Слід зазначити, що обов'язковою умовою ефективного функціонування правоохоронних органів, якісного виконання покладених на них законом завдань, дотримання посадовими особами цих органів законності, забезпечення правопорядку є чітка правова регламентація їх діяльності. Адже відповідно до ст. 19 Конституції України, правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [21, ст. 19]. Вищевказані неузгодженості правових норм спонукають неоднозначне їх розуміння і тлумачення юристами «на власний розсуд», призводять до надмірної волокити при розгляді в судах матеріалів, зібраних Військовою службою правопорядку про корупційні правопорушення. Зазначене, на нашу думку, створює підґрунтя для порушення законності і правопорядку у Збройних Силах України в цілому, та в спеціальному правоохоронному формуванні у їх складі, зокрема. Така ситуація вимагає внесення комплексних змін до згаданих законів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
2. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 527.
3. Про засади запобігання і протидії корупції: Закону України від 7 квітня 2011 року № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.
4. Поляков Л. Корупція гальмує реформи Українського війська / Леонід Поляков // Альманах сектору безпеки України 2012. – К. : – 2013. – С. 79-90.
5. Президент України В.Ф. Янукович: «Тут залишаються поширеними випадки протиправного відчуження військового майна та земель, розкрадань бюджетних коштів, різного роду зловживань». – Прес-служба Президента України, 30 листопада 2010 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/18836.html>.
6. Національна антикорупційна стратегія на 2011-2015 роки: Схвалена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1001/2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011>.

7. Державна програма щодо запобігання і протидії корупції на 2011-2015 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2011 року № 1240. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1240-2011>.

8. Про організацію керівництва Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 4 лютого 2013 року № 71 // Поточний архів Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України за 2013 рік.

9. Структурна схема підпорядкування Міністерства оборони України та Збройних Сил України Міністру оборони України: Наказ Міністерства оборони України від 4 лютого 2013 року № 72 // Поточний архів Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України за 2013 рік.

10. Про утворення постійно діючої координаційної робочої групи з питань запобігання та протидії корупції: наказ Міністерства оборони України від 25 лютого 2013 року № 140 // Поточний архів Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України за 2013 рік.

11. Про постійно діючу мобільну групу з питань дотримання у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України антикорупційного законодавства у сфері використання державних коштів і майна: Наказ Міністерства оборони України від 28 березня 2013 року № 204 // Поточний архів Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України за 2013 рік.

12. Про організацію діяльності з внутрішнього аудиту та затвердження Порядку проведення внутрішнього аудиту підрозділами Служби внутрішнього аудиту Збройних Сил України: Наказ Міністра оборони України від 14 листопада 2012 року № 753 // Поточний архів Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України за 2012 рік.

13. Про затвердження Положення про Департамент внутрішнього аудиту та фінансового контролю Міністерства оборони України: Наказ Міністерства оборони України від 1 квітня 2013 року № 222 // Поточний архів Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України за 2013 рік.

14. Про затвердження Плану розміщення та забезпечення службових осіб спеціальних підрозділів по боротьбі з корупцією Військової служби правопорядку у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 27 грудня 2012 року № 891 // Поточний архів Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України за 2012 рік.

15. Міністр оборони України П.В. Лебедев: «Посадових осіб, винних у сприяттв фактам не отримання військовими частинами Збройних Сил України майна за договорами 2012 року на загальну суму 1,98 млн. грн., звільнено з військової служби та притягнуто до дисциплінарної відповідальності». – Прес-служба Міністерства оборони України, 22 травня 2013 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua>.

16. Інформаційне повідомлення: «У Збройних Силах України проведено перший семінар з питань внутрішнього аудиту та запобігання й протидії корупції». – Сайт Міністерства оборони України, 12 червня 2013 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua>.

17. Інформаційне повідомлення: «Павло Лебедев оголосив війну корупціонерам у погонах». – Прес-служба Міністерства оборони України, 27 червня 2013 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua>.

18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики: Закон України від 14 травня 2013 року № 224VII // Голос України від 8 червня 2013 року № 106.

19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у відповідність з Кримінальним процесуальним кодексом України: Закон України від 16 травня 2013 року № 245-VII // Голос України від 8 червня 2013 року № 106.

20. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 7 березня 2002 року № 3099-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 32. – Ст. 225.

21. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Офіційне видання Верховної Ради України. – К. : Парламентське видавництво. – 1996. – Ст. 8.

Котляренко О.П. Сучасний стан протидії корупції у сфері використання коштів оборонного бюджету та військового майна

У статті проведено аналіз організаційно-правових заходів, які сьогодні проводяться у Міністерстві оборони України і Збройних Силах України, та спрямовані на мінімізацію корупційних проявів у сфері використання коштів оборонного бюджету. Висвітлено проблемні аспекти правового регулювання діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з корупцією Військової служби правопорядку, сформульовано висновки і пропозиції.

Ключові слова: корупція, запобігання, протидія, оборонний бюджет, Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Військова служба правопорядку.

Котляренко А.П. Современное состояние противодействия коррупции в сфере использования денег оборонного бюджета и военного имущества

В статье проведён анализ организационно-правовых мероприятий, которые в настоящее время проводятся в Министерстве обороны Украины, Вооружённых Силах Украины и направлены на уменьшение коррупционных проявлений в сфере использования денег оборонного бюджета. Освещены проблемные аспекты правового регулирования деятельности специальных подразделений по борьбе с коррупцией Военной службы правопорядка, сформулированы выводы и предложения.

Ключевые слова: коррупция, предупреждение, противодействие, оборонный бюджет, Министерство обороны Украины, Вооружённые Силы Украины, Военная служба правопорядка.

Kotlyarenko O. Current status of anti-corruption In the field of use of the money of the defense budget and military equipment

The article analyzes the organizational and legal measures, which are currently carried out at the Ministry of Defence, the Armed Forces of Ukraine and seek to minimize koruptsiionnyh manifestations in the use of the money of the defense budget. Lit problematic aspects of the legal regulation of the activities of special units to deal with corruption the Military Service Law Enforcement, formulated conclusions and suggestions.

Keywords: corruption, prevention, resistance, defense budget, the Ministry of Defence and the Armed Forces of Ukraine, the Military Service Law Enforcement.

Стаття надійшла до редакції 04.06.2013.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

І.В. Сервецький

*доктор юридичних наук, доцент
начальник кафедри управління
Національної академії внутрішніх справ*

О.В. Сапрун

*ад'юнкту кафедри управління
в органах внутрішніх справ
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України та законів України, дещо змінилось тлумачення функціональних завдань правоохоронних органів, на які покладається: охорона громадського порядку, попередження, виявлення, припинення злочинів [1]. Тобто, охорона громадського порядку має значно ширше значення, а ніж тлумачилося до прийняття Кримінального процесуального кодексу України.

Мета статті полягає у вивченні поняття охорони громадського порядку, яка повинна забезпечувати найвищу мету: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»[2].

Аналіз основних досліджень та публікацій. Роботи вчених таких, як: А.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, М.М. Дорогих, М.І. Єропкін, Л.В. Коваль, В.К. Колпаков, С.Ф. Константінов, О.П. Коренев, В.А. Куліков, В.В. Лазарев, М.В. Лошицький, Н.Р. Нижник, В.І. Олефір, В.М. Плішкін та інших направлені на вдосконалення діяльності міліції (поліції) у сфері охорони громадського порядку.

Поряд з тим слід зауважити, що глибокого наукового дослідження, як функціонального завдання правоохоронних органів, «охорона громадського порядку» не найшла своє відображення, що в свою чергу, тягне необхідність додаткового теоретичного та практичного вивчення.

Основні результати дослідження. Питання охорони громадського порядку завжди є пріоритетним у забезпеченні життєдіяльності людини, суспільства, держави. Більше того, охорона громадського порядку, – є основою суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішою функцією держави, справою всього Українського народу [2].

Перш ніж безпосередньо перейти до аналізу поняття функціонального завдання «охорона громадського порядку» необхідно з'ясувати сутність його складових: охорона, громадський, порядок. Розкрити зміст такого соціального явища, як громадський порядок.

Охорона – це дія за значенням охороняти [3]. Охороняти – це оберігати від небезпеки кого-, що-небудь, забезпечувати від загрози нападу, замаху і т. ін. Стояти на варті біля кого-, чого-небудь; вартувати, стерегти. Забезпечувати, гарантувати недоторканність кого-, чого-небудь. Оберігати від руйнування, знищення, завдання шкоди тощо. Захищати від чого-небудь [4].

Виходячи з наведених визначень, у контексті функціонального завдання, можна прийти до висновку, що охорона – це певний вид діяльності (державних органів, підприємств, організацій, громадян, їх об'єднань), комплекс заходів, спрямованих на забезпечення недоторканності, відвернення завдання шкоди.

Значним елементом виступає шкода, тобто – це людські жертви, матеріальні втрати; збитки, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, учинків [5].

Важливою частиною функціонального завдання «охорони громадського порядку», складова «громадський», відносно якої можна навести наступні визначення:

Громадський – це прикметник, що походить від іменника громада. Виникає, відбувається в суспільстві або стосується суспільства, зв'язаний з ним; суспільний. Належний усієї громади, усьому суспільству; колективний. Признач. для загального користування [6].

Громадський, означає «належний до певного колективу людей», вказує на суспільство або людність цілої країни, на все громадянство, що підлягає законам країни й виконує пов'язані з цим обов'язки. Від цього маємо вислови: громадянські права, громадянська війна. Властиве українській мові слово цивільний, як і прикметник громадянський, відповідає російському «гражданский, штатський», прикметник «цивільний» – протилежний слову «військовий» тощо [7].

Громада – група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів тощо. Об'єднання людей, що ставить перед собою певні спільні завдання; організація [8].

Суспільство – визначається як сукупність людей, об'єднаних певними відносинами, обумовленими історично змінним способом виробництва матеріальних і духовних благ, – громадянство, громада, спільнота, суспільство [9]. Також, важливою категорією, яку ніяк неможливо не враховувати при тлумаченні терміну «громадський», є «нація» – це конкретно-історична форма спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією, глибокими внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру [10].

Взявши до уваги вищенаведені визначення, можна виділити таке: що громадського – це похідне від громадський, загальний, приналежність до суспільства, громади, яка об'єднана певними відносинами.

В функціональному завданні «охорона громадського порядку», основною складовою є слово порядок, яке має наступні значення:

«Порядок – це стан коли де-небудь чисто прибрано, всі речі на своїх місцях; чистота, лад; протилежне безладдю. Правильне або звичне розташування, розміщення чого-небудь. Правильний режим життя, життєдіяль-

ності. Стан, коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил тощо. Злагоженість, узгодженість у діях, організованість. Додержання правил, норм поведінки, дисципліна. Чинні закони, правила; норми громадської поведінки і т. ін. Місцеві звичаї, обряди і т. ін. Усталений спосіб життя, побут. Певна послідовність, черговість чого-небудь. Спосіб виконання, метод здійснення чого-небудь. Спосіб розміщення, розташування чогось» [11].

У тлумачному словнику В. Даля «порядок – це правильний устрій, дотримання чіткості наступного ходу справ, визначеність розташування речей» [12, с. 327].

В античній міфології висунута ідея щодо сенсу «порядку», яким є логіка розвитку світу: світ рухається від хаосу до космосу і характерними ознаками цього процесу виступають гармонія та міра [13, с. 294].

Аналізуючи тлумачення щодо порядку в контексті функціонального завдання, можна зазначити, що порядок – це правило, закономірний устрій життєдіяльності людини, громади, суспільства, держави.

Підбиваючи підсумок тлумачення слів і враховуючи три вищевиведені визначення можна прийти до висновку, що охорона громадського порядку – це вид діяльності (державних органів, підприємств, організацій, громадян, їх об'єднань), у здійсненні комплексу адміністративних заходів, спрямованих на забезпечення права, свобод людини, недоторканності власності від протиправних посягань, відвернення шкоди, правам, закономірному устрою, життєдіяльності людини, громади, суспільства, держави.

Розглядаючи тлумачення охорони громадського порядку, слід звертатись до поглядів вітчизняних та зарубіжних учених про зміст такого визначення, як «громадський порядок», які можна поділити на такі групи:

1. Так, французькі вчені з поліцейського права, зокрема Ніколас Деламар, розглядав громадський порядок, як найважливішу галузь компетенції держави, покликану охороняти порядок у громадських місцях [14, с. 331].

Послідовники Н. Деламара – поліцейсти XVIII-XIX ст. І. Зоннельфельс, І. Юсті, Р. Моль та інші – продовжили розвиток поліцейського права, визначили поняття «громадський порядок». Вони підкреслювали важливість поліцейського права, вказуючи на те, що зазначена галузь забезпечує основні умови для життєдіяльності людини, а саме її безпеку і благополуччя [15].

Як бачимо у XIX ст. поняття «громадський порядок» було всеохоплюючою категорією, включаючи в себе найважливіші умови для життєдіяльності суспільства. Після революційних перетворень на початку XX ст. «громадський порядок» займав ще ширшу категорію, включаючи в собі державні справи, обов'язок.

2. У марксистській ідеології «громадський порядок» ототожнюють з державним устроєм (ладом) держави даного типу або певної історичної епохи з усією сукупністю характерних для них відносин [16, с. 26, 173]. Дане світосприйняття ставить на перший план державу, відкидаючи людину з її правами десь на задній план, роблячи «державоцентриську» теорію пріоритетною в усіх сферах життєдіяльності.

3. Одним із перших нормативних актів в якому згадується термін «громадський порядок» була Конституція СРСР затверджена Надзвичайним VIII з'їздом Рад Союзу РСР 5 грудня 1936 р. [17].

У післявоєнний період поняття «громадський порядок», отримує новий виток дискусійних обговорень, як у нормативних актах Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 липня 1966 року «Про посилення відповідальності за хуліганство»[18], так і серед науковців: М.І. Єропкина і Л.Л. Попова «Адміністративно-правова охорона громадського порядку» (1972 р.) [19]; А.В. Сєрьогіна «Радянський громадський порядок і адміністративно-правові засоби його зміцнення» (1975 р.) [20], «К вопросу о понятии общественного порядка в советском государстве» (1963 р.) [21]; В.В. Лазарев, Л.Л. Попов, Л.М. Розин «Правовые основы обеспечения общественного порядка» (1967 р.) [22]; В.Ф. Захаров «Актуальні питання адміністративної відповідальності за порушення громадського порядку в сучасних умовах (1972) [23]; А.М. Васильєва «Теория государства и права»(1972) [24].

Серед науковців радянської доби є багато цікавих тверджень, щодо «громадського порядку», але в більшості з них переважає соціалістична складова, «від ролі партії у суспільстві нікуди не подітися».

4. Нове поняття «громадський порядок» у широкому і вузькому значенні дають І.П. Голосніченко та Я.Ю. Кондратьєв:

– широкому значенні як суспільні відносини, що регулюються нормами права та іншими соціальними нормами, сутність яких визначається матеріальними умовами життя суспільства, відношенням громадян до найрізноманітніших сторін співжиття у суспільстві;

– вузькому значенні як стан соціальної урегульованості, при якому забезпечуються життя, здоров'я громадян, їх права та свободи, громадський спокій, мораль, людська гідність [25, с. 14, 16].

У своєму розумінні «громадський порядок» І.П. Голосніченко та Я.Ю. Кондратьєв наблизились до суті «громадського порядку», де визначили, що ця категорія стосується найрізноманітніших сторін співжиття у суспільстві, але не визначили функціональних завдань усіх інституцій держави.

5. Л.В. Коваль під «громадським порядком» розуміє певний позитивний стан, що існує в суспільстві, забезпечення якого гарантує уникнення певних небезпек як перед суспільством, так і перед окремими громадянами [26, с. 58-62].

О.Ф. Скакун «громадський порядок» визначає як стан (режим) упорядкованості соціальними нормами (нормами права, моралі, корпоративними нормами, нормами-звичаями) системи суспільних відносин і їх додержання [27, с. 453-454].

У даному визначенні Л.В. Коваль, О.Ф. Скакун закономірний устрій життєдіяльності людини ототожнює з «позитивним станом», тобто з тимчасовою категорією, несталою умовою, якої може не стати, а потім знову з'явитись. Можливо тимчасову умову можна пояснити певними відхиленнями від громадського порядку, але це є порушення громадського порядку, але громадський порядок як соціальна категорія нікуди не зникає.

6. М.В. Корнієнко дає таке визначення: «громадський порядок – це обумовлена потребами суспільства система врегульованих соціальними нормами відносин, що складаються в громадських місцях у процесі спілкування людей, яка має на меті забезпечення сприятливої обстановки для функціонування суспільного життя, нормальних умов праці та відпочинку людей, діяльності державних органів, підприємств, установ і організацій» [28].

Ф.Д. Фіночко, зауважує, що «громадського порядку» – це певна система відносин, належний порядок, що склався у суспільстві, який відповідає інтересам держави і всіх її громадян; це сукупність встановлених у державі правил поведінки у громадських місцях, які регулюються правовими, моральними та іншими соціальними нормами [29, с. 474].

Х.П. Ярмакі визначає «громадський порядок» як урегульовану нормами права та іншими соціальними нормами систему суспільних відносин, що складаються у громадських місцях, яка має на меті охорону та забезпечення спокою населення, охорону життя, здоров'я, прав та свобод, честі і гідності громадян, створення сприятливих умов для нормального функціонування державних і громадських організацій [30, с. 97].

У своїх тлумаченнях «громадського порядку» М.В. Корнієнко, Ф.Д. Фіночко та Х.П. Ярмакі, зводять його вплив тільки до громадського місця, виходячи з цього визначення поза громадським місцем немає «громадського порядку». Наказ Генеральної прокуратури України значно розширює поняття «громадські місця» – це місця, що використовуються громадянами для спільної роботи, відпочинку, пересування, проведення масових заходів та інших потреб (вулиці, площі, вокзали, аеропорти, магазини, кафе, бари, ресторани, музеї, клуби, пляжі в період їх роботи, а також транспортні засоби громадського користування під час перебування в них громадян, ділянки лісу, поля під час проведення на їх території організованих масових зібрань) [31].

7. С.В. Ківалов та Л.Р. Біла зазначають, що «громадський порядок – це певна система відносин, належний порядок, що склався у суспільстві, який відповідає інтересам держави і всіх її громадян» [32, с. 71]. С.В. Ківалов та Л.Р. Біла в даному визначенні схилиються до матеріалістичної доктрини, яка відтісняє людину на другий план, що є неприйнятним для Європейської цивілізації.

8. В.Д. Сущенко, В.І. Олефір розглядають «громадський порядок» як «урегульовану правовими та іншими соціальними нормами певну частину суспільних відносин, які складають режим життєдіяльності у відповідних сферах, забезпечують недоторканість життя, здоров'я та гідності громадян, власності та умов, що склалися для нормальної діяльності установ, підприємств, організацій, посадових осіб та громадян» [33, с. 69]. В даному визначенні, хоч закладені важливі складові життєдіяльності людини, але все ж вони обмежують філософську категорію «громадського порядку».

9. В.Н. Хропанюк визначає «громадський порядок» як усю сукупну систему суспільних відносин, яка складається в результаті реалізації соціальних норм (права, моралі, норм громадських організацій, звичаїв, традицій і ритуалів) та охороняється виключно спеціальними державно-правовими засобами [34, с. 350].

В певній мірі можна погодитись з даним визначенням, але В.Н. Хропанюк обмежує охорону виключно спеціальними державно-правовими засобами, що зводить нанівець природне право людини «охороняти самого себе».

Дані визначення, ще раз підтверджують наш висновок, що сутність функціонального завдання «охорона громадського порядку» неможливо з'ясувати розуміння його складових: охорона, громадський та порядок, не розібравшись в понятті «громадський порядок».

Тому можна зробити висновок, що громадський порядок – це правила, закономірний устрій життєдіяльності людини, громади, суспільства, держави. З поняття виходить друге дане нами визначення щодо функціонального завдання охорони громадського порядку – це вид діяльності, комплекс заходів, спрямованих на забезпечення недоторканності, відвернення завдання шкоди правилам, закономірному устрою життєдіяльності людини, громади, суспільства, держави. Є новим кроком в дослідженні функціональних завдань поліцейського відомства.

З аналізу наукової літератури можна зробити **висновок**:

1. Законодавчого визначення та закріплення в нормативних актах поняття «громадський порядок», та функціонального завдання міліцейського (поліцейського) відомства щодо повноважень під час «охорона громадського порядку» чітко не встановлено.

2. Необхідно на законодавчому рівні чітко врегулювати конституційні положення щодо недоторканості сфер життєдіяльності людини під час ОГП, виникнення надзвичайних ситуацій тощо.

3. Охорона громадського порядку не повинна обмежуватись громадським місцем, вказаного у нормативних актах, а повинна здійснюватися у всіх місцях в різний період часу, де б не знаходилась людина вона повинна відчувати захищеність з боку державних органів.

4. Система побудови органів внутрішніх справ, їх діяльність повинна бути такою, яка б могла якнайшвидше надати допомогу людині, в яку б ситуацію вона не потрапила (вчинення правопорушення, надзвичайної ситуації різного характеру, медичної, аварії, утруднення проїзду) тощо.

5. Для охорони громадського порядку необхідно розробити нові форми і методи участі громадян, громадських організацій, відомств, підприємств, організацій тощо.

6. Проведення системних та структурних змін міліцейського, (поліцейського) відомства під час охорони громадського порядку повинна опиратись на громадян (виборні старости, шерифи, окружні відділи, регіональні управління, міністерство), з ситуаційним чергуванням, періодичним і постійним в місцях найбільш вірогідного порушення громадського порядку.

7. З метою мінімізації порушень громадського порядку встановити обмеження для специфічної категорії, з метою забезпечення права дітей, пристарілих осіб, законслухняних осіб тощо.

8. Удосконалити норми, щодо порушення правил громадського порядку та відповідальність за вчинення злочинів та адміністративних правопорушень.

9. При надзвичайних обставинах встановити відповідні правила поведінки як державних службовців, так відповідальність за їх порушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон України, Верховна Рада України; Закон від 13.04.2012 № 4652-VI [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

2. Конституція України. Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР Ст. 3 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

3. Словник української мови: В 11 т. – Т. 5, 1974. – С. 824.

4. Словник української мови: В 11 т. – Т. 5, 1974. – С. 825.

5. Словник української мови: В 11 т. – Т. 2, 1971. – С. 174.

6. Словник української мови: В 11 т. – Т. 11, 1980. – С. 478.

7. «Як ми говоримо» Бориса Антоненка-Давидовича [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://yak-my-hovorymo.wikidot.com/hromadskyj-hromadyanskyj-suvilnyj>

8. Словник української мови: В 11 т. – Т. 2, 1971. – С. 174.

9. Новий тлумачний словник української мови: В 4 т. / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К.: Вид-во «Аконіт», 1999. – Т. III. – 927 с.

10. Словник української мови: В 11 т. – Т. 5, 1974. – С. 232.

11. Словник української мови: В 11 т. – Т. 7, 1976. – С. 302.

12. *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 4. – М.: Рус. яз., 1980. – 680 с.

13. Практична філософія та правовий порядок: Збірка наукових статей. – Харків: Центр Освітніх Ініціатив, 2000. – 342 с.

14. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Санкт-Петербург. – Т. 10. – С.-Пб., 1893. – 856 с.

15. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності – №3, 2010 П.В. Панталієнко [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>

16. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч 2-е изд. Т. 21. – С. 26, 173.

17. Конституція СРСР затверджена Надзвичайним VIII з'їздом Рад Союзу РСР 5 грудня 1936 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1936.htm>

18. Про посилення відповідальності за хуліганство: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 липня 1966 року // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1966. – № 30. – Ст. 595.

19. *Ерошкин М.И., Попов Л.Л.* Административно-правовая охрана общественного порядка. – Л.: Лениздат, 1973. – 328 с.

20. *Серегин А.В.* Советский общественный порядок и административно-правовые средства его укрепления. – М.: Юрид. лит.-ра, 1975. – 214 с.

21. *Серегин А.В.* К вопросу о понятии общественного порядка в советском государстве. Труды Высшей школы МООН РСФСР. – 1963. – № 8. – С. 246-260.

22. *Лазарев В.В., Попов Л.Л., Розин Л.М.* Правовые основы обеспечения общественного порядка. – М.: Юрид. лит., 1967. – 122 с.

23. *Захаров В.Ф.* Актуальні питання адміністративної відповідальності за порушення громадського порядку в сучасних умовах: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харків, 1972. – 32 с.

24. *Васильєва А.М.* Теория государства и права: Учебник. – 2-е изд. – М. : Юрид. лит., 1983. – 430 с.

25. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: Підручник / Під заг. ред. І.П. Голосніченка, Я.Ю. Кондратьєва. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 1995. – 177 с.

26. *Коваль Л.* Адміністративне право України: Курс лекцій (Загальна частина). – К.: Основи, 1994. – 154 с.

27. *Скакуи О. Ф.* Теория государства и права: Учебник. – Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000 – 704 с.

28. *Корнієнко М.В.* Управління силами і засобами ОВС при ускладненні оперативної обстановки в сфері охорони громадського порядку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.07 Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2000. – 22 с.

29. Адміністративне право України: Підручник для юрид. вузів і фак. / За ред. Ю.П. Битяка. – Харків : Право, 2000. – 520 с.

30. *Ярмакі Х.П.* Адміністративно-наглядова діяльність міліції України: Монографія / Х.П. Ярмакі. – Одеса : Юрид. літ-ра, 2006. – 336 с.

31. Про Єдиний реєстр досудових розслідувань: Наказ Генеральної прокуратури України від 17.08.2012 № 69 [Електронний ресурс] //Офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>

32. *Ківалов С.В., Біла Л.Р.* Адміністративне право України: Навчально-методичний посібник. – вид. 2-ге, перероб. і доп. / С.В. Ківалов. – Одеса : Юридична література, 2002. – 312 с.

33. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ: Навчальний посібник / За заг. ред. Моїсеєва Є.М. / Сущенко В.Д., Олефір В.І., Константинов С.Ф. та ін. – К. : КНТ, 2008. – 264 с.

34. *Хропанюк В.Н.* Теория государства и права / Под ред. В.Г. Стрекозова. – М. : Интерстиль, 2000. – 361 с.

Сервецький І.В., Сапрун О.В. Деякі проблеми тлумачення поняття охорони громадського порядку

У статті розглянуто питання охорони громадського порядку, як функціонального завдання, з'ясовано сутність його складових таких, як: охорона, громадський, порядок. Розкрито зміст соціального явища, як громадський порядок.

Ключові слова: реформування, міліція, поліція, функціональне завдання, охорона, громадський, порядок.

Сервецький І.В., Сапрун А.В. Некоторые проблемы толкования понятия охраны общественного порядка

В статье рассмотрены вопросы охраны общественного порядка, как функциональной задачи, выяснена сущность его составляющих таких, как: охрана, общественный, порядок. Раскрыто содержание социального явления, как общественный порядок.

Ключевые слова: реформирование, милиция, полиция, функциональное задание, охрана, общественный, порядок.

Servetsky I., Saprunov O. Some problems of interpretation of the concept of public order

The paper deals with the protection of public order, as a functional task, clarified the nature of its components, such as: security, social and order. Disclosure of social phenomena like social order.

Keywords: *reform, police, police, functional task, security, social and order.*

Стаття надійшла до редакції 12.06.2013.

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ

В.К. Матвійчук

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник народної освіти України,
перший проректор
ВНЗ «Національна академія управління»*

Г.В. Мартиненко

*о.к.р «Магістр»
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Постановка проблеми. Одним із найбільш актуальних питань у практиці досудового розслідування і судового провадження є питання застосування запобіжних заходів як виду заходів забезпечення кримінального провадження, пов'язаних з обмеженням деяких конституційних прав і свобод людини.

Особливість застосування запобіжних заходів полягає в тому, що їх реалізація в житті відбувається до набрання обвинувальним вироком законної сили, тобто стосовно особи, яка відповідно до вимог принципу презумпції невинуватості вважається невинуватою у вчиненні злочину. У зв'язку з цим, особливого значення набувають наукові дослідження, присвячені проблемним питанням застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями значених питань у різні періоди займалося багато вчених-процесуалістів, серед яких: Ю.М. Грошевий, І.М. Гуткін, З.З. Зінатуллін, О.В. Капліна, В.М. Корнуков, Ю.Д. Лівшиц, В.Т. Маляренко, В.І. Маринів, М.І. Мельник, В.О. Михайлов, В.В. Назаров, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, П.П. Пилипчук, М.А. Погорецький, О.П. Рижаків, В.М. Тertiшник, І.Л. Трунов, О.І. Тищенко, А.Я. Хитра, В.П. Шибіко, О.Г. Шило та ін.

Сьогодні окремим питанням щодо запобіжних заходів та їх місця серед заходів процесуального примусу в кримінальному провадженні приділялась увага у дослідженнях К.Г. Горелкіної, Т.В. Данченка, А.В. Захарко, О.М. Коріняк, В.О. Попелюшка, Д.А. Чухраєва, М.Г. Шавкуна та ін.

Метою статті є аналіз чинного кримінального процесуального законодавства щодо особливостей застосування запобіжних заходів.

Основні результати дослідження. Відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу запобіжними заходами є: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою.

Тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи.

КПК України передбачені й інші заходи впливу, які застосовуються до деяких категорій підозрюваних, обвинувачених, зокрема: до неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників; до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, — передання їх під нагляд адміністрації цієї установи; до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування — передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.

Новий КПК України вніс зміни у порядок застосування запобіжних заходів.

У першу чергу слід звернути увагу на учасників кримінального провадження, які мають право ініціювати обрання запобіжних заходів та приймати рішення про їх застосування. Так, застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування можливе тільки за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, і віднесене до виключної компетенції слідчого судді, а під час судового провадження — лише за клопотанням прокурора, і віднесене до виключної компетенції суду, який здійснює і судове провадження. Таким чином, усі запобіжні заходи застосовуються судовими органами, не пов'язаними із кримінальним переслідуванням особи.

КПК України, окрім учасників кримінального провадження, які мають право ініціювати обрання запобіжних заходів та приймати рішення про їх застосування, встановлює об'єктом їх обрання підозрюваного та обвинуваченого, тобто осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності.

Новелою цього КПК є закріплення за стороною захисту можливості вносити клопотання про обрання запобіжного заходу, що обґрунтовує задекларований принцип змагальності у кримінальному провадженні [5, с. 468].

До особи, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, може бути застосовано тільки один запобіжний захід.

Новим КПК України розмежовується можливість обрання запобіжних заходів під час досудового розслідування злочину та кримінального проступку, зокрема, під час дізнання по кримінальних проступках не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою.

Таким чином, за менш небезпечне правопорушення до підозрюваного, обвинуваченого повинні застосовуватись більш м'які заходи процесуального примусу, а за вчинення найбільш суспільно небезпечного діяння — злочину, передбачена можливість застосування всіх без винятку запобіжних заходів.

Обов'язок доказування підстав, у тому числі підстав-ризиків застосування запобіжного заходу, а також, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти цим ризикам, покладається на слідчого і прокурора. Якщо вони не впораються з цим обов'язком – суд зобов'язаний відмовити у застосуванні запобіжного заходу (ч. 3 ст. 176 КПК України).

Рішення про обрання запобіжного заходу – дуже серйозний і відповідальний крок, адже будь-який запобіжний захід завжди пов'язаний з обмеженням особистої свободи людини і через це може застосовуватися лише за наявності дійсної на те необхідності, за вказаними в законі підставами та з дотриманням визначеного процесуального порядку. При цьому в основі рішення про застосування того чи іншого запобіжного заходу завжди повинна бути сукупність конкретних доказів, які свідчать про необхідність попередження неналежної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого [7, с. 4].

При обранні запобіжного заходу повинні враховуватися одночасно його мета, підстави, а також інші передбачені законом обставини, які чітко визначені в Кримінальному процесуальному кодексі.

Мета застосування запобіжного заходу полягає: з одного боку – у забезпеченні виконання обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а з іншого – у запобіганні таким його спробам (ризикам):

- 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду;
- 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;
- 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;
- 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;
- 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Застосування запобіжного заходу з будь-якою іншою метою, наприклад, з метою покарання особи за кримінальне правопорушення, з метою добитися показань стосовно її причетності до кримінального правопорушення тощо неприпустиме. Його застосування в жодному разі не повинно залежати від того, визнає підозрюваний, обвинувачений свою вину у вчиненні кримінального правопорушення чи не визнає [4, с. 403].

Підставою застосування запобіжного заходу є:

- 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення;
- 2) наявність ризиків, які дають достатні підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч.1 ст. 177 КПК України.

Юридичною підставою обрання запобіжного заходу є ухвала слідчого судді або ухвала суду.

При вирішенні питання про обрання конкретного виду запобіжного заходу повинні також враховуватися обставини, передбачені у ст. 177 КПК України:

1) вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення;

2) тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі у разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується;

3) вік та стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого;

4) міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання, у тому числі наявність в нього родини й утриманців;

5) наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання;

6) репутацію підозрюваного, обвинуваченого;

7) майновий стан підозрюваного, обвинуваченого;

8) наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого;

9) дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше;

10) наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення;

11) розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок вчинення кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів, якими обґрунтовуються відповідні обставини.

За новим КПК України коло згаданих вище обставин, що враховуються при обранні запобіжного заходу, значно розширено у порівнянні з КПК України 1960 р., тому і обґрунтування обрання того чи іншого запобіжного заходу повинно бути більш ширшим. Зазначені обставини повинні ретельно аналізуватись під час вирішення питання, наприклад, про тримання особи під вартою, а також при застосуванні запобіжних заходів щодо неповнолітніх, осіб літнього віку, тяжкохворих, вагітних жінок та тих, що годують, або самотніх матерів, багатодітних батьків тощо [7, с. 4].

На теоретичному рівні виникає питання стосовно вичерпності обставин, передбачених ст. 177 КПК України.

На думку В. Попелюшка, врахування інших обставин при застосуванні запобіжного заходу, наприклад, невизнання обвинуваченим своєї вини, його поведінки при проведенні ним слідчих дій чи під час судового розгляду — неприпустиме [6, с. 5].

Слід дещо конкретизувати таку позицію, оскільки в інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.04.2013 р. «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» зазначається, що слідчому судді, суду слід мати на увазі, що перелік обставин, які слід враховувати при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу, не є вичерпним та підлягає розширеному тлумаченню з огляду на фактичні обставини, встановлені у кримінальному провадженні [2, с. 11]. Тобто слідчий

суддя, суд може визнати такими й інші обставини, наприклад, сприяння розкриттю злочину, вжиття заходів з відшкодування (компенсації) завданої потерпілому шкоди та інші пом'якшуючі обставини. При застосуванні запобіжного заходу ці обставини можуть враховуватися як окремо, так і в сукупності [4, с. 405].

Відповідно до ст. 184 КПК України запобіжний захід застосовується судом, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не інакше як на підставі клопотання слідчого або прокурора. Підставою для визначення територіальної юрисдикції суду першої інстанції при розгляді клопотань щодо застосування запобіжних заходів є постанова керівника відповідного органу досудового розслідування про створення слідчої групи, в якій визначено місце проведення досудового розслідування.

Копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання.

У кримінальному провадженні щодо декількох осіб внесення клопотання про обрання запобіжного заходу здійснюється стосовно кожного з підозрюваних, обвинувачених окремо. Це, фактично, і забезпечує демократичність та гуманістичний характер засобів кримінальної процесуальної діяльності, про що неодноразово зазначалось у висновках експертів щодо КПК України 2012 р. [5, с. 466].

У разі, якщо після подання клопотання про застосування запобіжного заходу прокурору стали відомі обставини, що виключають обґрунтовану підозру у вчиненні особою кримінального правопорушення, він зобов'язаний відкликати клопотання про застосування запобіжного заходу та відкликати дозвіл на затримання, якщо такий дозвіл був отриманий або, якщо йому стали відомі інші обставини, що можуть вплинути на вирішення судом питання про застосування запобіжного заходу, — доповнити або змінити клопотання, або замінити його новим клопотанням (ст. 185 КПК України).

Відповідно до ст. 186 КПК України клопотання про застосування або зміну запобіжного заходу розглядається слідчим суддею, судом невідкладно, але не пізніше сімдесяти двох годин з моменту фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого або з моменту надходження до суду клопотання, якщо підозрюваний, обвинувачений перебуває на свободі, чи з моменту подання підозрюваним, обвинуваченим, його захисником до суду відповідного клопотання.

Статтю 187 КПК України на слідчого суддю, суд після одержання клопотання про застосування запобіжного заходу до підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває на свободі, покладається обов'язок призначити дату судового засідання і здійснити судовий виклик. У разі неприбуття підозрюваного, обвинуваченого за судовим викликом і відсутності у слідчого судді, суду на початок судового засідання відомостей про поважні причини, що перешкоджають його своєчасному прибуттю, слідчий суддя, суд має право постановити ухвалу про привід підозрюваного, обвинуваченого, якщо він не з'явився для розгляду клопотання щодо обрання запобіжного заходу у вигляді застави,

домашнього арешту чи тримання під вартою, або ухвалу про дозвіл на його затримання з метою приводу, якщо ухвала про привід не була виконана.

Статтею 193 КПК України встановлюється порядок розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу.

Розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу проводиться в режимі змагання сторін: з участю прокурора — з однієї сторони, та з участю обвинуваченого і його, захисника — з іншої сторони.

Слідчий суддя, суд, до якого прибув або доставлений підозрюваний, обвинувачений для участі у розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу, зобов'язаний роз'яснити його права:

- 1) мати захисника;
- 2) знати суть та підстави підозри або обвинувачення;
- 3) знати підстави його затримання;
- 4) відмовитися давати пояснення, показання з приводу підозри або обвинувачення;
- 5) давати пояснення щодо будь-яких обставин його затримання та тримання під вартою;
- 6) досліджувати речові докази, документи, показання, на які посилається прокурор, та надавати речі, документи, показання інших осіб на спростування доводів прокурора;
- 7) заявляти клопотання про виклик і допит свідків, показання яких можуть мати значення для вирішення питань цього розгляду;
- 8) оскаржувати застосування запобіжного заходу.

Частина 3 цієї ж статті покладає обов'язок на слідчого суддю, суд вжити необхідних заходів для забезпечення захисником підозрюваного, обвинуваченого, якщо останній заявив клопотання про залучення захисника, якщо участь захисника є обов'язковою або якщо слідчий суддя, суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника.

За клопотанням сторін або за власного ініціативою слідчий суддя, суд може заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу.

Частиною 5 зазначеної статті закріплена така гарантія: будь-які твердження чи заяви обвинуваченого, зроблені під час розгляду питання про застосування запобіжного заходу, не можуть бути використані проти нього ні на доведення його винуватості у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він обвинувачується, ні у будь-якому іншому правопорушенні.

Якщо підозрюваного або обвинуваченого оголошено у міжнародний розшук, слідчий суддя, суд може розглянути клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та обрати такий запобіжний захід за їх відсутності. У такому разі після затримання особи і не пізніше як через сорок вісім годин з часу її доставки до місця кримінального провадження слідчий суддя, суд за участю підозрюваного, обвинуваченого розглядає питання про застосування обраного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або його зміну на більш м'який запобіжний захід, про що постановляє ухвалу.

Відповідно до ст. 194 КПК України під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зобов'язаний встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази обставини, які свідчать про:

1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення;

2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, і на які вказує слідчий, прокурор;

3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні.

Відповідно до ч. 2-4 цієї ж статті слідчий суддя, суд зобов'язаний постановити ухвалу про відмову в застосуванні запобіжного заходу, якщо під час розгляду клопотання прокурор не доведе обставини, передбачені п.п. 1, 2, 3 частини першої цієї статті. Окрім цього слідчий суддя, суд має право зобов'язати підозрюваного, обвинуваченого перебувати за кожною вимогою до суду або до іншого органу державної влади, визначеного слідчим суддею, судом, якщо прокурор доведе обставини, передбачені п. 1 ч. 1 цієї статті, але не доведе обставини, передбачені п. 2, 3 ч. 1 цієї статті. Якщо під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу прокурор доведе обставини, передбачені п. 1, 2 ч. 1 цієї статті, але не доведе обставини, передбачені п. 3 ч. 1 цієї статті, слідчий суддя, суд має застосувати більш м'який запобіжний захід, ніж той, що зазначений у клопотанні, а також покласти на підозрюваного, обвинуваченого обов'язки (зазначені нижче), необхідність покладення яких встановлена з наведеного прокурором обґрунтування клопотання.

Якщо під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, прокурор доведе наявність всіх обставин, передбачених частиною першою зазначеної статті, слідчий суддя, суд застосує відповідний запобіжний захід, зобов'язує підозрюваного, обвинуваченого перебувати за кожною вимогою до суду або до іншого визначеного органу державної влади, а також виконувати один або кілька обов'язків, а саме:

1) перебувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю;

2) не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду;

3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи;

4) утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом;

5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею, судом;

6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності;

7) докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання;

8) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну;

9) носити електронний засіб контролю.

Строк накладення обов'язків не повинен перевищувати двох місяців та у разі необхідності може бути продовжений до 12 місяців. Після закінчення строку, в тому числі продовженого, на який на підозрюваного, обвинуваченого були покладені відповідні обов'язки, ухвала про застосування запобіжного заходу в цій частині припиняє свою дію і обов'язки скасовуються.

Таким чином, закон зобов'язує слідчого суддю і суд підходити до вирішення питання про обрання запобіжного заходу не механічно, а оціночно щодо кожної окремої підстави, керуючись при цьому принципом презумпції невинуватості і правилами, які з цього принципу витікають, у тому числі правилом про тлумачення усіх сумнівів у доведеності обставин, на яких ґрунтується обвинувачення та ризику на користь обвинуваченого [6, с. 6].

Слідчому судді, суду слід також враховувати, що КПК визначає особливі порядки застосування запобіжних заходів до певних категорій осіб: неповнолітніх; осіб, щодо яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування; суддів; народних депутатів України; а також особливий порядок видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція).

Запобіжні заходи до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого застосовуються з урахуванням його вікових та психологічних особливостей і роду занять. Слідчому судді, суду необхідно зважати, що затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину за наявності визначених КПК мети та підстав для його застосування.

При розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу до неповнолітнього слідчому судді, суду слід мати на увазі, що до неповнолітніх, крім запобіжних заходів, може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників (ч. 1 ст. 493 КПК України). Застосування таких процесуальних дій можливе за обов'язкового встановлення слідчим суддею, судом таких обставин у їх сукупності:

1) відомості про особу батьків, опікунів або піклувальників, а також відомості про їхні стосунки з неповнолітнім дають змогу впевнитися у тому, що вони можуть належно здійснювати нагляд за неповнолітнім;

2) батьки, опікуни чи піклувальники, а також неповнолітній надали згоду на передання під нагляд;

3) батьками, опікунами або піклувальниками надано письмове зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку.

До неповнолітніх, які виховуються у дитячій установі, крім запобіжних заходів, може застосовуватися передання їх під нагляд адміністрації цієї установи. Застосування таких процесуальних дій можливе за обов'язкового встановлення слідчим суддею, судом таких обставин:

1) представник адміністрації дитячої установи, а також неповнолітній надали згоду на передання під нагляд;

2) представником адміністрації дитячої установи надано письмове зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку.

Особа, яка взяла зобов'язання про нагляд, має право відмовитися від подальшого виконання цього зобов'язання, заздалегідь про це повідомивши. У таких випадках слідчий суддя, суд повинен розглянути відповідне повідомлення та за наявності клопотання органу досудового розслідування чи сторони обвинувачення розглянути клопотання про застосування запобіжного заходу до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого відповідно до положень ст. 492 КПК України.

До особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, запобіжні заходи застосовуються у порядку, передбаченому гл. 18 КПК, тільки за наявності належним чином встановленого факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби особи [2, с. 7-8].

Відповідно до ч. 1 ст. 480 КПК України особливий порядок кримінального провадження застосовується стосовно:

- 1) народного депутата України;
- 2) судді Конституційного Суду України, професійного судді, а також присяжного і народного засідателя на час здійснення ними правосуддя;
- 3) кандидата у Президенти України;
- 4) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- 5) Голови Рахункової палати, його першого заступника, заступника, головного контролера та секретаря Рахункової палати;
- 6) депутата місцевої ради;
- 7) адвоката;
- 8) Генерального прокурора України, його заступника.

Стосовно деяких категорій суб'єктів передбачається імунітет від кримінальної відповідальності і встановлюється статус недоторканності. Недоторканністю володіють Президент України, Голова Верховної Ради України і Прем'єр-міністр України.

Додаткові гарантії встановлюються також на рівні Конституції України та спеціальних законів.

Порівняно з КПК 1960 р. запроваджується принципово новий спосіб здійснення контролю за підозрюваним — застосування електронних засобів контролю.

Згідно із положеннями ст. 195 КПК України застосування електронних засобів контролю полягає у закріпленні на тілі підозрюваного, обвинуваченого пристрою, який дає змогу відслідковувати та фіксувати його місцезнаходження. Такий пристрій має бути захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю і негайно сигналізуватиме про спроби здійснити такі дії. До того ж не допускається застосування електронних засобів контролю, які суттєво порушують нормальний уклад життя особи, спричиняють значні незручності

у їх носінні або можуть становити небезпеку для життя та здоров'я особи, яка їх використовує.

Порядок застосування електронних засобів контролю встановлюється наказом Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 р. № 696 «Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю».

Електронні засоби контролю можуть застосовуватися лише на підставі ухвали слідчого судді, суду: слідчим (при обранні стосовно підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, застави, якщо на останнього покладено відповідний обов'язок) та працівниками органу внутрішніх справ, якщо щодо підозрюваного, обвинуваченого обрано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту).

Слідчий, працівник органу внутрішніх справ перед застосуванням електронного засобу контролю зобов'язаний під розпис роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому правила користування пристроєм, техніку безпеки поведіння з ним та наслідки його зняття або неправомірного втручання в його роботу з метою ухилення від контролю.

Відмова від носіння засобу електронного контролю, умисне зняття, пошкодження або інше втручання в його роботу з метою ухилення від контролю, а рівно намагання вчинити зазначені дії є невиконанням обов'язків, покладених судом на підозрюваного, обвинуваченого при обранні запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі або у вигляді домашнього арешту.

Звичайно, після набуття чинності новим КПК пройшло зовсім небагато часу — всього 8 місяців, але вже можна підбити перші підсумки. Попри негативні прогнози деяких політиків, у цілому результати цілком оптимістичні.

В першу чергу КПК сприяв гуманізації кримінального процесу. Відповідно до статистичних даних, наданих радником Президента Андрієм Портновим, українські СІЗО спустіли майже на третину: станом на січень 2012 року в них тримали від 35000 до 37000 чоловік, сьогодні ж залишилося близько 21000. Фактично 12-13 тис. чоловік вийшло на волю. Це безпрецедентні цифри [3, с. 1].

Крім того, до набуття чинності КПК правоохоронці щомісячно заарештовували приблизно 2200-2500 чоловік. Сьогодні ж щомісячно затримують від 550 до 650 громадян. За 4 місяці ми фактично маємо різке зменшення кількості осіб, яких тримають у СІЗО за нетяжкі злочини та злочини середньої тяжкості. Ми спостерігаємо таку тенденцію, що вже можемо прогнозувати: через кілька місяців майже не залишиться людей, яких тримають у СІЗО за вчинення нетяжких злочинів [3, с. 2].

Інша позитивна сторона — завдяки новому КПК суди стали рідше обирати такий радикальний запобіжний захід, як тримання під вартою, віддаючи перевагу заставі, домашньому арешту. Скажімо, за 3 місяці застосування застави на депозитні рахунки держави надійшло 47 млн. грн. Причому до бюджету зарахували приблизно 1% від цієї суми. Це може свідчити про те, що наші громадяни, навіть маючи спокусу сховатися від правосуддя, не ухиляються від виконання своїх зобов'язань [3, с. 2].

Висновки. Таким чином, у новому КПК України запроваджено нову концепцію порядку застосування запобіжних заходів, зокрема реалізовано принцип змагальності сторін через участь підозрюваного, обвинуваченого, захисника під час вирішення судом питання про застосування запобіжних заходів, наділення їх відповідними процесуальними правами; запроваджено систему електронного контролю; суворо обмежено строки, протягом яких запобіжний захід залишається в силі. Досить гуманним є підхід законодавця до з'ясування мети та встановлення підстав до застосування певного запобіжного заходу, визначення процесуальних обмежень стосовно застосування деяких з них під час досудового розслідування кримінальних проступків.

Узагальнюючи вищевикладене, слід зробити висновок, що за новим Кримінальним процесуальним кодексом України система запобіжних заходів та порядок їх застосування є значним кроком до найкращих демократичних традицій дотримання прав людини і громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство з 19 листопада 2012 року: (ОФІЦ. ТЕКСТ). – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2012. – 382 с.
2. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 511-550/0/4-13 від 04.04.2013 р. «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sc.gov.ua/uploads/tipumse/files/Інформаційний%20лист%20%20від%2004.04.2013%20р.doc>
3. *Александрова А.* Рівняння на кодекс // Закон і бізнес. – 16–23 березня 2013 р. – № 11 (1101). – С. 1–2.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1328 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768(т1) с., 664(т2) с.
6. *Попелюшко В.О.* Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок та суб'єкти застосування // Адвокат. – 2012. – № 9 (144). – С. 4–6.
7. *Фаринник В.І.* Особливості застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні // Юридичний вісник України. – 2012. – 22–28 вересня (№ 38). – С. 4.

Матвійчук В.К., Мартиненко Г.В. Процесуальний порядок застосування запобіжних заходів за новим КПК України

У статті у відповідності до чинного Кримінального процесуального кодексу України висвітлені такі запобіжні заходи: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою.

Ключові слова: запобіжні заходи, особиста порука, застава, домашній арешт.

Матвейчук В.К., Мартыненко А.В. Процессуальный порядок применения мер пресечения по новому УПК Украины

В статье в соответствии с действующим Уголовным процессуальным кодексом Украины освещены следующие меры пресечения: личное обязательство, личное поручительство, залог, домашний арест, содержание под стражей.

Ключевые слова: меры, личное поручительство, залог, домашний арест.

Matveichuk V., Martinenko A. Remedial order of application of preventive measures on the new Code of Criminal Procedure

In an article in accordance with the Criminal Procedure Code includes the following measures: personal commitment, bond, bail, house arrest, detention.

Keywords: action, bond, bail, house arrest.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2013.

НЕПОКОРА ТА НЕВИКОНАННЯ НАКАЗУ: МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЦИХ ЗЛОЧИНІВ

М.І. Карпенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»
полковник юстиції запасу*

Постановка проблеми. Життя і діяльність Збройних Сил, інших військових формувань України побудовані на принципі повноєдиначальства командирів і начальників. У сучасних умовах значення «єдиначальства» ще більше підвищується. На командирі (начальнику) – єдиначальнику – лежить велика відповідальність за постійну бойову готовність видів збройних сил і родів військ та сил. Він повинен забезпечити високий бойовий вишкіл, безперечне виховання кожного воїна, чітке і точне виконання ним вимог Військової присяги, статутів Збройних Сил України і наказів начальників, тому що найменший прояв недисциплінованості навіть з боку окремих військовослужбовців може призвести до тяжких наслідків.

Суть єдиначальства полягає в зосередженні в руках командира (начальника) всіх функцій управління військами і силами. Він відповідає за бойову і гуманітарну підготовку, виховання, військову дисципліну і моральний стан особового складу, за стан озброєння бойової техніки і транспорту, за матеріально-побутове і медичне забезпечення військової частини.

Непокора та інше невиконання наказу командира (начальника) належать до небезпечних військових злочинів. Вони порушують основи життя і діяльність військ та сил, можуть породжувати неорганізованість у бойовій та гуманітарній підготовці, перешкоджають підтриманню у військових частинах і на кораблях суворого статутного порядку. У воєнний час чи в бойовій обстановці ці злочини можуть призвести до зриву виконання бойового завдання та інших тяжких наслідків.

Зазначені злочини (ст.ст. 402–403 Кримінального кодексу України) підривають порядок військової підлеглості, який є частиною встановленого у військах і силах порядку несення або проходження військової служби і регулюють відносини між командирами (начальниками) і підлеглими у процесі виконання обов'язків по службі. Основні вимоги цього порядку закріплені у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України (ст.ст. 11–17). Командири (начальники) наділені правом видавати підлеглим розпорядження і повинні перевіряти їх виконання. Підлеглі зобов'язані беззаперечно підкорятися начальникам.

Начальник – це особа, якій постійно чи тимчасово підпорядковані інші військовослужбовці. Розрізняють начальників за службовим становищем та за військовим званням (ст.ст. 32–33 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України).

Таким чином, безпосередніми об'єктами злочинів, передбачених ст.ст. 402–403 КК, є суспільні відносини, посягання на які передбачає порушення встановленого порядку підлеглості, порушення якого створює неорганізованість та безлад у військових підрозділах, негативно позначається на їх боєготовності та боєздатності.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 402 КК, здійснюється шляхом відкритої відмови від виконання наказу начальника (непокора) чи іншого навмисного невиконання наказу.

Наказ (розпорядження) – обов'язкова для виконання вимога командира (начальника) про здійснення чи нездійснення підлеглим певних дій щодо військової служби.

Наказ може бути віддано усно, письмово чи в інший спосіб, передано підлеглому безпосередньо або через інших осіб, зокрема за допомогою телефону, телеграфу, радіо тощо. Однак якщо з конкретних питань військової служби встановлено лише письмову форму видавання наказів, то недотримання цього порядку має бути визнано обставиною, що виключає відповідальність підлеглому за невиконання наказу.

Не можна розглядати як невиконання наказу невиконання інструкцій, що встановлюють порядок діяльності військових службових осіб, чи недотримання тією чи іншою групою військовослужбовців передбачених у статутах Збройних Сил України загальних вимог військової служби. За певних умов такі дії можуть становити склад іншого, наприклад, військового службового злочину.

Можливі випадки, коли у зв'язку з порушенням підлеглим загальних вимог військової служби начальник віддає йому наказ про зупинення правопорушення і виконання ним своїх обов'язків. Невиконання такого наказу підпадає під ознаки ст. 402 КК.

Встановлюючи принцип безперечної покори підлеглих начальникам, статуту Збройних Сил України виходять із законності наказів, що віддають начальники, і їх обумовленості інтересам служби. Тому щоб наказ мав високу моральну й юридичну силу, категоричну обов'язковість до виконання, він повинен бути законним, статутним, відданий лише в інтересах військової служби і бути виконаним дозволеними способами і заходами. Наказ, відданий з порушенням цих вимог, позбавляється державно-правового захисту. За віддання наказів, що суперечать інтересам військової служби і вимогам закону, начальник несе відповідальність.

Наказ начальника, що стосується військової служби, і в інтересах військової служби може бути віддано підлеглому в розташуванні військової частини і за її межами, стосуватися не лише сфери безпосередньої службової діяльності підлеглому, але і його поведінки поза військовою службою, в громадському місці тощо.

Підлеглий не може і не повинен обговорювати наказ. Виконуючи наказ начальника, підлеглий розуміє, що виконує свій військовий обов'язок, вимоги Військової присяги і статутів Збройних Сил України про безперечну покору начальника. Тому за наслідки виконання наказу начальника він не несе відповідальності. Але можливі окремі випадки, коли підлеглий, отримавши наказ, який передбачає здійснення явно неправомірних, що підпадають під кримінальну відповідальність дій, повністю усвідомлює протиправність цих дій, але навмисно здійснює їх з метою досягнення злочинного результату. В таких випадках підлеглий разом з начальником, який віддав наказ, підлягає кримінальній відповідальності за вчинене як виконавець злочину чи як співучасник.

Зокрема, ст. 60 Конституції України передбачає, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

За віддавання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність.

Під непокорою слід розуміти відкриту відмову від виконання наказу. Це найбільш зухвала форма невиконання наказу, відкрите і демонстративне протиставлення своєї поведінки волі начальника. Таким чином підлеглий, отримавши наказ начальника, в категоричній формі заявляє чи в інший спосіб демонструє, що не виконуватиме наказ.

Відмова від виконання наказу може бути публічною чи заявлена начальнику наодинці, виражена начальнику безпосередньо чи особі, яка передала наказ від його імені. Публічна непокора, особливо перед строем, під час занять, представляє, як правило, підвищену суспільну небезпеку, вона негативно впливає на інших військовослужбовців.

Від непокори необхідно відрізнити випадки прирікання, коли підлеглий проявляє незадоволення з приводу виданого йому наказу, вступає в його обговорення, але дії, передбачені наказом, виконує. Прирікання не становить злочину, але може бути визнане дисциплінарним проступком.

Інше навмисне невиконання наказу полягає в тому, що підлеглий наказ начальника зовні приймає до виконання, але насправді навмисно його не виконує. При цьому умисел щодо невиконання наказу може виникнути у винного в момент отримання наказу чи пізніше. На відміну від непокори, за умови іншого умисного невиконання наказу підлеглий відкрито не заявляє чи в інший спосіб не демонструє, що не виконуватиме наказ. У цьому випадку суспільна небезпека злочину визначається, зокрема, й тим, що командир (начальник), який віддав наказ, не знає про його невиконання, а навпаки – впевнений, що наказ буде виконано, хоча фактично він не виконується.

Поняттям невиконання наказу охоплюється:

- невиконання дій, передбачених наказом;
- здійснення дій, заборонених наказом;
- неналежне виконання наказу, тобто відступ від його приписів про час, місце і характер дій, що здійснюються.

Непокора визнається закінченим злочином незалежно від наслідків, що настали.

Для невиконання наказу начальника, вчиненого за відсутності ознак непокори, необхідне настання тяжких наслідків. Інші (нетяжкі) наслідки можуть враховуватися при визначенні покарання за ч. 1 ст. 402 КК.

Із суб'єктивної сторони непокора передбачає навмисну форму вини у вигляді прямого умислу, а інше умисне невиконання наказу – у вигляді прямого чи непрямого (евентуального) умислу. За умови непокори суб'єкт не лише усвідомлює, що не виконує наказу начальника, і бажає цього, але й відкрито заявляє або іншим чином демонструє, що не виконуватиме його. Інше умисне невиконання наказу включає в себе усвідомлення винним того, що він не виконує наказу начальника, і бажає цього (прямий умисел) чи свідомо допускає (непрямий умисел). Мотиви здійснення можуть бути різними (незадоволення службовою вимогливістю начальника, бажання задовольнити особисті потреби, лінь тощо), на кваліфікацію злочину вони не впливають.

За умови непокори (невиконання наказу) винний може переслідувати мету змінити службову діяльність начальника, змусити його до неправомірних, вигідних для злочинця дій. Якщо при цьому військовослужбовець, окрім непокори, не здійснює інших дій, що становлять самостійний злочин, дія повністю охоплюється ст. 402 КК.

Непокора може бути результатом невірних, нестатутних дій начальника щодо підлеглого, приниження його особистої гідності. В подібних випадках питання про відповідальність підлеглого має вирішуватися з урахуванням конкретних обставин справи.

Навіть непокора чи інше невиконання наказу, здійснені в стані сп'яніння, не звільняють винного від відповідальності.

У ч. 2 ст. 402 КК як кваліфікуючі обставини передбачено: а) вчинення злочину групою осіб, б) настання тяжких наслідків.

Групова непокора вчинюється спільними діями двох і більше військовослужбовців, об'єднаних спільним умислом. При цьому кожен із військовослужбовців виступає як співвиконавець. Групою осіб злочин може бути здійснено за попередньою домовленістю і без неї. Наявність попередньої домовленості свідчитиме про більш небезпечну форму групової непокори. Якщо непокору здійснено однією особою за підмови іншої, то злочин необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 402 КК за правилами співучасті.

Оцінка наслідків непокори чи іншого навмисного невиконання наказу начальника, вчиненого за відсутності ознак, зазначених у частині першій статті 402 КК, якщо це призвело до тяжких наслідків, залежить від конкретних обставин справи. Навіть однакові наслідки в одних умовах можуть бути визнані тяжкими, а в інших – не бути такими.

Для кваліфікації злочину за ч. 2 ст. 402 КК за ознакою настання тяжких наслідків необхідна наявність причинного зв'язку між непокорою і настанням наслідків, а також навмисною чи необережною виною суб'єкта щодо цих наслідків.

Воєнний стан (ч. 3 ст. 402 КК) – це особливий правовий режим (політико-економічна ситуація), що впроваджується в Україні або в окремих її

місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Воєнний стан вводиться за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України впродовж двох днів з моменту звернення Президента України. Режим воєнного стану існує від дня і часу оголошення стану війни і до дня і часу оголошення про укладення миру.

Бойову обстановку слід розуміти як певний стан військових з'єднань, військових частин (кораблів) та (або) підрозділів, за яким вони ведуть погоджені дії з метою знешкодження (розгрому) військового противника, оволодіння важливими районами (рубежами) або утримання їх і виконання інших тактичних завдань.

Бойова обстановка може виникнути в мирний час, наприклад, під час ліквідації прикордонних збройних конфліктів, за умови порушення недоторканості повітряного чи морського простору України, в деяких інших випадках.

Суб'єктом злочинів, що розглядаються, може бути військовослужбовець, який за своїм службовим становищем чи за військовим званням постійно чи тимчасово підпорядкований начальнику, який видав наказ.

Суб'єктами цих злочинів можуть бути також особи, прирівняні до військовослужбовців в аспекті їхньої відповідальності за злочини у військовій службі.

Злочин – невиконання наказу, що передбачено ст. 403 КК, являє собою один із видів невиконання наказу командира (начальника), тому на нього повністю поширюються положення про об'єкт посягання, поняття наказу і суб'єкта злочину, передбаченого ст. 402 КК.

З об'єктивної сторони цей злочин, як і навмисне невиконання наказу, полягає у здійсненні дій, заборонених наказом, чи невиконанні дій, прописаних наказом, чи в неналежному (неповному, неточному, несвоєчасному) виконанні наказу командира (начальника). Від навмисного невиконання наказу (ст. 402 КК) він відрізняється лише суб'єктивною ознакою.

Із суб'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 403 КК, здійснюється через необережність у вигляді злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості. Практично – це випадки невиконання, неточного чи неповного виконання наказу через неухважність, забудькуватість, недобросовісне ставлення до своїх службових обов'язків, якщо такі дії призвели до тяжких наслідків. При цьому законодавець як у ст. 402 КК, так і в ст. 403 не дає визначення тяжких наслідків. Тому питання про наявність чи відсутність тяжких наслідків вирішують у кожному випадку окремо на підставі всіх обставин кримінальної справи. Разом з тим така практика може зумовити різну кваліфікацію вчиненого і як результат – різне за тяжкістю покарання за одні й ті самі наслідки вчинених військових злочинів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У радянський період 1917–1991 рр. питання кримінально-правової характеристики військових злочинів, методики їх розслідування досліджувала ціла плеяда науковців того часу, серед них: Х.М. Ахметшин, Ф.С. Бражнік, Н.В. Васильєв, А.А. Герцензон,

Н.І. Загородніков, С.М. Іншаков, А.С. Кобліков, В.Н. Кудрявцев, В.І. Курляндський, Р.А. Лопухов, В.В. Лунєєв, В.П. Маслов, І.М. Мацкевич, А.А. Піонтковський, А.Н. Полєв, Є.В. Прокопович, В.В. Романов, А.С. Самойлов, А.А. Тер-Акопов, Б.С. Утєвський, В.М. Чхїквадзе, В.П. Шупленков та інші.

За період незалежності України проблемам військової злочинності приділяли увагу такі вчені, як: Г.В. Андрусів, В.М. Білоконєв, П.П. Богущький, В.П. Бодаєвський, В.В. Бондарєв, В.О. Бугаєв, В.С. Давиденко, С.І. Дячук, В.І. Касинюк, В.А. Клименко, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Панов, Є.Б. Пузиревський, О.М. Сарнавський, М.М. Сенько, О.С. Ткачук, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, Г.І. Чангулі та інші.

Найбільш ґрунтовно питання щодо непокори та невиконання наказу в Україні досліджував С.І. Дячук, який у 2001 р. захистив кандидатську дисертацію і видав монографію за темою «Виконання наказу чи розпорядження у кримінальному праві (основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства)». Інші науковці досліджували кримінально-правову характеристику злочинів, передбачених ст. ст. 402 (непокора) і 403 (невиконання наказу) КК України на рівні коментарів до цих статей чи фрагментарно окремими параграфами до навчальних посібників чи підручників з кримінального права. Що ж до методики розслідування цих злочинів, то таких публікацій в Україні за часів незалежності автор цієї статті не зустрічав.

Мета статті полягає в спробі автора викласти методика розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 402–403 Кримінального кодексу України, творчо опрацювавши ті надбання, які вже були напрацьовані раніше.

Основні результати дослідження. Склади злочинів, передбачені ст.ст. 402, 403 КК, подібні між собою. Тому й методика їх розслідування також має багато спільного.

Під час розслідування вказаних військових злочинів підлягають доказуванню такі обставини:

1) Хто, кому віддав наказ. Яке службове становище займає військовослужбовець, який видав наказ, щодо особи, якій він віддав наказ. Чи є перший із них начальником (за службовим становищем чи військовим званням), правомірним віддавати накази конкретній особі, а інший – підлеглим, зобов'язаним виконувати їх.

2) Зміст і форма наказу. Які вимоги містились у наказі начальника, чи носили вони службовий характер, чи перебували вони у відповідності зі статутними положеннями та іншими нормативними актами. В якій формі було віддано наказ.

3) Форма невиконання наказу, тобто в чому було виражене невиконання наказу (відкрита відмова, невиконання дій, приписаних наказом; виконання дій, заборонених наказом; неточне, несвоєчасне виконання наказу).

4) Час і місце віддавання і невиконання наказу. Коли, де, за яких обставин було віддано наказ і не виконано його підлеглим.

5) Винність підозрюваного (обвинуваченого) в невиконанні наказу. Навмисно чи через необережність не виконано наказ. Якщо навмисно, то з

яких мотивів і з якою метою. Якщо наказ не виконано через необережність, то яка форма необережності, чи була реальна можливість у тій обстановці виконати його.

Якщо здійснено групове навмисне невиконання наказу, встановлюється, чи була спільність умислу серед учасників злочину, чи усвідомлював кожен із них, незалежно від того, була напередодні змова чи її не було, що наказ не виконується ним спільно з іншими військовослужбовцями, хто є організатором, підбурювачем злочину і яка роль кожного з них у здійсненому.

6) Обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності підозрюваного (обвинуваченого) — обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання.

7) Характер і розмір шкоди, завданої злочином.

8) Причини й умови, що сприяли невиконанню наказу.

Першочергові слідчі дії (слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії). Послідовність проведення слідчих дій багато в чому залежить від того, на якому етапі розслідування слідчий приступає до провадження досудового розслідування.

Якщо досудове розслідування вже проводилось, то після вивчення матеріалів кримінального провадження слідчий висуває слідчі версії, складає план розслідування і виконує необхідні слідчі дії.

Якщо слідчий розпочинає розслідування від самого початку, то проводить насамперед невідкладні слідчі (розшукові) дії. Черговість виконання тих чи інших слідчих дій залежить від конкретних обставин справи. Але практика показує, що спочатку доцільно допитати начальника, який видав наказ, потім – підлеглого, який не виконав наказу, а також свідків – очевидців злочину. Детальній перевірці підлягають аргументи особи, яка не виконала наказу, про причини його невиконання.

Якщо в результаті невиконання наказу настали шкідливі наслідки: смерть людей, заподіяння їм тілесних ушкоджень, вихід із ладу техніки тощо – однією з невідкладних слідчих (розшукових) дій буде огляд місця події чи інших об'єктів.

Допит начальника, який віддав наказ. З'ясовуються його службові та інші взаємовідносини з військовослужбовцем, якому віддано наказ. Коли, де, за яких обставин, який за змістом і формою ним було видано наказ. Необхідно запропонувати свідку уточнити слова, якими було ним викладено наказ, і постаратися записати їх дослівно в протоколі у формі прямої мови.

Необхідно детально з'ясувати і зафіксувати форму відмови від виконання наказу підлеглими.

У присутності яких осіб підлеглий відмовився виконувати наказ, яким чином його поведінка вплинула на стан військової дисципліни, які наслідки настали в результаті невиконання наказу. Як раніше підлеглий ставився до військової служби, чи не було у нього суперечок із командирами та інших порушень військової дисципліни. В чому, на його думку, полягають причини здійсненого правопорушення цим військовослужбовцем.

Допит військовослужбовця, який не виконав наказу. Після встановлення ставлення викликаного на допит військовослужбовця до особи, наказ якої ним не було виконано, йому пропонується розповісти все відоме про обставини невиконання наказу.

У ході його допиту з'ясовуються й уточнюються такі питання: які обставини безпосередньо передували невиконанню наказу; коли, де, в якій обстановці, який за змістом і формою він отримав наказ; як він реагував на нього і чому його не виконав; що завадило цьому; чи намагався він виконати наказ і, якщо намагався, які дії розпочинав із цією метою; чим він займався в той час, коли повинен був виконати наказ; якими мотивами він керувався і яку мету переслідував, вчиняючи злочин, і яка причина його вчинення.

За наявності скарг допитуваного на поганий стан здоров'я, через що він, на його думку, не міг виконати наказ, його необхідно детальніше розпитати про те, коли і у зв'язку з чим погіршилося його самопочуття, чи звертався він по медичну допомогу.

У випадках групового невиконання наказу слідчий під час допиту учасників злочину повинен сконцентрувати особливу увагу на встановленні наявності чи відсутності в них спільності умислу, незалежно від того, чи була в них попередня змова, чи її не було.

Спочатку в допитуваних осіб з'ясовують, чи не було попередньої змови щодо групового невиконання наказу, і якщо змови не було, необхідно з'ясувати, чи не виникало спільності умислу безпосередньо під час правопорушення.

Роблячи акцент на з'ясуванні інших питань, скажімо, мотивів злочину, можна отримати відповідь і про те, що винний усвідомлював спільність умислу на здійснення групової непокори.

У ході доказування спільності умислу уточнюють місця, де допитувана особа й інші учасники непокори перебували відносно один одного в момент отримання наказу і відмови від нього (його виконання).

Слідчий огляд. У результаті невиконання наказу можуть настати різні шкідливі наслідки у вигляді слідів. У цих випадках проводиться слідчий огляд об'єктів (місцевості, приміщення, речей та документів), що несуть на собі сліди шкідливих наслідків, які настали через невиконання наказу.

Слідчий огляд проводиться й тоді, коли особа, яка не виконала наказу, посилається чи то на несправність засобів зв'язку, за допомогою яких вона повинна була отримати наказ, чи на дефекти якихось агрегатів, механізмів, за допомогою яких треба було виконати певні дії, приписані наказом.

Залежно від об'єктів, які виступають чи як носії шкідливих результатів невиконаного наказу, чи як об'єкти, що заважали отриманню, виконанню наказу, проводять різні види слідчого огляду: огляд місця події, предметів тощо. Для більш якісного огляду в необхідних випадках залучають фахівців.

За наявності матеріальних слідів відданого наказу їх необхідно вилучити і приєднати до кримінального провадження.

Висунення версій і планування подальших слідчих дій (слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій).

Вивчивши матеріали досудового слідства, проаналізувавши дані, зібрані у результаті проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, слідчий передбачає версії, планує свою подальшу роботу щодо кримінального провадження.

Під час розслідування злочинів, передбачених ст. 402, 403 КК, певну складність становить з'ясування форми вини, особливо коли дії особи, яка не виконала наказу, не були виражені у формі відкритої відмови.

У цих випадках досліджують версії:

- підлеглий навмисно не виконав наказу начальника;
- підлеглий через необережність (у результаті злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості) допустив невиконання наказу.

Неможливо наперед дати вичерпний перелік усіх можливих версій, висунення їх залежить від конкретних обставин, перевірка всіх їх попередить від одностороннього підходу до розслідування невиконання наказу.

З урахуванням виконаних першочергових слідчих (розшукових) дій, відповідно до висунених версій, складається план розслідування у кримінальному провадженні, в якому намічаються наступні слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії.

Подальше розслідування. Однією з поширених слідчих дій є допит свідків.

Основними свідками невиконання наказу, крім командира (начальника), який віддав наказ, можуть бути військовослужбовці, що були присутні під час віддавання і невиконання наказу, особи, що передали розпорядження начальника особі, яка не виконала наказу, а також і інші громадяни, яким з якихось джерел відомо про факти, що мають значення у кримінальному провадженні.

Насамперед доцільно допитувати тих свідків, які не зацікавлені в результаті справи.

Під час допиту свідка звертається увага на такі питання: скільки часу він знає начальника і підлеглого; в яких стосунках сам перебував із ними і що йому відомо про їхні взаємовідносини; які обставини передували злочину; в якому стані були начальник і підлеглий у момент віддавання і отримання наказу; які за змістом були наказ начальника і відмова підлеглого його виконати; яких вжив начальник заходів, щоб добитися виконання наказу, і якщо вживав їх, то як на них реагував підлеглий, які настали наслідки від невиконання наказу, чи намагався їх ліквідувати за своєю ініціативою підлеглий; у чому причини невиконання наказу і які умови сприяли вчиненню злочину.

За наявності суттєвих протиріч у показаннях свідків проводять очні ставки (одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розходжень у їхніх свідченнях).

Одним із ефективних методів встановлення істини у справах такої категорії, особливо коли була групова непокора, є слідчий експеримент (відтворення обстановки та обставин події).

Під час розслідування невиконання наказу проводять такі експертизи.

Судово-медична експертиза. Якщо у військовослужбовця під час обстеження виявляється будь-яке захворювання чи фізична вада, то призначають

судово-медичну експертизу, яка визначає, чи міг він за наявності цього захворювання чи фізичної вади виконати дії, приписані наказом, чи підлягала ця особа за такого захворювання звільненню від службових обов'язків. Судово-медична експертиза призначається також для визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, їх характеру, кількості, локалізації чи причин смерті потерпілих осіб, якщо ці шкідливі наслідки перебувають у причинному зв'язку з невиконанням наказу.

Судово-психіатрична експертиза. Проводиться тоді, коли виникає сумнів щодо осудності військовослужбовця, який не виконав наказу, чи його здатності до моменту провадження досудового слідства віддавати собі звіт, придатності підозрюваного (обвинуваченого) за психічним станом до несення військової служби.

Судово-технічна експертиза. Проводиться у випадках пошкодження техніки, озброєння з метою визначення характеру пошкоджень, розміру завданої шкоди. Крім того, перед експертом може бути поставлено питання про те, чи є наслідки, що настали, результатом невиконання особою отриманого наказу.

Якщо не виконано наказ про проведення якихось операцій на бойовому виробі, в результаті чого виявилось невиконаним завдання підрозділом військової частини, експерт дає висновок про технічний стан цього виробу, наявність у ньому пошкоджень, які стали причиною невиконання наказу, а також вирішує питання, чи могла і зобов'язана була особа, що отримала наказ, їх усунути.

Криміналістична експертиза. Якщо особа, яка отримала наказ у письмовому вигляді, ставить під сумнів свій підпис на відповідному документі в книзі розпоряджень, призначається експертиза почерку для встановлення автора підпису.

Встановлюючи причини невиконання наказу, слідчий повинен вивчити особу військовослужбовця, який не виконав наказу, і обставини, що сприяли здійсненню злочину. Недостатньо додати до кримінального провадження тільки його службову характеристику, службову обліково-послужну картку. В деяких випадках необхідно також, наскільки цього вимагають обставини кримінального провадження, дослідити поведінку особи, яка не виконала наказу, до призову на військову службу і її ставлення до військової служби за час перебування на військовій службі, вивчити питання про те, в якому середовищі і в яких умовах він (військовослужбовець) виховувався, яка виховна робота проводилася з ним під час проходження військової служби, чи не порушував він військової дисципліни раніше і в чому ці порушення були виражені. Все це допомагає вірно вирішити кримінальну справу і встановити, а потім і усунути причини та умови, що сприяли вчиненню злочину.

Деякі особливості розслідування невиконання бойового наказу. На відміну від розслідування невиконання інших наказів, під час розслідування невиконання бойового наказу від слідчого вимагається знання військових статутів, уміння розбиратись у тактичній і оперативній обстановці.

В умовах застосування нових видів озброєння бойова обстановка може дуже швидко змінюватися. Тому необхідно розслідувати злочини за короткі

терміни (до 1 міс.). При розслідуванні невиконання бойового наказу, крім тих слідчих дій, про які вже говорилось, може бути необхідним проведення військово-тактичної (оперативної) експертизи. За допомогою такої експертизи досліджується можливість виконання підлеглим тих чи інших дій, передбачених у бойовому наказі, виходячи з тактичної (оперативної) обстановки – чи відповідно до бойового наказу діяв підлеглий в обстановці, що склалася; як він повинен був діяти з урахуванням її зміни; чи достатньо було в його розпорядженні сил і засобів для виконання бойового наказу та деякі інші питання.

Для того, щоб експерти могли зробити об'єктивні висновки про бойову обстановку, що склалася, провести розрахунки щодо бойової техніки, озброєння, живої сили, в їхнє розпорядження разом з матеріалами кримінального провадження направляються необхідні бойові документи, карти тощо.

Висновки. Знання слідчими та іншими особами, які в силу своїх службових обов'язків, займаються досудовим розслідуванням та судовим розглядом військових злочинів (злочинів проти встановленого порядку несення військової служби) сприяє встановленню об'єктивної істини, як умови для прийняття законних процесуальних рішень як на стадії досудового розслідування, так і в подальших стадіях кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абрамин В.Н., Антонов В.П., Романов В.В.* Криміналістика: Учебник / В.Н. Абрамин, В.П. Антонов, В.В. Романов. – М. : Военный Краснознаменный институт, 1983. – 455 с.

2. *Андрусів Г.В.* Військові злочини // Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова [та ін.]; за ред. П.С.Матишевського [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 845–884.

3. *Ахметшин Х.М.* Квалификация воинских преступлений: Учебное пособие / Под ред. А.С. Кобликова. – М. : Военный институт, 1977. – 80 с.

4. *Воинские преступления: Учебник / Х.М. Ахметшин, Н.В. Васильев, В.Н. Кудрявцев, В.И. Шанин; под редакцией Н.Ф.Чистякова.* – М. : Военно-политическая академия имени В.И. Ленина, 1970. – С. 34 – 76.

5. *Воинские преступления: Учебник / Х.М. Ахметшин, Н.В. Васильев, А.А. Герцензон [и др.]; отв. ред. Г.Н. Пуговкин.* – М. : Военно-юридическая академия, 1956. – 287 с.

6. *Волостнов П.А.* Преступления против военной службы // Уголовное право. Особенная часть: Учебник для вузов / [отв. ред.: док-р юрид. наук, проф. И.Я. Козаченко, док-р юрид. наук, проф. З.А. Незнамова, кандидат юрид. наук, доцент Г.П. Новоселов]. – М. : ИНФРА М – НОРМА, 1997. – 768 с.

7. *Дячук С.І.* Виконання наказу чи розпорядження у кримінальному праві (основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства). – К.: Атіка, 2001. – 176 с.

8. *Дячук С. І.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / За заг. ред. В.Г. Гончаренка, П.П. Андрушка: У 3-х кн. / Кн. 3: Особлива частина. – Коментарі до статей 255–447 Кримінального кодексу України.– К. : «ФОРУМ», 2005, – 584 с.

9. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): Навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк [та ін.]; за ред. М.І. Панова. – Х. : Право, 2011. – 184 с.

10. *Клименко В.А., Чангулі Г.И.* Військові злочини // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. – К. : Правові джерела, 1998. – С. 1012–1082.

11. *Клименко В.А.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду на 1 грудня 2001 р. / За ред. С.С.Яценка. – К. : А.С.К., 2002. – С.845–899.

12. *Криволапов Г.Г.* Преступления против военной службы // Уголовное право. Особенная часть: Учебник / Под ред. Н.И. Ветрова и Ю.И. Ляпунова / Г.Г. Криволапов. – М. : Новый Юрист, 1998. – С. 709-733.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» станом на 25 травня 2012 року: (Відповідає офіц. текстові) – К. : Алерта, 2012. – 304 с.

14. *Навроцький В.О.* Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій / В.О. Навроцький. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 771 с.

15. Осмотр места происшествия: (справочник следователя). – М. : Юрид. лит. 1979. – 223 с.

16. Осмотр места происшествия при расследовании отдельных видов преступлений: Учеб. пособие / Под ред. проф. Н.И. Клименко. – К. : НВТ «Правник», 2001. – 172 с.

17. Памятка для молодых военных следователей о первичных и неотложных следственных действиях / Военная прокуратура ККВО. – К., 1971. – 26 с.

18. *Панов М.І., Харитонов С.О.* Розділ XIX. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 1082–1151.

19. *Панов М.І., Касинюк В.І., Харитонов С.О.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). – Х. : Харків юридичний, 2006. – 172 с.

20. Правовая основа планирования предварительного следствия как одна из гарантий обеспечения его законности. Памятка военному прокурору и следователю / Главная военная прокуратура. – М., 1988. – 20 с.

21. Преступления против военной службы: Учебник для вузов / Под ред. Н.А. Петухова. – М. : НОРМА-ИНФРА, 2002. – 208 с.

22. Расследование воинских преступлений / Под ред. А.Н. Полева – М. : 1973. – 187 с.

23. *Роцин О.І.* Книга криміналіста: Практ. посіб. / О.І. Роцин, П.Д. Біленчук, Г.О. Омельченко. – К. : Україна, 1995. – 413 с.

24. Руководство для следователей / Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова – М. : ИНФРА-М, 1997. – IV, 732 с.

25. *Селиванов Н.А., Теребилов В.И.* Первоначальные следственные действия. – изд. 2-е, испр. и допол. – М. : Юрид. лит., 1969. – 296 с.

26. Судебно-медицинская экспертиза: Справочник для юристов. – М. : Юрид. лит, 1985. – 320 с.

27. Судебные экспертизы / Отв. ред. Н.А. Селиванов. – М. : Военное изд-во МО СССР, 1980. – 192 с.

28. *Сызранцев В.Г.* Воинские преступления: Комментарий к главе 33 УК РФ / В.Г. Сызранцев. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 304 с.

29. *Хавронюк М.І.* Військові злочини: Навч. посіб. / М.І. Хавронюк. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 1995. – 156 с.

30. *Хавронюк М. І.* Військові злочини: Комент. законодавства / М.І. Хавронюк // М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К. : Вид-во А.С.К., 2003. – 272 с.

31. *Чуваков О.А., Крупко Д.И.* Преступления против восстановленного порядка несения военной службы // Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – Харьков : ООО «Одиссей», 2001. – 836–932 с.

32. *Чхиквадзе В.М.* Советское военно – уголовное право / В.М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – 452 с.

Карпенко М.І. Непокора та невиконання наказу: методика розслідування цих злочинів

У статті розглядаються питання, що є обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні в разі вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 402–403 КК України.

Ключові слова: *непокора, невиконання наказу, військові злочини, методика розслідування.*

Карпенко Н.И. Неповиновение и неисполнение приказа: методика расследования этих преступлений

В статье рассматриваются вопросы, которые являются обстоятельствами, что подлежат доказыванию в уголовном производстве в случае совершения преступлений, предусмотренных ст.ст. 402–403 УК Украины.

Ключевые слова: *неповиновение, неисполнение приказа, воинские преступления, методика расследования.*

Karpenko N. Disobedience and failure to order: a methodology for the investigation of these crimes

The paper explores the issues that are circumstances that are subject to proof in criminal proceedings for crimes under Art.Art. 402–403 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *insubordination, failure to perform the order, military crimes, methods of investigation.*

Стаття надійшла до редакції 11.06.2013.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА: ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ І ФУНКЦІЇ

С.І. Присухін

*професор кафедри суспільних наук
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Досвід викладання навчальної дисципліни «Філософія права» дозволяє зробити висновок, що висвітлення однієї з перших тем «Філософія права: об'єкт, предмет і функції» викликає певні складності, зумовлені необхідністю попереднього опрацювання значної кількості матеріалів, які віддзеркалюють суперечливі підходи багатьох авторів щодо визначення такого поняття, як «філософія права» та пов'язаних із ним термінів. Ось чому перша лекція має надати такі підходи й усталені визначення основних понять філософії права (як вступ до дисципліни «Філософія права»), які не обтяжують слухачів змістом перманентних дискусій з даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема становлення і розвитку філософії права як наукової дисципліни репрезентована в працях вітчизняних учених-правознавців О.В. Бабкіної, О.О. Бандури, О.А. Баумайстера, В.А. Бачиніна, В.С. Бігуна, Н.Б. Болотіної, С.А. Бублика, Т.В. Воецької, І.С. Гриценка, О.Г. Данильяна, В.Н. Денисова, К.К. Жоля, В.С. Журавського, В.П. Колісника, В.А. Короткого, М.В. Костицького, О.М. Мироненка, М.І. Панова, О.В. Петришина, Н.С. Прозорової, П.М. Рабіновича, О.В. Скрипнюка, В.І. Тимошенко, Ф.П. Шульженка та зарубіжних — С.С. Алексеева, Г.І. Іконнікової, Д.А. Керімова, В.П. Ляшенка, В.С. Нерсесянца та ін.

Мета дослідження — висвітлення змістовних характеристик філософії права як складової соціальної філософії, об'єкта, предмета, структури і функцій філософії права в межах навчальної дисципліни «Філософія права» для слухачів магістерського рівня підготовки.

Основні результати дослідження. В лекції за темою «Філософія права: об'єкт, предмет і функції» (як вступ до лекційного курсу з дисципліни) до розгляду пропонується три головних питання: 1) Філософія права як складова соціальної філософії; 2) Структура і головне завдання філософії права; 3) Функції і значення філософії права.

1) *Філософія права як складова соціальної філософії.* При розгляді першого питання слід наголосити на тому, що до сьогодні немає однозначного визначення поняття «філософія права». Історія філософсько-правової думки

пропонує різні, інколи суперечливі погляди на визначення суттєвих характеристик поняття «філософія права» (визначення її об'єкта і предмета).

Відомо, що одним із перших цим поняттям послуговувався Г. Гегель, який вважав, що філософія права є окремо взятою наукою про право, що своїм предметом має ідею права. Частина сучасних філософів права, наприклад, російський правознавець В. С. Нерсесянц, вважав, що «філософія права... поступово формується як самостійна юридична дисципліна, яка має свій загально науковий статус і значення» [4, с. 16]. Предметом філософії права, на його думку, є «дослідження змісту права, його сутності і поняття, основ і місця в житті, цінності і значення, ролі в житті людини, суспільства, держави...» [4, с. 16]. Безальтернативним визначенням філософії права як юридичної науки стало визначення, запропоноване авторами «Великого енциклопедичного юридичного словника»: «Філософія права – наука, яка вивчає світоглядні, аксіологічні, антропологічні та гносеологічні основи права як регулятора суспільних відносин у їх взаємодії з індивідом, суспільством і державою» [1, с. 965]. Таким чином, серед правознавців виокремлюється позиція, згідно з якою філософію права визначають як юридичну дисципліну (науку), предметне поле якої окреслено сферою права.

Водночас має місце і інша позиція (Г. І. Іконнікова, В. П. Ляшенко та ін.), згідно з якою філософія права не може розроблятися лише окремими юридичними науками, позаяк філософсько-правова проблематика є набагато ширшою (в пізнавальному і методологічному контексті), ніж можливості правничих наук [2, с. 6]. З огляду на це можна стверджувати, що філософія права – це самостійна філософська дисципліна, яка є складовою соціальної філософії.

Зауважимо, що значна кількість представників української філософії права, до яких належать автори посібника «Філософія права» під загальною редакцією М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля, також обстоюють позицію, згідно з якою «філософія права є складовою соціальної філософії, що досліджує природу соціального взагалі. Правова філософія не претендує на цілісне вивчення суспільства, але завжди виходить з того чи іншого розуміння соціального. З іншого боку, соціальна філософія не надає повного знання про явище суспільного життя, якщо не цікавиться справедливістю людських зусиль, які складають це явище. Тобто і соціальна філософія не розвивається без філософії права» [5, с. 13].

Теоретичному вирішенню зазначеної проблеми сприяють міркування сербського теоретика права Р. Лукича, який зазначає: «Саме поняття «філософія права» легко визначити, виходячи з уже відомого поняття філософія. Філософія права є спеціальною філософією – такою, предметом якої є не загальний (увесь) світ у цілому, не все суще як таке, а лише одна його частина – право... оскільки вона є філософія, хоч і спеціальна, їй належні усі риси філософії взагалі чи загальної філософії. Це означає, що її предмет аналогічний предмету філософії» [3, с. 69]. Останнє дає підстави висновувати, що якщо соціальна філософія є вченням про граничні підстави соціального буття людини, то відповідно філософію права можна визначити як соціально-філософ-

ське вчення про «граничні підстави права як одного із способів людського буття» [6, с. 8].

Спільний об'єкт дослідження (соціальне буття людини) стає передумовою єдності філософії і філософії права. Соціальна філософія, аналізуючи суттєві характеристики людського буття, враховує весь обшир різноманітних причинно-наслідкових зв'язків суспільства, а філософія права досліджує їх у контексті взаємодії повсякденної реальності зі світом системних явищ (нормами, законами, установками, приписами тощо). Саме така взаємодія формує правову реальність як об'єкт філософії права. В єдиному об'єкті існує і предмет філософії права (як філософської дисципліни) — дослідження найзагальніших принципів соціального буття людини та його пізнання, принципи взаємодії повсякденної реальності людського Буття зі світом системи соціальної Буття (всезагальні принципи взаємодії людини з соціумом як системою, її пізнання та перетворення).

Важливим аргументом на користь тези, що філософія права є складовою соціальної філософії, може слугувати гегелівська теза про те, що необхідно виокремлювати відмінності між філософською наукою про право та юриспруденцією, позаяк правничі науки займаються правом (законотворчістю), а філософія досліджує сутність правової реальності, форми її існування (правові відносини, правову свідомість, правову діяльність). Таким чином, філософія права та право як наука відрізняються між собою предметом дослідження. Філософія права досліджує взаємодію світу буденності і системності соціального життя, а юридичні науки (як теорія держави і права) — взаємодію держави і суспільства, роль і значення права в політичній системі суспільства тощо, а головне — сутнісні характеристики права, закономірності його виникнення, функціонування і розвитку як відносно самостійних суспільних інституцій.

Необхідно наголосити на тому, що не можна повністю протиставляти філософію права й юридичні науки. З одного боку, як і будь-яка окремо взята наука теорія права використовує філософські поняття і категорії для своїх досліджень (право, закон, суспільство, людина, особистість, держава, благо, рівність, справедливість, істина, культура тощо), а, з іншого, — продукує свої власні поняття, які потрібні не тільки для юридичних наук, але і для філософії права (правомірна і неправомірна поведінка, злочин, закон, законність, правосуддя, обов'язки, відповідальність тощо). Зазначені системи знань стають методологічною основою для конкретних юридичних наук (різниця полягає лише в тому, що теорія права стає безпосередньою методологією, а філософія права — узагальненою методологією, що дозволяє досліджувати правову реальність на рівні сутності).

Філософія права крім зв'язків з юридичними науками має зв'язки з іншими гуманітарними науками, наприклад, соціологією, політологією, етикою та ін. Особливого значення набуває зв'язок філософії права з філософською антропологією. Відомо, що філософія права у своїх дослідженнях правової реальності послуговується філософським поняттям людини як особи. Систему права неможливо уявити без людини (особи) як суб'єкта правової реальності. Ось чому філософія права активно користується досягненнями

сучасної філософської антропології, бере до уваги подвійну сутність людини як особи — природну і соціальну. Знання про суттєві характеристики людини та філософське тлумачення сенсу людського життя коригують процеси формування і розвитку правової реальності, загалом, і питання захисту прав людини, зокрема. Суперечності сучасної правової реальності максимально актуалізують проблему захисту прав людини, що потребує додаткових філософсько-антропологічної рефлексії та філософсько-правових аргументів.

Отже, філософія права тісно пов'язана із загальною теорією права, політологією, етикою, філософською антропологією та іншими гуманітарними науками, об'єднаними спільним об'єктом дослідження — людиною та її соціальним життям. Водночас філософія права має свій чітко визначений предмет — дослідження суттєвих характеристик правової реальності як результату взаємодії світу буденності і світу системності соціального життя. Будучи складовою частиною соціальної філософії, філософія права має свою специфічну структуру.

2) *Структура і головне завдання філософії права.* Висвітлюючи зміст другого запитання, необхідно зауважити, що вчені правознавці до основних компонентів структури філософії права відносять: онтологію права, гносеологію права, антропологію права, аксіологію права, історію філософії права, праксеологію права.

Онтологія права досліджує основні принципи, форми, способи існування і розвитку правової реальності. Виступає як вчення про право, правові норми, юридичні закони, правосвідомість, правову культуру та інші феномени правової реальності.

Гносеологія права досліджує природу, методи, логіку пізнання та тлумачення правової реальності; співвідношення емпіричного та теоретичного, раціонального, емоційного та ірраціонального в праві.

Антропологія права розглядає антропологічні основи права, поняття «правова людина», права людини як вираз особистої цінності права, а також проблеми статусу інституту прав людини в сучасному суспільстві, права людини в конкретному соціумі тощо.

Аксіологія права як вчення про сенс права як: цінності; співвідношення утилітарного та не утилітарного права; співвідношення наукового та ідеологічного в праві; про право і справедливість.

Історія філософії права досліджує суперечливий процес виникнення і розвитку філософії права, формування її предмета (в результаті якого виникли різні концепції філософії права).

Філософсько-правова праксеологія як вчення про практичне законодавство і практичну реалізацію права, про принципи правової діяльності тощо.

Структура філософії права віддзеркалює потребу вирішення основного питання філософії права, яке, на думку видатного німецького філософа права А. Кауфмана, формулюється як питання про те, що є право (який сенс воно має). Це питання є філософським, оскільки співвідносить право з людським буттям. Через складність самої структури права основне питання філософії

права може бути вирішене через розв'язання низки основних завдань (або головних питань) філософії права.

Центральним у філософії права, на думку авторів підручника «Філософія права» під редакцією О. Г. Данильяна, постає питання про підстави справедливості та її критерії, завдання в межах якого право співвідноситься з мораллю (обґрунтування «природного права»). Не менш важливим стає пошук відповіді на питання про те, чому людина повинна підкорятись саме праву (завдання, в межах якого визначається співвідношення права і влади, про нормативну («зобов'язуючу») силу права). Вирішення двох попередніх завдань дозволяє зрозуміти природу і функції позитивного права (завдання, в межах якого з'ясовується характер правових норм, що виправдовують позитивне право загалом) [6, с. 20].

3) *Функції і значення філософії права.* При розгляді третього питання слід наголосити на тому, що філософії права, як і соціальній філософії загалом, притаманна низка функцій, сукупність яких визначає її теоретичні можливості. До основних функцій філософії права належать: світоглядна, методологічна, гносеологічна, аксіологічна та виховна.

Світоглядна функція дозволяє філософії права сформуванати найбільш узагальнені уявлення (знання) про правову реальність, місце людини у взаємодії системного світу (світу права) та повсякденної реальності (світу людини) і забезпечити адекватне пізнання суспільного буття.

Методологічна функція полягає в тому, що філософія права виступає методологією (узагальнюючим алгоритмом) дослідження правової реальності, надає систему наукових методів пізнання і перетворення правової реальності як конкретним юридичним наукам, так і окремо взятій особі.

Гносеологічна функція полягає в можливостях філософії права пізнавати правову реальність і забезпечувати науковий характер цього процесу.

Аксіологічна функція віддзеркалює систему оціночних суджень щодо сутності і необхідності, правомірного і неправомірного, законного і незаконного, які віддзеркалюють уявлення про цінності права (справедливість, рівність, воля). В такому контексті філософія права виступає і як світогляд, і як методологія, і як технологія.

Виховна функція реалізується в процесі виховання та інтеграції вищезазначених функцій. Комплексність виховного процесу, спрямованого на формування правосвідомості і правового мислення, акцентує на значенні конструктивної критики правової реальності, виявленні суперечностей між необхідним і бажаним, між свободою і необхідністю, істинною і хибною справедливістю, що потребують якнайшвидшого вирішення.

Філософія права необхідна майбутньому кваліфікованому правнику (магістру права) для якісного підвищення рівня його професійної компетентності, набуття нових знань і навичок, що загалом сприятиме оптимізації системи правових взаємовідношень у людському співтоваристві і виявленню позитивних умов удосконалення соціально-правового життя.

Філософія права не має потреби стати над наукою, підкорити юридичні науки або замінити відомі системи науково-правничих знань. Навпаки, філо-

софія права реалізує свої функції через взаємодію і взаємну узгодженість з іншими суспільно-правовими, гуманітарними і спеціальними науками. Вона тісно пов'язана з практикою формування правової свідомості, вихованням освіченої, теоретично підготовленої і методологічно озброєної особи як суб'єкта правової реальності XXI ст. [2, с. 14].

Висновки. Філософія права є складовою соціальної філософії. Теоретичним обґрунтуванням єдності соціальної філософії і філософії права слугує один і той же об'єкт дослідження – соціальний світ людини. Соціальна філософія аналізує світ соціального загалом у цілісності його причинно-наслідкових зв'язків, а філософія права віддзеркалює результат взаємодії світу буденності і світу системності соціального життя, до якого належать норми, закони, приписи. Така взаємодія і формує правову реальність як об'єкт філософії права.

В об'єкті філософії права міститься предмет філософії права як філософської дисципліни, що досліджує загальні принципи соціально-правового життя та необхідності його пізнання, принципи взаємодії повсякденної реальності людини із системним світом, узагальнені принципи існування, пізнання і перетворення правової реальності.

До основних компонентів філософії права як наукової дисципліни належать: онтологія права, гносеологія права, антропологія права, аксіологія права, історія філософії права, праксеологія права. Основними функціями філософії права є світоглядна, методологічна, гносеологічна, аксіологічна та виховна. В реалізації своїх функцій філософія права взаємодіє з іншими суспільними, гуманітарними та спеціальними науками. Вона тісно пов'язана з практикою формування правової свідомості, вихованням освіченої, теоретично підготовленої і методологічно озброєної особи як суб'єкта правової культури XXI ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. – 1020 с.

2. *Иконникова Г.И., Ляшенко В.П.* Основы философии права. – М.: ИНФРА-М, Изд-во «Весь мир», 2001. – 256 с.

3. *Лукич Р.* Методология права. [перевод с сербохорватского] / Лукич Р.; под ред.: Керимова Д.А. (Вступ. ст.); [пер.: Кулистиков В.М.] – М.: Прогресс, 1981. – 304 с.

4. *Нерсесянц В.С.* Философия права: Учебник для вузов. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА•М, 1999. – 652 с.

5. Філософія права: Навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Зайчківський та ін.; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

6. Філософія права: Підр. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / За ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.

Присухін С.І. Філософія права: об'єкт, предмет і функції

Стаття пропонує конспективний виклад лекції за темою «Філософія права: об'єкт, предмет і функції» у контексті обговорення досвіду викладання дисципліни «Філософія права» на юридичному факультеті ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ.

Ключові слова: філософія права, правова реальність, об'єкт філософії права, предмет філософії права, структура філософії права, функції філософії права.

Присухин С.И. Философия права: объект, предмет и функции

Статья предлагает конспективное изложение лекции на тему «Философия права: объект, предмет и функции» в контексте обсуждения опыта преподавания дисциплины «Философия права» на юридическом факультете Высшего учебного заведения «Национальная академия управления», г. Киев.

Ключевые слова: философия права, правовая реальность, объект философии права, предмет философии права, структура философии права, функции философии права.

Prysukhin S.I. Philosophy of Law: object, subject and functions

The article brings forward the concise of lecture «Philosophy of Law: object, subject and functions» in the context of discussion of the teaching experience of disciplines «Philosophy of Law» at the faculty of Law, National Academy of Management, Kyiv.

Keywords: philosophy of law, legal reality, object of philosophy of law, subject of philosophy of law, structure of philosophy of law, functions of philosophy of law.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2013.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРО ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ В СИСТЕМІ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ

А.С. Трегубенко

*випускник Національного університету
оборони України імені І.Черняховського,
підполковник юстиції*

Постановка проблеми. Зараз, коли пройшло майже 70 років після закінчення Другої світової війни, ми добре знаємо, що самі серйозні загрози безпеки, з якими ми зіштовхуємося сьогодні й будемо зіштовхуватися в майбутньому, не зводяться до агресивних війн між державами. Вони містять у собі війни й насильство всередині держав, поширення й можливість застосування ядерної, радіологічної, хімічної й біологічної зброї, тероризм і організовану злочинність, погіршення стану навколишнього середовища, які загрожують життю. Ці загрози походять як від недержавних суб'єктів, так і від держав, причому мова йде як про безпеку людей, так і про безпеку країн.

Актуальність теми зумовлена геополітичними змінами у світі, появою нових загроз світовій безпеці, які докорінно змінюють підходи світового суспільства та окремих держав до формування національних, регіональних та світової систем безпеки. Протягом двох останніх десятиріч спостерігається низка кардинальних перетворень у суспільно-політичному житті багатьох країн світу. На фоні розрядки глобальної напруженості відбувся сплеск насильства і нестабільності на локально-регіональному рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика в різний час стала предметом наукового інтересу багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: В. Іжевська, Ю. Мацейко, В. Нікітюк та О. Хохлишевої.

Мета статті: систематизувати та проаналізувати застосування сили в системі колективної безпеки.

Основні результати дослідження. На сьогодні право на санкціонування застосування сили в системі колективної безпеки належить Організації Об'єднаних Націй, тому таке застосування сили доцільно розглядати в рамках Статуту Організації. Саме Статут ООН є установчим актом Організації, що встановлює права та обов'язки держав-членів, визначає органи і процедури ООН. Будучи міжнародною угодою, Статут кодифікує на міжнародному рівні основоположні принципи міжнародних відносин – від суверенної рівності держав до заборони застосування сили у міжнародних відносинах, утвердження фундаментальних прав людини тощо.

Засновники Статуту Організації Об'єднаних Націй визнавали, що сила може виявитися необхідною для запобігання й усунення загрози миру й придушення актів агресії або інших порушень миру. Військова сила, яка застосовується законним і належним чином, є життєво важливою складовою частиною будь-якої діючої системи колективної безпеки в будь-якому її визначенні-традиційно вузькому визначенні або більш широкому. Однак, мало знайдеться питань у сучасній політиці, які б мали великі складнощі і в той же час велику значимість, ніж принципи, що стосуються використання сили і її застосування в конкретних ситуаціях.

Статут Організації Об'єднаних Націй [1] (ст. 2) чітко забороняє державам-членам застосовувати або погрожувати застосуванням сили один проти одного, допускаючи при цьому лише два виключення:

- дії у порядку самооборони у відповідності до ст. 51 Статуту;
- вживання заходів військового характеру, яке санкціоноване Радою Безпеки ООН на підставі глави VII Статуту (і шляхом розширення стосовно до регіональних організацій на підставі глави VIII) у порядку реагування на «будь-яку загрозу миру, будь-яке порушення миру або акт агресії».

Під час застосування основних положень Статуту на практиці доводиться зіштовхуватись із трьома проблемними питаннями:

- перше стосується ситуації, коли держава заявляє про своє право нанести в порядку самооборони превентивний удар у відповідь на загрозу, що не носить безпосереднього характеру;
- друге стосується ситуації, коли держава створює зовнішню загрозу, реальну або потенційну, іншим державам або людям, що перебувають за її межами, але при цьому в Раді Безпеки ООН існують розбіжності з приводу того, що робити в цьому випадку;
- третє стосується ситуації, коли загроза носить головним чином внутрішній характер, тобто небезпека загрожує самому населенню тієї або іншої держави.

Стаття 51 Статуту ООН [1] визначає, що «дійсний Статут ні в якій мірі не порушує невід'ємного права на індивідуальну або колективну самооборону, якщо відбудеться збройний напад на члена Організації доти, поки Рада Безпеки ООН не прийме мір, необхідних для підтримки міжнародного миру й безпеки». Однак держава, що є об'єктом загрози, відповідно до давно уже сталої норми міжнародного права, може почати воєнні дії, якщо загроза нападу є безпосередньою і ніякі інші засоби не в змозі усунути її, а дії – адекватні загрози. Проблема виникає в ситуації, коли загроза не носить безпосереднього характеру, але за ствердженням все-таки є реальною: наприклад придбання з ворожим наміром потенціалу для виробництва ядерної зброї.

Виникає питання: чи може держава, не звертаючись до Ради Безпеки ООН, посилатися в цих обставинах на право заздалегідь почати дії в порядку самооборони, причому не тільки попереджувальні дії (у відношенні безпосередньої загрози або загрози, що наближається), але й превентивні дії (відносно загрози, що не є безпосередньою або такою, що наближається)? Ті, хто стверджувально відповідають на це питання, наводять доказ про те, що збиток, що

може стати наслідком деяких загроз (наприклад, дій терористів, що володіють ядерною зброєю), настільки великий, що просто небезпечно чекати, коли ці загрози стануть безпосередніми, і що завчасні дії можуть завдати меншої шкоди (наприклад, випадання радіоактивних опадів у результаті руйнування реактора є меншим злом, ніж обмін ядерними ударами).

Відповідь полягає в наступному: якщо є вагомі аргументи на користь превентивних воєнних дій і вагомі докази, що їх підтверджують, то вони повинні бути доведені до відома Ради Безпеки ООН, яка може санкціонувати такі дії, якщо порахує це необхідним. Якщо вона не порахує це потрібним, то необхідно використати інші шляхи, включаючи переконання, переговори, попередження й стримування, і потім знову розглянути варіант воєнних дій.

Що стосується ситуації, коли яка-небудь держава створює загрозу іншим державам, людям, що перебувають поза її межами, або міжнародному порядку в більш загальному плані, то глава VII Статуту дозволяє Раді Безпеки ООН схвалити будь-які примусові дії, включаючи і воєнні дії, проти держави, коли вона порахує їх «необхідними для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки» (ст. 42) [1]. Мова йде про ситуації, коли загроза вже матеріалізувалася або може матеріалізуватися в найближчому майбутньому; коли вона пов'язана з діями самої держави або діями недержавних суб'єктів, яких вона переховує або підтримує; коли вона приймає форму дії або бездіяльності, реального або можливого акту насильства або просто виклику авторитету Ради Безпеки.

Варто підкреслити, що заклопотаність, виражена з приводу законності превентивного використання військової сили у випадку самооборони на підставі ст. 51 Статуту ООН, не стосується випадку колективних дій, санкціонованих на підставі глави VII. В обстановці, що складається у світі в XXI ст., міжнародне співтовариство повинно бути занепокоєно тими ситуаціями, коли одночасно присутні терористи, зброя масового знищення, безвідповідальність держав й ще багато чого іншого і які можуть, можливо, виправдати застосування сили не тільки як постфактум, але й у превентивному порядку, до того, як прихована загроза стане явною. Мова не йде про те, чи можуть бути розпочаті такі дії; вони можуть бути розпочаті Радою Безпеки ООН як відображення колективної волі міжнародного співтовариства до забезпечення безпеки в будь-який момент, коли Рада Безпеки вважатиме, що існує загроза міжнародному миру й безпеці.

Статут Організації Об'єднаних Націй не є настільки чітким, яким він міг би бути, коли справа стосується порятунку життя людей у країнах, де складаються ситуації, пов'язані зі здійсненням масових злодіянь. Він «затверджує віру в основні права людини», однак мало що робить для їхнього захисту, а ст. 2 забороняє втручання «у справи, які по суті належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави». Тому в рамках міжнародного співтовариства давно йде суперечка між тими, хто наполягає на «праві втручатися» у ситуації, пов'язані з катастрофами, породженими людиною, і тими, хто твердить про те, що Рада Безпеки, незважаючи на всі її повноваження на «підтримку або відновлення міжнародної безпеки», передбачені гл. VII Статуту, не має права санкціонува-

ти які-небудь примусові дії проти суверенних держав, щоб не відбувалося в їхніх межах.

У Конвенції про запобігання злочину геноциду і покаранні за нього [5] (Конвенція про геноцид) держави погодилися з тим, що геноцид, незалежно від того, відбувається він у мирний або воєнний час, є злочином, що порушує норми міжнародного права проти якого вони зобов'язуються вживати заходів попередження й карати за його здійснення. З тих пір є думка, що геноцид, де б він не відбувався, є загрозою безпеки всіх. Принцип невтручання у внутрішні справи не може використовуватись для прикриття актів геноциду або інших злочинів, таких, як широкомасштабні порушення норм міжнародного гуманітарного права або масові етнічні чищення, які можуть обґрунтовано розглядатися як загроза міжнародної безпеки й зважаючи на це вважатися підставою для вживання заходів Радою Безпеки.

Низка гуманітарних катастроф, що відбулися в Сомалі, Боснії й Герцеговині, Косово, Руанді й Сьєрра-Леоне змусили сконцентрувати увагу не на імунітетах суверенних урядів, а на їхніх обов'язках як перед власним народом, так і перед міжнародним співтовариством у більш широкому плані. Все ширше визнається, що мова йде не про «право якої-небудь держави втручатися», а про «відповідальність за захист», що лежить на кожній державі, коли справа стосується людей, що страждають у результаті катастроф, яких можна було б уникнути, – масових убивств і зґвалтувань, етнічних чисток, що виражається у вигнанні й залякуванні людей, і навмисного створення умов, у яких люди голодують і хворіють. І все більш широкого визнання набуває думка про те, що, хоча суверенні держави несуть головну відповідальність за захист своїх власних громадян від таких катастроф, у тих випадках, коли вони не можуть або не бажають забезпечити такий захист, відповідальність за це повинне взяти на себе міжнародне співтовариство. І ця відповідальність передбачає прийняття цілої низки мір, включаючи превентивні міри, реагування на насильство, якщо це необхідно, і відновлення зруйнованого суспільства. Головну увагу варто приділяти сприянню припинення насильства за допомогою посередництва й інших інструментів і захисту людей за допомогою таких мір, як направлення гуманітарних, правозахисних і поліцейських місій. Сила, якщо вона потрібна, повинна застосовуватися як крайній засіб.

Рада Безпеки ООН була не надто послідовною або не дуже ефективною у зазначених ситуаціях, нею вживаються дії занадто пізно, надто нерішуче або взагалі не вживалися. Однак поступово Рада й міжнародне співтовариство в більш широкому плані прийшли до визнання того, що, діючи на підставі гл. VII й відповідно до норм колективної міжнародної відповідальності за захист, вона завжди може санкціонувати воєнні дії для виправлення катастрофічного положення, породженого внутрішніми злочинними, якщо вона готова оголосити, що ситуація створює «загрозу міжнародному миру й безпеці», що зробити особливо нескладно, коли мають місце порушення норм міжнародного права.

Варто підтримувати норму, яка передбачає, що існує колективна міжнародна відповідальність за захист, яка реалізується Радою Безпеки і яка санк-

ціонує військове втручання як крайній засіб у випадку, коли мова йде про геноцид і інші масові вбивства, етнічні чистки або серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, яким суверенні держави не змогли або не побажали запобігти.

Ефективність глобальної системи колективної безпеки, так само як і будь-якого іншого правового порядку, залежить у підсумку не тільки від законності рішень, але й від загальної уяви про їх легітимність: вони повинні мати під собою міцну доказову базу й ґрунтуватися на вірних – у моральному й правовому відношеннях – посиленнях.

Для прийняття рішення про те, санкціонувати чи ні застосування сили, Рада Безпеки повинна прийняти й постійно враховувати комплекс погоджених керівних принципів, причому вона повинна відразу ж зайнятися питанням не про те, чи можна законно застосувати силу, а питанням про те, чи необхідно це робити.

Під час розгляду питання про те, чи санкціонувати або чи схвалити застосування військової сили, Рада Безпеки повинна завжди враховувати незалежно від інших міркувань, які вона може взяти до уваги, принаймні наступні п'ять базових критеріїв легітимності:

а) *серйозність загрози*. Чи носить загроза заповідання збитку безпеки держави або людини такий характер і чи є вона в достатній мірі ясною і серйозною, щоб виправдати застосування військової сили? Що стосується внутрішніх загроз, то чи пов'язано це з геноцидом і іншими масовими вбивствами, етнічним чищенням або серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права, які носять реальний характер;

б) *правильна мета*. Чи є очевидним, що головна мета воєнних дій, які передбачаються, полягає в тому, щоб нейтралізувати або запобігти даній загрози, які б інші цілі або мотиви не існували при цьому;

в) *крайній засіб*. Чи були вивчені всі варіанти відбиття даної загрози, які носять невоєнний характер, та чи існують розумні підстави припускати, що інші міри виявляться безуспішними;

г) *домірність засобів*. Чи є передбачувані воєнні дії за своїми масштабами, тривалістю й інтенсивністю єдиним і можливим засобом для відбиття даної загрози.

д) *збалансований облік наслідків*. Чи існує розумна надія розраховувати на те, що при успішному здійсненні воєнних дій щодо відбиття даної загрози дії не викличуть гірших наслідків, ніж бездіяльність.

Ці керівні принципи, що стосуються санкціонування застосування сили, повинні бути завжди закріплені в резолюціях Ради Безпеки й Генеральної Асамблеї.

Після визначення Радою Безпеки необхідності санкціонувати застосування сили, залишаються питання, що стосуються наявних у його розпорядженні можливостей забезпечити виконання цього рішення. В останні роки виконання рішень, пов'язаних із санкціонуванням застосування військової сили в миротворчих цілях, покладається насамперед на багатонаціональні сили. Миротворчі підрозділи та миротворчий персонал країн-контрибуторів

частіше задіюються в тих ситуаціях, коли санкціоноване розгортання сил здійснюється за згодою сторін у конфлікті з метою сприяння здійсненню мирної угоди або ведення спостереження за лінією припинення вогню після того, як бойові дії було припинено.

Висновки. Під керівництвом ООН у міжнародному праві напрацьована певна система нормативно-правового впливу на регламентацію миротворчої діяльності. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. правова база ООН з проведення міжнародних миротворчих операцій поповнилась правовими документами, які конкретно регламентують проведення міжнародних операцій різних видів.

Однак, зважаючи на сучасні виклики і загрози перед ООН виникає нагальна потреба відпрацювати, обговорити зі світовою спільнотою та затвердити (ввести в дію) новітній документ який би чітко регламентував питання:

- впливу на ситуацію щодо порушень міжнародного права;
- підстави, процедура прийняття рішення та порядок направлення військ (сил) до держав з загрозами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статут ООН. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
2. Хартія Європейської безпеки // Наука і оборона. – 2000. – № 1.
3. Котляров І.І. Международное гуманитарное право. – М., 2003.
4. Конвенція «Про привілеї та імунітети ООН» 1946 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>.
5. Про запобігання злочину геноциду і покарання за нього: Конвенція 1948 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>.
6. Про охорону персоналу Організації Об'єднаних Націй та зв'язаного з нею персоналу: Конвенція 1994 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.infodisk.com.ua, laws@
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол 1), 1977 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.infodisk.com.ua, laws@.
8. Основные сведения об ООН. – М. : Междунар. отношения, 1991.

Трегубенко А.С. Міжнародне право про застосування сили в системі колективної безпеки

У статті систематизовано та проаналізовано застосування сили в системі колективної безпеки в рамках міжнародного права.

Ключові слова: Рада Безпеки ООН, система колективної безпеки, застосування сили.

Трегубенко А.С. Международное право о применении силы в системе коллективной безопасности

В статье систематизировано и проанализировано применение силы в системе коллективной безопасности в рамках международного права.

Ключевые слова: Совет Безопасности ООН, система коллективной безопасности, применение силы.

Tregubenko A. International law on the use of force in the system of collective security

The paper systematically analyzed and the use of force in the system of collective security within the framework of international law.

Keywords: *United Nations Security Council, the system of collective security, the use of force.*

Стаття надійшла до 14.05.2013.

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ
ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
УКРАЇНИ З ІНОЗЕМНИМИ ДЕРЖАВАМИ**

Р.М. Терлецький
підполковник юстиції,
випускник Національного університету
оборони України імені І. Черняхівського

Постановка проблеми. Міжнародні передачі товарів військового призначення являють собою явище, характерне для розвитку сучасних міжнародних відносин. Це обумовлено суверенним правом держав одержувати в цілях оборони ОВТ, які надходять, зокрема, із зовнішніх джерел. Незважаючи на доволі обмежену частку обсягів торгівлі зброєю в загальносвітовому товарообігу, саме ВТС держав визначає рівень взаємної довіри, значною мірою впливає на формування та подальший характер відносин між ними, тому його дослідження набуває додаткової наукової та практичної актуальності.

У процесі здійснення переходу до ринкової економіки в Україні склався вимушено високий ступінь відкритості економіки в аспекті залежності економічних процесів усередині країни від зовнішніх економічних чинників. Ця підвищена відкритість поєднується з недорозвиненими механізмами функціонування відкритого до зовнішнього світу господарства, що об'єднують загальну інституційну основу відкритої ринкової економіки, інфраструктуру зовнішньоекономічної діяльності, державне регулювання. Внаслідок цього підвищена відкритість призводить і до підвищеної вразливості національної економіки, формування переважно однієї залежності від світового господарства за відсутності належного впливу на його умови в зворотному напрямку. Враховуючи це, стратегічним завданням української зовнішньої політики має бути перетворення країни з об'єкта на впливовий суб'єкт міжнародних відносин.

З проголошенням незалежності перед Україною постали нові зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні проблеми, в тому числі необхідність здійснення такого специфічного виду діяльності, як експорт озброєнь, що значною мірою визначає роль держави в сучасній системі міжнародних відносин. Для розв'язання комплексу загальнодержавних проблем Україна претендує на стаке місце серед провідних світових експортерів озброєнь і водночас бере активну участь у підтриманні регіональної та глобальної безпеки. Таким чином, необхідність забезпечення балансу політичних, економічних та інших національних інтересів, пов'язаних із експортом ОВТ, визначає доцільність наукового вивчення даної проблеми.

Україна успадкувала близько 30% ВПК колишнього СРСР та близько 20% його наукових і дослідницьких центрів. Варто зазначити, що за радянських часів у виробництві зразків ОВТ частка України становила лише 3%, Росії біля 85%, а у кінцевих розробках військової продукції відповідно 7% і 91%. На підприємствах ОПК України будувалася майже половина авіа несучих кораблів, крейсерів і кораблів інших класів військово-морського флоту, стартових ракет, танків та радіоелектронного обладнання. Але українська продукція складала переважно комплектуючі, що ставило в залежність майбутнє більшості підприємств та відповідно їх робітників. Крім того, більшість підприємств була налаштована на випуск таких обсягів оборонної продукції, які не були потрібні Україні, виходячи з нових історичних реалій.

На Україну, зокрема, припадало майже третина космічного потенціалу колишнього СРСР, у створенні ракет та супутників брали участь понад 140 конструкторських бюро, підприємств та інститутів. З 20 типів міжконтинентальних ракет 12 вироблялись в Україні. Така ситуація була, з одного боку, загрозливою для розвитку такого високотехнологічного сектору як ОПК, а з іншого, — стимулювала пошук можливостей для збуту оборонної продукції за кордоном.

Формування ринкових відносин в Україні, крім того, обумовило процеси конверсії і диверсифікації оборонного виробництва, які б часто були несистемними. При значному скороченні в кілька разів оборонного замовлення в ході розпочатої конверсії відбулася часткова інтеграція оборонного і цивільного машинобудування, однак зниження питомої ваги оборонної продукції в загальних обсягах продукції комплексу не вирішило долю ОПК в цілому.

Коли на початку 1996 р. Український ОПК налічував уже тільки близько 400 підприємств і виробляв близько 7% від обсягів 1991 р., гостро постало питання його подальшого розвитку. Фактично ОПК опинився на межі, коли відсутність рішень призвела б до його втрати. Додатковою проблемою стала необхідність суттєвого скорочення національних збройних сил, оскільки спадщина СРСР являла собою понад 900-тисячне військово-угруповання (720 тисяч військовослужбовців та 180 тисяч цивільного персоналу) з величезною кількістю ОВТ, яке тільки за основними видами озброєння складало 6500 танків, 7000 БМП, 7200 гармат та мінометів, 1500 бойових літаків.

Саме внаслідок вищезазначених факторів ринок озброєння став для України одним із найважливіших сегментів загального світового ринку. Крім того, зовнішньоторговельні операції із зброєю, чутливими технологіями або спеціальними послугами тісно пов'язані з міжнародною і внутрішньою політикою. Нарешті, успішно торгувати зброєю можуть лише ті держави, які мають політичний вплив у світі, з одного боку, і які володіють розвиненим високотехнологічним виробництвом, — з іншого. Отже, присутність України на світовому ринку озброєння має велике політичне й економічне значення для майбутнього розвитку держави.

При формуванні нової ідеології ВТС України з іноземними державами та прийнятті рішення щодо централізації збройового експорту військово-політичним керівництвом держави було максимально враховано роль і місце ОПК

в економіці та безпеці. А саме, ОПК не тільки забезпечує обороноздатність держави та визначає матеріально-технічну основу обороноздатності держави, але й надає потужного поштовху розвитку науково-технічному прогресу, надає змогу державі ефективно впливати на розвиток усієї економіки. Було прийнято до уваги, що військові технології та технології подвійного призначення можуть бути успішно використані в цілком мирних цілях, а завдяки об'ємній компонентній структурі ОПК може впливати на розвиток і рівень впровадження новітніх технологій у інші галузі господарства, особливо у «цивільне машинобудування», металургію, хімічну промисловість. Урешті-решт, ОПК посідає важливе місце у міжнародних економічних відносинах.

Адже ВТС вимагає патронату з боку керівництва держави на найвищому рівні, і це сприяє виникненню економічних зв'язків іншого характеру, у тому числі бартерних, офсетних, кредитних та лізингових.

Високий рівень ВТС сприяє підвищенню міжнародного авторитету з економічної точки зору, свідчить про конкурентоздатність продукції ОПК на міжнародному ринку та сприяє підвищенню міжнародного авторитету з політичної точки зору, тому тема статті є актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика ВТС України стала предметом наукового інтересу багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: Б.П. Андресюк, В.П. Горбулін, В.П. Гречанінов, В.В. Горovenko, А.С. Гриценка, О.І. Кузьмук, М.П. Орзіх, Б.А. Пережняк, Л. Д. Тімченко та інші.

Мета статті полягає у дослідженні питань правового забезпечення військово-технічного співробітництва України з іноземними державами.

Основні результати дослідження. ВТС з іноземними державами є важливою складовою зовнішньополітичної діяльності України, пов'язаної з міжнародним співробітництвом у сфері розробки, виробництва, ремонту, модернізації, знищення (утилізації) товарів військового призначення, а також із міжнародними передачами таких товарів, яке й надалі відіграватиме важливу роль у реалізації актуальних завдань національної безпеки і оборони України. Головними завданнями ВТС є збереження і розвиток вітчизняного ОПК та забезпечення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів України у новітніх озброєннях і військовій техніці, сприяння зміцненню дружніх міжнародних відносин України, її іміджу як держави, що володіє значним сучасним науково-технічним, технологічним та виробничим потенціалом зі створення ОВТ, забезпечення реалізації національних інтересів України в різних регіонах світу, формування передумов для розширення зв'язків України з іноземними державами, зокрема, у зовнішньоекономічній сфері та у сфері оборони.

Сучасний стан ВТС свідчить про потребу в удосконаленні регулювання питань формування та реалізації державної політики у сфері ВТС з іноземними державами, засад державного регулювання та державного контролю у цій сфері, а також повноважень учасників та суб'єктів ВТС.

Забезпечення реалізації державної політики у сфері ВТС, створення Української частини міжнародних і міждержавних комісій, визначення учасників ВТС від Української сторони, інші найважливіші повноваження у цій сфері

затверджені Указом Президента України «Про заходи щодо вдосконалення військово-технічного співробітництва України з іноземними державами» від 21.04.99 р. № 422/99 [10], покладені на Кабінет Міністрів України.

Постановою Кабінету Міністрів України затверджені «Державна програма реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2010 року» [12], а також Положення, які регулюють цю сферу діяльності, а Генеральним штабом Збройних Сил України визначена Стратегія технічного оснащення Збройних Сил України, Державна програма розвитку ОВТ в Україні на період до 2015 р.

У той же час досі нормативними актами не передбачений порядок планування робіт з укладання міжнародних договорів з ВТС, науково-технічної та виробничої міжнародної кооперації у цій сфері, проведення переговорів, за підсумками яких планується укладення ЗЕД (контрактів) між вітчизняними й іноземними суб'єктами господарської діяльності, у тому числі робіт, що виконуються за власні обігові кошти вітчизняних виконавців, кредити вітчизняних або іноземних замовників, військово-технічного супроводження якості робіт у рамках міжнародних договорів України тощо.

Ратифікація, затвердження, виконання та денонсування міжнародних договорів України у сфері ВТС з іноземними державами здійснюється у відповідності до Закону України «Про міжнародні договори України» [4].

Самі ж рішення про проведення переговорів та укладення міжнародних договорів України у сфері ВТС з іноземними державами відповідно до пропозицій РНБО України, Кабінету Міністрів України або інших уповноважених на це центральних органів виконавчої влади, установ й організацій приймаються Президентом України.

Міжурядові (міжвідомчі) договори з окремих питань ВТС з іноземними державами, науково-технічної, виробничої, навчальної та іншої міжнародної кооперації у цій сфері в установленому порядку укладаються Кабінетом Міністрів України (центральними органами виконавчої влади)

ВТС України з іноземними державами призупиняється, обмежується, припиняється та поновлюється актами Президента України на виконання Україною рішень Ради Безпеки ООН, міжнародних зобов'язань України, або потреб забезпечення інтересів національної безпеки і оборони.

Пропозиції щодо призупинення, обмеження, припинення та поновлення ВТС з іноземними державами вносяться на розгляд Президенту України РНБО України, Кабінетом Міністрів України, або уповноваженими на це центральними органами виконавчої влади, установами й організаціями.

За роки незалежності органами державної влади України проведена значна робота з укладання міжнародних договорів України у сфері ВТС. Міжнародні договори з ВТС укладені з понад 30 країнами, із яких тільки частина ратифікована Верховною Радою України.

У зв'язку з відсутністю відповідної нормативно-правової бази з планування, організації, координації та контролю ВТС, значна кількість укладених міжнародних договорів, не сприяє реалізації планів і програм військово-технічної і військово-промислової політики органів державної влади з підготовки

держави до оборони. По значній кількості міжнародних договорів у цій сфері роботи взагалі не розпочаті і не створені міжнародні чи міждержавні комісії.

У цих умовах формування наукового, науково-технічного та технологічного набутку, оновлення наявних виробничих потужностей, науково-технічний розвиток ОПК здійснюється, в основному, при виконанні ЗЕД (контрактів) між вітчизняними й іноземними суб'єктами господарської діяльності без будь-якого планування, оцінки їх важливості органами державної влади у справі зменшення військово-технічної залежності від інших країн.

При цьому, у зв'язку з відсутністю належного державного регулювання при укладанні ЗЕД (контрактів), роботи, спрямовані на формування набутку, розвиток ОПК, виконуються через уповноважені організації з експорту-імпорту, на оплату послуг яких потрібно 30-40% від загальної вартості договору (контракту), тобто здійснюється тиск на Державний бюджет при реалізації програм, планів і заходів органів державної влади на забезпечення обороноздатності держави.

Однак на даний час не вжито дієвих заходів щодо розроблення, внесення на розгляд Верховної Ради України та забезпечення належного супроводження проходження у парламенті законопроекту про ВТС з іноземними державами.

Відсутність же комплексного, адекватного пріоритетним інтересам національної безпеки і оборони законодавчого регулювання питань ВТС призводить до неузгоджених дій органів державної влади і суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів, гальмує розвиток такого співробітництва, завдає шкоди національним інтересам України у зазначеній сфері.

У зв'язку з цим, 27.03.2009 Радою національної безпеки і оборони України було вирішено:

1). Підтримати основні концептуальні засади проекту Закону України «Про військово-технічне співробітництво з іноземними державами», внесеного Головою Ради національної безпеки і оборони України на розгляд Ради.

2). Запропонувати Президентові України внести проект Закону України «Про військово-технічне співробітництво з іноземними державами» на розгляд Верховної Ради України і визначити його як невідкладний для позачергового розгляду парламентом.

Головною метою цього закону являється нормативне врегулювання питань, що пов'язані з плануванням, організацією, координацією, контролем та виконанням робіт у сфері ВТС, як складової частини підготовки держави до оборони в мирний час, а саме:

- викладено визначення термінів, які використовуються в законі;
- визначено цілі й основні засади державної політики у сфері ВТС;
- визначено сфера застосування закону та види діяльності;
- встановлено порядок реалізації державної політики у сфері ВТС, організації робіт зі створення українських частин міжнародних та міждержавних комісій, визначення учасників ВТС від української сторони тощо;
- визначено повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування, установ, організацій і підприємств, суб'єктів ВТС;

— передбачено ліцензування діяльності у сфері розроблення, виробництва, випробування ОВТ, а також надання відповідних послуг.

Розроблення відповідного закону на даний час обумовлено:

— відсутністю належної правової бази в сфері планування, організації, координації, контролю, фінансування, оподаткування та виконання робіт з ВТС, науково-технічної, виробничої й іншої міжнародної кооперації у цій сфері згідно з Законом України «Про оборону України» [3];

— необхідністю виділення ВТС як складової частини підготовки держави до оборони в мирний час у відповідності до Закону України «Про оборону України» із загальної зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарської діяльності з реалізації «товарів військового призначення» на ринку озброєння, що здійснюється відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [1].

Висновки. Завдяки реалізації Закону України «Про військово-технічне співробітництво України з іноземними державами» виникає можливість створення та врегулювання таких умов у сфері ВТС, що дозволять:

— здійснювати планування, державне регулювання, координацію та контроль ВТС, науково-технічної і виробничої міжнародної кооперації з урахуванням планів, програм і заходів органів державної влади, спрямованих на підготовку держави до оборони і науково-технічного розвитку ОПК;

— поступово формувати науковий, науково-технічний та технологічний набуток для створення і виробництва високоефективних вітчизняних засобів збройної боротьби;

— зменшити витрати держави на проведення робіт із структурної перебудови ОПК;

— знизити рівень військово-технічної залежності держави від постачання ОВТ, засобів їх використання від інших країн за рахунок науково-технічного розвитку вітчизняного ОПК;

— забезпечити сприятливі умови для створення державного матеріального резерву та мобілізаційного розгортання галузей національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII.

2. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання: Закон України від 20 лютого 2003 року № 549-IV.

3. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII.

4. Про Міжвідомчу комісію з політики військово-технічного співробітництва та експортного контролю: Указ від 06.11.2009 № 909/2009.

5. Про Концепцію військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року: Указ Президента України від 27.08.2003 № 913/2003.

6. Про додаткові заходи щодо вдосконалення контролю у сфері міжнародного військово-технічного співробітництва: Указ Президента України від 24.12.2002 № 1207/2002.

7. Про розмежування повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері військово-технічного співробітництва з іноземними державами: Указ Президента України від 20.03.2002 № 276/2002.

8. Про заходи щодо вдосконалення військово-технічного співробітництва України з іноземними державами: Указ Президента України від 21.04.1999 № 422/99.

9. Питання військово-технічного співробітництва з іноземними державами, експортного контролю та військово-промислової політики: Указ Президента України від 04.02.1999 № 121/99.

10. Про затвердження Державної програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2010 року: Постанова Кабінету Міністрів України.

Терлецький Р.М. Правові аспекти регулювання військово-технічного співробітництва України з іноземними державами

У статті систематизовано та проаналізовано інформацію щодо наявного стану законодавчого врегулювання діяльності України у сфері ВТС з іноземними державами шляхом огляду та аналізу зазначеного співробітництва та діючої нормативно-правової бази України.

Ключові слова: військово-технічне співробітництво України з іноземними державами, зовнішньоекономічні договори, оборонно-промисловий комплекс.

Терлецкий Р.М. Правовые аспекты регулирования военно-технического сотрудничества Украины с иностранными государствами

В статье систематизирована и проанализирована информация относительно имеющегося состояния законодательного урегулирования деятельности Украины в сфере ВТС с иностранными государствами путем осмотра и анализа указанного сотрудничества и действующей нормативно-правовой базы Украины.

Ключевые слова: военно-техническое сотрудничество Украины с иностранными государствами, внешнеэкономические договоры, оборонно-промышленный комплекс.

Terletskiy R. Legal aspects of the regulation of military-technical cooperation with foreign countries in Ukraine

The article summary and analysis of available information on the status of legislative regulation of Ukraine in the sphere of military-technical cooperation with foreign countries through inspection and analysis of this cooperation and the existing legal framework of Ukraine.

Keywords: military-technical cooperation between Ukraine and foreign countries, foreign economic contracts, the military-industrial complex.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2013.

ДО УВАГИ АВТОРІВ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

Статті, що надсилаються до редакції журналу «Юридична наука», відповідно до постанови президії Вищої атестаційної комісії України 7D05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», **повинні містити такі елементи:**

- наукова стаття повинна бути актуальною, з виразно окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

- Стаття має включати наступні необхідні елементи:
  - постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається;

- визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі;

- формулювання цілей статті;

- виклад основних обґрунтованих результатів дослідження;

- висновки з даного дослідження;

- внутрішню структурування — розділи з назвами або виділені частини.

- Посилання на ту чи іншу роботу у тексті повинні позначатися в дужках за порядковим номером цієї роботи в списку використаних джерел з вказівкою на відповідну сторінку ([3, с. 12]).

- Список використаних джерел у кінці статті складається відповідно до вимог державного стандарту України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

- Після списку використаних джерел подаються анотації та ключові слова трьома мовами (українська, російська, англійська).

- Анотації мають містити також прізвище та ім'я автора, назву статті відповідними мовами.

- Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова) не повинен перевищувати 20–30 тис. знаків, як виняток, не більше 40 тис. знаків.

До наукової статті необхідно додавати:

- електронний варіант статті у форматі Word;

- інформаційну довідку про автора українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, поштова адреса, контактний телефон;

- заява з підписами автора (ів) про те, що надіслана стаття не друкувалася і не подана до будь-яких інших видань;

- фото автора (ів) у форматі jpg, tif;

- якісні ілюстративні матеріали з назвою та нумерацією, придатні для сканування;
- витяг з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку, засвідчений належним чином (до статей аспірантів, ад'юнктів і здобувачів наукового ступеня).

- Стаття, подана до редакції без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей.

За достовірність поданої інформації відповідальність несе автор.

Гонорар за публікацію не сплачується.

Передрук опублікованих матеріалів журналу здійснюється тільки з дозволу автора і редакції.

Надані матеріали не повертаються.

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ ЖУРНАЛА «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»

Статьи, присылаемые в редакцию журнала «Юридическая наука», согласно постановлению президиума ВАК Украины № 7D05/1 от 15 января 2003 г. «О повышении требований к профессиональным изданиям, внесенным в перечень ВАК Украины», **должны соответствовать следующим требованиям:**

- научная статья должна быть актуальной, с отчетливо очерченной проблематикой, содержать научные положения, разработанные лично автором, научно-обоснованные выводы и предложения по практическому применению научного исследования.

- Статья должна включать такие необходимые элементы:
  - постановка проблемы и ее связь с важными научными и практическими задачами;

- анализ последних исследований и публикаций по рассматриваемой проблеме;
- определение отдельных вопросов, не решенных в выбранной для исследования проблеме;

- формулирование целей статьи;
- изложение основных обоснованных результатов исследования;
- выводы из данного исследования;

- внутреннюю структуризацию (разделы с названиями или выделенные части).
- Ссылки на ту или иную работу в тексте должны обозначаться в скобках согласно порядковому номеру цитируемой работы в библиографии с указанием на соответствующую страницу ([3, с. 12]).

- Список литературы в конце статьи должен быть составлен в соответствии с требованиями межгосударственного стандарта ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

- После списка литературы подаются аннотации и ключевые слова на трех языках (украинский, русский, английский). Аннотации должны содержать также фамилию и имя автора, название статьи соответствующими языками.

- Общий объем публикации (название статьи, сведения об авторе, текст статьи, использованные материалы, аннотации, ключевые слова) не должен превышать 20–30 тыс. знаков, в порядке исключения, не более 40 тыс. знаков.

- **К научной статье необходимо представить:**

- электронный вариант статьи в формате Word;
- информационная справка об авторе на украинском и английском языках;
- фамилия, имя, отчество (полностью), научная степень, ученое звание, место работы и должность, почтовый адрес, контактный телефон;

- заявление с подписями автора (ов) о том, что присланная статья не публиковалась и не подана в любые другие издания;

- фото автора (ов) в формате jpg, tif;
- качественные иллюстративные материалы с названием и нумерацией, пригодные для сканирования;

- выписку из протокола заседания кафедры о рекомендации статьи к печати, заверенную надлежащим образом (для статей аспирантов, адъюнктов и соискателей ученой степени).

- Статья, представленная в редакцию без соблюдения указанных требований, опубликована не будет.

Редакция оставляет за собой право на рецензирование, редактирование, сокращение и отклонение статей.

За достоверность представленной информации ответственность несет автор.

Гонорар за публикацию не оплачивается.

Перепечатка публикуемых материалов журнала осуществляется только с разрешения автора и редакции.

Предоставленные материалы не возвращаются.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS OF THE «JURIDICAL SCIENCE» JOURNAL

The articles to be published in the «Juridical Science» journal, according to the decision of the Supreme Certification Commission of Ukraine № 7D05/1 of January, 15, 2003 «On the increase of requirements to professional publications, registered with VAK of Ukraine», **have to include the structural elements below:**

- a research article has to be relevant, with the key issues clearly outlined, contain scientific provisions designed personally by the author, draw the findings of scientific and practical value of the scientific research;

- the article must include the following required elements:

- determination of the problem in its relation to the key scientific and practical tasks;
- critical review of the latest research and publications on the topic considered;
- a layout of the unresolved target issues on the given problem;
- setting up the key objectives of the article;
- reasonable presentation of the basic research results;
- conclusions and findings of the given research;
- the internal structuring – titled sections or parts underlined.

- References to the sources within the text should be marked with square brackets by the sequence number of the given paper in the list of sources indicating the appropriate page, e.g. [3, p. 12].

- A bibliography list at the bottom of the article must meet the requirements of the State Standard of Ukraine GOST 7.1:2006 «System of standards on information, librarianship and publishing. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and arrangement rules».

- The bibliography list must be followed by the summary and the key words in three languages (Ukrainian, Russian, English);

- The summary should also include author's full name, title of the article in three languages respectively;

- Total size of the publication (article title, information about the author, text of the article, bibliography, summary, key words) should not exceed 20–30 thousand printing characters, no more than 40 thousand characters as an exception.

- **The submitted article should be accompanied by:**

- an electronic version of the article in a MS Word format;
- information about the author in Ukrainian and English:
  - full name (family name, name and the patronymic), academic and scientific degrees, title of your position and the full name of the institution/organization you represent, contact (postal) address, telephone numbers;

- a statement signed by the author (s) confirming that the article has not been printed or submitted to any other publications;

- a recent photo of the author (s) in the jpg or tif format;

- high quality illustrative materials titled and numbered, suitable for scanning;

- an extract from the minutes of the chair approving the article for publication, properly certified (for articles submitted by postgraduates and degree seeking associates).

- The articles which do not meet the above requirements, will not be published.

The Editorial Board reserves the right to review, edit, make reductions and reject the articles.

The reliability of the information is the responsibility of the author.

Fees for publication are not paid.

Reproduction of materials published in the journal will require the permission of the author and publisher.

The materials submitted are not to be returned.